

T.C.

**AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

**FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI DİN EĞİTİMİ BİLİM
DALI**

Seher ŞİMŞEK

**ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ ARASINDA YAYGINLAŞAN ATEİZM
VE DEİZM DÜŞÜNCESİNİ ÖNLEMEDE DİN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Yöneticisi

Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK

AĞRI-2018

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizmi Önlemede Din Eğitimin Önemi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

12.07.2018

Seher ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	I
TEZ ONAY VE KABUL TUTANAĞI.....	
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VII
ÖNSÖZ	1
KISALTMALAR DİZİNİ	3
1.GİRİŞ	4
1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	6
1.2. Araştırmanın Önemi.....	8
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. Ateizm ve Deizm Düşüncesinin Felsefi Arka Planı	14
1.1. Ateizmin Dayandığı Gerekçeler.....	14
1.1.1. Maddenin Ezeliliği.....	14
1.1.2. Kötülük Problemi.....	15
1.1.2.1. Kötülük İyiliğin Yokluğudur.....	17
1.1.2.2. Kötülük Olmazsa İyilikte Olmazdı.....	19
1.1.2.3. Kötülük Olmazsa İyilik Bilinemez ve Takdir Edilemezdi.....	20
1.1.2.4. Var Olan Bu Dünya Mümkün Dünyaların En İyisidir.....	20
1.1.2.5. Ruh Olgunlaştırma Teodisesi.....	22
1.1.2.6. Özgür İrade Savunması.....	23
1.1.3. Sosyolojik ve Psikolojik Gerekçeler.....	27
2. Deizm.....	28
2.1. Deizm Nedir?.....	28
2.2. Deizm Düşüncesinin Temel Özellikleri.....	29
2.3. Deizme Yöneltilen Eleştiriler.....	31
İKİNCİ BÖLÜM	
2.1. Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Deizm ve Ateizmin Yaygınlaşmasının Nedenleri.....	33
2.1.1. Dini Şüphe.....	33
2.1.2. Gelişimsel Dönemin Etkisi.....	37

2.1.3. Ergenlik Çağına Girme.....	42
2.1.4. Bağımsızlık Kazanma Duygusu.....	44
2.1.5. Dualara Karşılık Bulamama.....	47
2.1.6. Ölüm, Hastalık, Musibet vb. Kötülükleri Tecrübe Etme.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Ortaöğretim Öğrencilerinde Yaşanılan Dini Şüphenin Giderilmesinde Din Eğitiminin Önemi.....	55
3.1.1. Din Eğitimcisinde Bulunması Gereken Nitelikler.....	57
3.1.1.1. Din Eğitimcisi Yeterli Düzeyde Genel Kültür Bilgisine Sahip Olmalıdır	57
3.1.1.2. Din Eğitimcisi İyi Düzeyde Özel Alan (Meslek) Bilgisine Sahip Olmalıdır	58
3.1.1.3. Din Eğitimcisi Pedagojik Formasyon Öğretmenlik Meslek Bilgisi ve Eğitimi Sahibi Olmalıdır.....	59
3.1.1.4. Din Eğitimcisi Kişilik Ve Karakter Sahibi Olmalıdır.....	61
3.1.2. Din Eğitimcisinin Uygulaması Gereken Yöntem ve Metotlar.....	64
3.1.2.1. Bir Din Eğitimcisi Muhatap Olduğu Öğrencileri İyi Tanınmalıdır.....	64
3.1.2.2. Konular Hikmetle Güzel Öğütlerle Anlatılmalı ve Tartışılmalıdır... ..	65
3.1.2.3. Gençlerle İnanç Anlamında Savrulma Yaşanılan Bu Dönemde Yakından İlgilenilmelidir.....	68
3.1.2.4. Kolaylaştırıcı ve Müjdeleyici Olmalıdır.....	68
3.1.2.5. Rol-Model Olmalıdır.....	70
3.1.3. Zihni ve Psiko-Sosyal Çözümler.....	72
3.1.3.1. Ortaöğretim Öğrencilerinde Ortaya Çıkan Dini Şüpheli Olumluya Çevirme	72
3.1.3.2. Gelişimsel Döneme Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Dini Şüpheleri Giderme.....	78
3.1.3.2.1. Cinsellik Duygusu.....	78
3.1.3.2.2. Bağımsızlık İhtiyacı.....	82
3.1.3.2.3. Hakikatle İlgilenme Arzusu.....	88
SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	92

KAYNAKLAR.....	102
ÖZGEÇMİŞ.....	107

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seher ŞİMŞEK

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ ARASINDA YAYGINLAŞAN ATEİZM VE DEİZM DÜŞÜNCESİNİ ÖNLEMEDE DİN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK

2018, 107 Sayfa

Jüri:

Doç. Dr. Mehmet TEYFUR

Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut DÜNDAR

Deizm ve ateizm düşüncesi özellikle Aydınlanma Dönemiyle birlikte modern dünyada yaygınlaşan bir düşünce sistemi olmuştur. Daha çok Batı'da yaygınlaşan bu düşünce akımları zaman zaman İslam dünyasında çok az da olsa yer bulmuştur. Batı dünyasında taraftar bulmasının en önemli nedeni Aydınlanma Dönemi öncesinde ortaçağ skolastik düşüncesinin yaşanmasıdır. Akli düşüncenin tamamen devre dışı bırakılıp kilisenin mutlak otorite olarak kabul edilmesi, bunun yanında teslis gibi inanç öğretilerinin aklen izahının zor olması bireylerin dini sorgulamasına sonuçta da birçoğunun dinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Buna karşılık İslam düşüncesinde özellikle Kur'an'da aklın önemine yapılan vurgu Müslümanlar arasında bu düşüncenin yaygınlaşmasını engellemiştir. Ancak son yıllarda özellikle ortaöğretim öğrencileri arasında bu düşünce akımlarının

yaygınlaştığı ileri sürülmektedir. Biz bu çalışmada bunun nedenleri üzerinde durduk. Bu tür düşüncelerin daha çok gelişimsel dönemin etkisiyle ortaya çıktığını, dolayısıyla iddia edildiği kadar bir dinden uzaklaşma olmadığını ama yine de öğrencilerin dinle aralarına mesafe koymamaları için hem din eğitimcileri hem de öğrenciler açısından yapılması gereken şeyleri değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Deizm, Ateizm, Ortaöğretim, Dini Şüphe

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

Seher ŞİMŞEK

**THE IMPORTANCE OF RELIGION EDUCATION IN PREVENTION OF
ATHEISM AND DEISM THOUGHTS THAT BECOME MORE
BETWEEN SECONDARY EDUCATION STUDENTS**

Thesis Supervisor

Dr. Lecturer Hayati TETİK

2018, 107 Page

Jury:

Associate Professor Mehmet TEYFUR

Doctor Lecturer Hayati TETİK

Doctor Lecturer Mahmut DÜNDAR

The idea of deism and atheism has become a system of thought that has become widespread in the modern world, especially with the Enlightenment. These trends of thought, which have become widespread in Western, have occasionally been found in Islamic world. The most important reason for finding supporters in the western world is medieval scholastic thinking before the Enlightenment period. The fact that rational thought is totally dismissed and church is regarded as absolute authority, besides the fact that the teaching of beliefs such as the trinity is difficult to explain rationally, it has led to the distancing of individuals from the result of religious inquiry. On the other hand, the emphasis on the importance of mind in the Qur'an, especially in the mind of Islam, has prevented the spread of atheism and deism among Muslims. However, in recent years it has been argued that these trends

of thought have become widespread, especially among secondary school students. We will study the reasons for this in this study. Such thoughts are more likely to emerge under the influence of the developmental period, so that there is no distancing as far as is claimed, but still we have to evaluate things that should be done in terms of both religious educators and students so that students do not distance themselves with religion.

Keywords: Deism, Atheism, Secondary School

ÖNSÖZ

Din, bir olgu olarak insanın varlığıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Hatta teistik dinler açısından bu, zorunlu doğru olan bir dini öğretilerdir. Çünkü üç büyük geleneksel din Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam açısından ilk insan olan Adem aynı zamanda bir peygamber ve din tebliğcisidir. Dolayısıyla din olgusunun veya kutsal bir varlığa inancın insanla birlikte ortaya çıktığı tezi doğru bir yaklaşımdır. Bununla birlikte bu tezin antitezi olan kutsal bir varlığı inkar veya dini hayata sokmama yine köken olarak insanın var oluşuna kadar geri götürebilir. Öyleyse denilebilir ki kutsal bir varlığa inanç ve bu varlığı inkar etme tarihsel süreçte birbirinin antitezi olarak hep varola gelmiştir. Bu anlamda evreni ve içindekileri var eden kutsal bir varlığı kabul etme en genel anlamıyla teizm olarak isimlendirilirken bunun karşıtını yani varoluşun doğal bir süreç olduğunu, alemin var olduğu iddia edilen kutsal bir varlık tarafından meydana getirilmediğini savunma da ateizm olarak isimlendirilmiştir. Bununla birlikte varoluşun kaynağını kutsal bir varlığa dayandırmanın yanı sıra bu varlığın hiç bir şekilde aleme müdahale etmediğini, insan hayatına karışmadığını savunan yaklaşım da deizm olarak isimlendirilmektedir. Düşünce tarihi açısından özellikle Aydınlanma dönemiyle birlikte akla verilen aşırı güven beraberinde deizmi hatta pozitivizmin yaygınlaşmasını getirmiştir.

Ülkemizde özellikle son zamanlarda ortaöğretim öğrencileri arasında deizm ve ateizm düşüncesinin yaygınlaştığı ileri sürülmektedir. Bunu ileri sürenlerin bir kısmı samimi bir şekilde bu durumu ifade ederken bir çoğu da geleneksel dini anlayış ve ideolojilerin sorgulanmasını deizm ve ateizmin yaygınlaşması olarak ifade etmektedir. Biz bu çalışmada deizm ve ateizme yönelmenin kaynağı olan dini şüpheyi gidermede din eğitiminin önemini ele alıp değerlendireceğiz. Bu anlamda çalışmanın birinci bölümünde konunun daha iyi anlaşılması için ateizm ve deizmin felsefi arka planını ele aldık. İkinci bölümde ortaöğretim öğrencileri arasında yaygınlaştığı ileri sürülen deizm ve ateizmin yaygınlaşma nedenlerini ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise öğrencilerin bu tür yaklaşımlara yönelmemeleri için din eğitimi açısından yapılması gerekenleri değerlendirdik.

Son olarak konunun belirlenmesi ve tezin yazılması aşamalarında desteğini

esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK Bey'e, tezin yazılmasında katkı sağlayan sevgili eşime teşekkür ediyorum.

AĞRI-2018

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev: Çeviren

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

Ed : Editör

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

S : Sayfa

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Ter: Tercüme

Vb : Ve benzeri

Vd : Ve diğerleri

Yay: Yayınları

1. GİRİŞ

İnsan, varlığıyla başlayan süreçte bilen, düşünen, sorgulayan, sorguladığı şeyleri değerlendiren, anlamlandıran bir varlık olarak, evreni ve kendisinin var oluşunu anlamlandırmada bir taraftan yaratıcı veya farklı niteliklerde kutsal bir varlığa ulaşırken diğer taraftan aynı yöntem sonucunda böyle bir varlığın var olma imkânını reddetmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki insanın var olmasıyla birlikte kutsal bir varlığa inanma ile böyle bir varlığı reddetme düşüncesi başat bir şekilde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan akıllı bir varlık olarak insan, varlığıyla başlayan süreçte kendini, tecrübe ettiği ve algıladığı her şeyi sorgulamaya başlamış, kendi bilgi birikimi ve kültürü çerçevesinde cevaplar bulmaya çalışmıştır. Ben kimim? Nereden geldim? Nereye gideceğim? Nasıl var oldum? Varlığımın başlangıcı nasıl oldu? Tecrübe ettiğim ve içerisinde bulunduğum bu evren nasıl oluştu? gibi birçok soruyu kendisine sormakta, kendi bilgi birikimi ve içerisinde bulunduğu toplumun kültürel yapısı çerçevesinde elde etmiş olduğu düşünceler temelinde bu soruları cevaplamaya çalışmaktadır. Sorgulama ve cevap bulma çabası zaman zaman dini şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bilindiği gibi şüphe, bireyin karşılıklı birbirine denk olan iki inancının çatışması neticesinde ortaya çıkan kararsız olma veya kesin olmayan ruh halidir.¹ Dini şüphe ise Tanrı, yaratılış, vahiy, ahiret gibi dinle ilgili konularda bireyin inandığı durumlarla ilgili olarak karşıt halinin mümkün olma ihtimali durumundaki kararsızlık halidir. Buna göre birey, inancının karşıt halinin mümkün olma ihtimalinin olduğu durumda kendi inancının doğruluğuna yönelik şüphe duymakta, sonuçta da inandığı dine karşı bağlılığı, teslimiyeti ve güven duygusu azalmaktadır. Böyle bir dönemde bireyin sorularının makul ve rasyonel bir temelde cevaplandırılması, onun bilişsel olarak tatmin edilmesi, yaşanan dini şüphe bunalımının kolay atlatılmasını sağlayacak ve dine bağımlılığı devam edecektir. Aksi durumda yani bireyin akıllı bir varlık olmasının gereği olarak hayatı, evreni, dini sorgulaması noktasında yeterli bir cevapla tatmin edilmemesi halinde bu durum dinden uzaklaşmasına neden olacaktır. Yani aslında

¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 195.

tabiatı gereği sorgulayan bir varlığın sorularının rasyonel, makul ve izah edilebilir bir şekilde cevaplanması halinde bireyin inancı tahkiki iman seviyesine çıkarılırken aksi durumda kişi ateizm, deizm vb. düşünce akımlarına yönelecektir. Bu nedenle insanın akıllı bir varlık olması sonucu doğuştan getirmiş olduğu soruları cevaplama konusunda en önemli katkıyı din eğitimi sağlayacaktır. Dolayısıyla din eğitimi ve öğretiminin ihtiyaç olarak doğması insanın tabiatından kaynaklanmaktadır.

Din eğitimi açısından insanda varoluşla ilgili sorgulamaların genellikle 5 ile 6 yaştan itibaren başladığı kabul edilmekle birlikte insanların yaklaşık 1/3'ü belli dönemlerde özellikle gençlik dönemlerinde dini bir şüphenin tecrübe edildiği zamanlar yaşamaktadırlar. Çünkü din ile ilgili şüphelerin en yoğun olduğu dönem ergenlik dönemi dediğimiz 14 ile 18 yaş aralığının olduğu dönemdir. Kızlarda dini şüphenin yoğun tecrübe edildiği dönem fiziksel gelişmenin en hızlı olduğu yaş aralığı olan 15- 16 yaş dönemi iken erkeklerde dini şüphenin yoğun yaşandığı yaş aralığı 16-17'dir. Yapılan araştırmalarda genellikle ergenlik döneminde olmak üzere erkeklerin %79'u, kızların %53'ü dini bir şüpheyi tecrübe ettiklerini ifade etmektedir. Burnham "Study of Adolescence" adlı çalışmasında bu durumun dörtte üçünün ergenlik döneminde tecrübe edildiğini belirtmektedir.² Hökelekli'nin yaptığı bir araştırmada ise İmam Hatip Lisesine devam eden öğrencilerin %12'sinin, genel lise öğrencilerinin %30'unun dini şüphe tecrübesi yaşadıkları belirtilmiştir. Buna göre ergenlik bir taraftan dine uyanış ve dine dönüşün en fazla meydana geldiği dönem iken bununla birlikte diğer yandan dini şüphe ve tereddütlerin veya kararsızlığın en yoğun olarak ortaya çıktığı, paradoksların gittikçe artış gösterdiği dönemdir. Bu dönemin ise ülkemizde eğitim- öğretimin safhalarından ortaöğretim ve üniversite eğitiminin başlangıç dönemine rastladığı görülmektedir.³

Yukarıda yer alan araştırma verilerinden de anlaşılacağı gibi dini şüphe ile yaşanan dönem arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Diğer taraftan bu dönemin

² Edwin Diller Starburck, *The Psychology, of Religion An Emprical Study of The Growth of Religios Consciousness*, Walter Scott, Ltd, Paternoster Square. Charles Scribner's Sons, New York 1900, s. 209.

³ Hayati Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *MEB Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 14, Ankara 1988, s. 74; Abdulkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul 2015, s. 317.

eğitim-öğretimin devam ettiği dönem olması nedeniyle dini Şüphenin eğitimle de yakından ilişkisinin olması kaçınılmazdır. Hatta yapılan araştırmalarda her iki etkenin dini Şüphenin ortaya çıkmasında toplam etki oranı yaklaşık kız ve erkeklerde farklı olmak üzere %60'ın üzerindedir. İŞte bu gün ortaöğretim kurumlarında yaygınlaştığı söylenen ateizm ve deizmin temelinde bu dini Şüphe yatmaktadır. Biz bu çalışmada öncelikle gençlerde dini Şüphe neticesinde ortaya çıkan ateizm ve deizmin düşünce tarihi açısından felsefi arka planını ele aldıktan sonra ortaöğretim öğrencileri arasında yaygınlaştığı ileri sürülen bu düşünce akımlarının nedenini, bu akımların yaygınlaşmasını engellemek için din eğitiminin önemini ve çözüm önerilerini değerlendireceğiz.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Ortaöğretim ağı Şüphesiz, insanın eğitim aşamalarında en önemli dönemlerden birisidir. Özellikle bu dönemin ergenlik çağının baŐlamasını içermesi nedeniyle öğrencide ortaya çıkan psiko-sosyal ve zihinsel değişimler onu hem din ve inanç hem de diğer konulardaki düşüncelerinde sorgulamaya sevk etmiş daha önce edinmiş olduğu kanaatlerini yeniden Őekillendirmeye yöneltmiştir. Bu durum bir anlamda öğrencinin zihinsel dünyasında yeni düşünceler edinmesini sağlarken diğer taraftan birçok konuda daha önce edinmiş olduğu fikirler noktasında Şüphe duymaya itmiştir. Bu anlamda araştırmanın konusunu, özellikle son günlerde yoğun bir Şekilde tartışılan, ortaöğretim kurumlarında yaygınlaştığı öne sürülen ateizm ve deizmin temelini oluşturan dini Şüphe ve Şüphelerin giderilmesi noktasında din eğitimi açısından yapılması gerekenler oluşturmaktadır. Konu, aslında güncel olduğu kadar aynı zamanda çok uzun tarihsel geçmişe de sahiptir. Bu nedenle sorun, sadece İŐlam dini müntesipleri arasında değil tek bir Allah inancının olduğu tüm toplumlarda çoğunlukla geలిşim döneminde olan gençler arasında ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi son zamanlarda özellikle Konya'da İKDAM Eğitim Derneği ve Uluslararası Öncü Eğitimciler Derneği tarafından gerçekleŐtirilen "Gençlik ve İnanç" konulu çalıştayın sonuç bildirgesinde konu ölkemizin gündeminde siyasi olarak özellikle sosyal medyada yer edinmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda konumuzla ilgili olarak Şu tespitlere yer verilmiştir:

1. İnanç anlamında sorun yaşayan gençlerde deizm düşüncesi yani Allah'ın âleme ve insan hayatına müdahalesini kabul etmeme ön planda olup ateizm bu anlamda daha geride kalmaktadır.
2. Gençler arasında çok yoğun olarak sorulan soruların başında kötülük meselesi gelmektedir. Bu bağlamda temel soru "Tanrı'nın neden yeryüzünde var olan kötülöklere müdahale etmediği veya sessiz kaldığı"dır. Diğer taraftan özellikle kaza ve kader, Allah'ın zatı gibi bir çok konunun gençler arasında tam olarak anlaşılammamasının bir çok inanç sorununa neden olduğu görölmektedir.
3. Öğrencilere özellikle din ve bilimin karşıt olduğu düşüncesini destekleyen dînî anlatımlar onlarda inanç bakımından bir çok soruna neden olmaktadır.
4. Gençler arasında doğru, bilimsel, rasyonel bilgilerle desteklenmeyen bir Allah inancı ve gayb âlemi tahayyülü bulunmakta, hurafeler dini birer inanç olarak görölmektedir.
5. Din alanında otorite olan kişiler arasındaki görüş ve düşünce farklılıkları, yaşanan tartışmalar ve sunulan dînî bilgilerdeki çelişki veya tutarsızlıklar onlar arasında din düşüncesinin zayıflamasına neden olmaktadır.
6. Din eğitimi verenlerin veya bu alanda söz sahibi olanların bir kısmının metot ve yöntem açısından yeterli formasyona sahip olmaması, buna karşın kişilik olarak sert mizaçlı olması bu dönemdeki öğrencilerin öğretmenleriyle düşünsel anlamda sürekli çatışmasına neden olmakta, bu da doğrudan dinin kendisine yönelik olumsuz bir tavır alınmasına sebep olmaktadır.⁴

Yukarıda yer verdiğimiz birçok nedenden dolayı gençler, özellikle de ortaöğretim öğrencileri arasında deizm ve ateizm düşüncesinin yaygınlaştığı vurgulanmaktadır. Biz bu çalışmamızın problemi olarak yukarıda yer verilen çalıştayın konusunu da oluşturan ortaöğretim öğrencileri arasında ileri sürüldüğü gibi deizm ve ateizm düşüncesinin yaygınlaşmasının nedenleri ve çözüm önerilerini ele alıp değerlendireceğiz. Dolayısıyla araştırmamızın temel problemini

⁴ <http://iktibasdergisi.com/2018/04/03/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirgesi/>

ortaöğretim öğrencileri arasında ortaya çıkan dini şüphe ve bunun sonucu olan ateizm ve deizm oluşturmaktadır. Çalışmanın alt problemlerini ise dini şüphenin nedenleri ve bu şüphenin giderilmesi noktasında din eğitime açısından yapılması gerekenler oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Araştırmanın önemi, son zamanlarda ortaöğretim kurumlarında yaygınlaştığı ileri sürülen ateizm ve deizmin daha iyi anlaşılabilmesi için felsefi arka planının ortaya konulmasıyla birlikte bu düşünce tasavvurlarının yaygınlaşmasını engellemede din eğitimcisinin rolü, her iki yaklaşımın ortaöğretim öğrencileri arasında kabul görmesini engellemek için çözüm önerileri ortaya koymaktan ileri gelmektedir. Bununla birlikte gençlerin neden bu tür düşüncelere ilgi duyduklarının belirlenmesi de çalışmamız açısından önemlidir. Diğer taraftan her iki kavramın da ifade ettiği anlam, tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktıkları, düşünsel tarih açısından nasıl bir seyir geçirdikleri ve gerekçelerinin ne olduğunun bilinmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir. Daha sonra bu bağlamda her iki kavram temelinde ortaya çıkan düşünce akımlarının ortaöğretim öğrencileri arasında yaygınlaşmasındaki nedenler ve din eğitimi ve eğitimcileri açısından çözüm önerileri de çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Özellikle bu tür düşüncelerin yaygınlaşma nedenlerinin gelişimsel dönemin etkileri olduğunun bilimsel çalışmalar temelinde ortaya konulması da önemlidir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Yapılan çalışmada birinci bölümde, Ateizm ve Deizmin Felsefi Arka Planı konusunda Alan Yazın Derlemesi yani literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Buna göre ateizm ve deizmin ortaya çıkışı, temel ilkeleri, öğretileri noktasında daha önce yazılmış eserler, yapılmış çalışmalar değerlendirilerek bu konu hakkında temel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Deizm ve Ateizmin Yaygınlaşmasının Nedenleri konusunda daha çok bu dönem öğrencileri üzerinde yapılan bilimsel çalışmaların verilerinden yararlanarak araştırmaların sonuçlarından ortaya çıkan verilerin ortalamasından hareketle ülkemiz ortaöğretim kurumlarında yaygınlaştığı ileri sürülen ateizm ve deizmin nedenleri, din eğitimi ve eğitimcileri açısından

özüm önerileri ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Ateizm ve Deizm Düşüncesinin Felsefi Arka Planı

Aristoteles, ‘insan bilen bir varlıktır, doğal olarak bilmek ister’, der. Bu anlamda varlığıyla başlayan süreçte bilen, düşünen, sorgulayan, sorguladığı şeyleri değerlendiren, anlamlandıran bir varlık olarak insan, evreni ve kendisinin var oluşunu anlamlandırmada bir taraftan yaratıcı veya farklı niteliklerde kutsal bir varlığa ulaşırken diğer taraftan aynı yöntem sonucunda böyle bir varlığın var olma imkânını reddetmiştir. Dolayısıyla belki denilebilir ki insanın var olmasıyla birlikte kutsal bir varlığa inanma ile böyle bir varlığı reddetme düşüncesi başat bir şekilde ortaya çıkmıştır. Daha sonraları düşünce tarihinde en genel anlamıyla birinci görüş teist, ikinci görüş ise ateist yaklaşım olarak isimlendirilmiştir. İngilizce *theism* kelimesi ile ifade edilen teizmde en genel anlamıyla Tanrı, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, mükemmel derecede iyi olan ve her şeyi yaratandır.⁵ Bu yaklaşımda doğanın üstünde ve ötesinde olan yani aşkın olan Tanrı, yarattığı varlıklardan ayrı fakat kendisini yarattıkları aracılığıyla gösteren, özünde kişisel, ibadet ve itaate en yüksek ölçüde layık olan varlıktır. O, yaratıcıdır, var oluşun ve değerlerin kaynağı ve koruyucusudur, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, dilediğini dilediği zaman gerçekleştiren, güç, gerçeklik ve değer bakımından en yüksek varlıktır.⁶

Bilindiği gibi düşünce tarihinde Tanrı ile ilgili literatür genellikle ya Yunanca'daki *theos*'dan ya da Latince'deki *deus*'dan türetilmiştir. Ateizm terimi de Yunanca Tanrı anlamına gelen *theos* kelimesinden türetilen *theism* kelimesine "a" olumsuzluk ön takısının eklenmesiyle oluşturulmuştur. İngilizce'de *theism* kelimesinin başına getirilen "a" ön takısı "a-moral", "a-sosyal" örneklerinde olduğu gibi önüne getirildiği terimin anlamını olumsuz yönde değiştirmektedir. Yani teizmi en kısa şekliyle bir Tanrı inancına sahip olmak; diğer bir deyişle, bir Tanrı'nın varlığına inanmak şeklinde tanımladığımızda, ateizmi de bir Tanrı inancına sahip olmamak şeklinde tanımlayabiliriz.⁷ Zira ateizm, tarihsel açıdan

⁵ Phillip L. Quinn, *Theism, Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert. 2. Edition, Thomson Gale, 2006, Volume: 9, s. 406.

⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 833.

⁷ Ferhat Akdemir, “Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18-19 Samsun 2005, s. 349; Engin Erdem, “Ateizm ve Kanıtları”, *Din Felsefesi El-Kitabı*, ed. Recep Kılıç, M. S. Reçber, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 157.

teizmin reddi olarak gündemde yer etmiş, Tanrı kavramının anlamsızlığı veya Tanrı'nın var olmadığını çeşitli delillerden hareketle savunan yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır.⁸ Ancak günümüz dünyasında terim, daha geniş ve çoğunlukla Tanrı'nın teistik ya da tinsel olmayan görüşünü inkâr etmek için kullanılmaktadır.⁹ Bu nedenle ateizm kelimesi genellikle geniş ve dar anlamda olmak üzere iki farklı biçimde ifade edilmiştir. Geniş anlamda ateist kelimesi, yalnızca teist olmayan, başka bir ifadeyle Allah'ı yaşamına sokma ihtiyacı hissetmeyen kişi şeklinde tanımlanabilir. Öyleyse bu anlamda kullanılan ateizm kelimesindeki olumsuzluk takısı “a”, aynen *apolitik* veya *asosyal* kavramlarında olduğu gibi daha ziyade nötr bir durumu ifade eder. Ateizm kelimesinin dar anlamında kullanımında ise ateist, düşünerek ve tartışarak Tanrı'nın olmadığını öne süren kişidir. Düşünce tarihinde ele alınıp tartışılan bu ikinci yaklaşımdır.¹⁰

Düşünce tarihinde her ne kadar ateizm çeşitli anlamlarda tanımlanmış olsa da genellikle konu hakkında dört temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birincisi, Baron D'Holbach, C. Bradlaugh, A. Flew gibi bazı düşünürlerin tanımladığı gibi ateizm Tanrı'nın varoluşunu reddetmek anlamında değil de basit bir şekilde Tanrı fikrine sahip olmamak anlamında (mutlak ateizm) tanımlanmıştır. Buna göre Tanrı fikri ne insan zihninde ne de dış dünyada mevcuttur. Bu nedenle var olmayan bir şey üzerinde konuşulmaz, kavramsal bir bilgiye sahip olunamaz. Bu açıdan bakınca hakkında bilgi sahibi olunmayan böyle bir varlığı reddetmekten söz etmek de yersiz ve gereksizdir. Şayet varlığını kabul edenler varsa kanıt getirmede de yükümlü olan onlardır. İkinci olarak ateizm, bilinçli bir şekilde düşünerek, tartışarak, kanıtlayarak Tanrı'nın varlığını reddetme şeklinde tanımlanmıştır ki biz bunu teorik ateizm olarak isimlendirebiliriz. Böyle bir yaklaşımda ifade edilen ateizme eleştirel, rasyonel veya spekülâtif ateizm adı verilir. Düşünce tarihi açısından ele alınıp değerlendirilen ve felsefi düşünce açısından önemli olan yaklaşım da budur. Üçüncü tanımlama ise Tanrı'yı yaşama sokmamak veya sanki Tanrı yokmuşçasına

⁸ Antony Flew, *A Dictionary of Philosophy*, Pan Books Ltd and The Macmillan Press Ltd, 1985, s. 29.

⁹ Charles Taliaferro and Elsa J. Marty, *A Dictionary of Philosophy of Religion*, New York 2010, s. 22.

¹⁰ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2002, s. 210; Ateizm ve Çıkmazları, AÜİFD, C. XXIV, s. 189.

yaşamak gibi tanımlanan pratik ateizmdir. Bu yaklaşımda kişinin kendisinin sözel olarak Tanrı'yı reddetmesi veya kendisini ateist olarak tanımlaması çok önemli değildir. Asıl olan yaşamıdır. Dolayısıyla bu düşüncenin temelini Tanrı'sız bir dünya, Tanrı'sız bir yaşam oluşturur. Sonuncusu ise Tanrı'nın varlığına ilgisiz kalmak anlamında onun varlığı veya yokluğunu tartışma konusu yapmaksızın her ikisinin de eşit derecede anlamsız bir iş olduğunu ileri sürme şeklinde tanımlanan ateizmdir. Buna göre insan içerisinde yaşadığı fenomen alanla ilgili olarak elinde olanla yetinmeli, görünmeyen, bilinmeyen alemle, aşkın varlıkla ilgili olarak olumlu ya da olumsuz herhangi bir yargıda bulunmamalıdır.¹¹

Düşünce tarihinde ateizm olgusunun kökleri çok gerilere hatta felsefi düşüncenin başlangıcına kadar uzansa da Antik Dönemlerin ateistik fikirleri ile Orta ve Yeniçağ'daki ateistik düşünce ve tutumları arasında birçok önemli farklar bulunmaktadır. Çünkü Yunan filozofları arasında tanrıların varlığını inkâr edenler olmuştur fakat Yunan halk inanışları teistik bir sistem oluşturmadığı için, orada bugünkü anlamda bir ateizm yoktur. Bugünkü anlamda ateizm, teistik sistemlere bağlı olarak ortaya çıkan bir harekettir. Başka deyişle ateizm, evreni yaratan ve onun varlığını devam ettiren, özü itibariyle aşkın fakat sonsuz gücü, bilgisi, iradesi ile evrende içkin olan teistik hatta belki de daha yerinde bir terimle monoteistik Tanrı inancına karşı tepki olarak doğan bir düşünce hareketidir. Bu bakımdan düşünce tarihinin geleneksel ateizmi, gıdasını büyük ölçüde teizmden, özellikle de Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışan felsefi kanıtlardan almaktadır.¹²

Yeri gelmişken ateizm ve teizm kavramlarını tanımlamada düşünce tarihinde her iki kavram arasında yer alan agnostik yaklaşımdan da bahsetmek gerekir. En genel anlamıyla agnostisizm, Tanrı'nın var olup olmadığının bilinemeyeceği görüşüdür. Her ne kadar bu anlamda köken itibariyle Antik Yunan düşüncesindeki şüpheciliğe kadar geri götürülse de agnostisizm terimi ilk defa T. H. Huxley tarafından ortaya atılmış felsefi bir tartışma olarak 19. yüzyıl din ve inanç tartışmaları arasında yerini almıştır. Buna göre Tanrı'nın bilgisine ulaşmak, insan zihninin sınırlı olduğu düşünülduğünde imkânsızdır.¹³ Evrenden hareketle

¹¹ Aydın Topaloğlu, "Ateizm", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul 2003, c. 1, s. 685-686.

¹² Aydın, "Ateizm ve Çıkmazları", s. 191-192.

¹³ Ronald W. Hepburn, Agnosticism, *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert. 2.

Tanrı'nın varlığı ile yokluğunu gösteren deliller eşittir. Çünkü bir yanda, düzen ve gayeliğin olması varoluşu meydana getiren akıllı bir varlığı işaret ederken diğer taraftan kötülüğün varlığı gibi olgular onun yokluğu lehine kanıtlar ortaya koymaktadır. Bu nedenle yapılması gereken şey varlığı veya yokluğu konusunda insanın kararını askıya almasıdır. Yani bir agnostiğin yaptığı şey Tanrı'nın varlığı veya yokluğuna inanmamak, onun varlığı veya yokluğu lehinde yargıda bulunmamak, bu konuda yargısını askıda tutmak, evrenin varlığının Tanrı'ya dayandığı konusunda olumlu veya olumsuz bir inanca sahip olmamaktır. Çünkü Tanrı'yı bilme imkânı yoktur; hiç kimse onun varlığını ispatlayacak delillere sahip değildir.¹⁴

Buna göre aslında agnostik olduğunu söyleyen biri Tanrı'nın varlığına yönelik lehte ve aleyhteki delillerin kendisini ikna edebileceği düşüncesine açıktır. Ancak yine herhangi bir tarafa yönelik karar vermemiştir. Onun sahip olduğu agnostik düşünce diğerlerinin Tanrı'yı bilip bilmediklerini içermez. Kendisi, onların Tanrı'yı bilmediklerini düşünebilir fakat bu düşünce yalnızca kendisine aittir. Bu aslında ateizm ile agnostisizm arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Zira bir agnostik, Tanrı'nın var olduğuna inananların ileri sürmüş oldukları kanıtlardan hareketle onun bilinebileceği iddiasını ileri sürenlerin bu iddiayı ileri sürmekle doğrulanamayacak bir savda buldukları kabul eder ancak aynı şekilde bu durum Tanrı'nın olmadığını iddia edenler için de geçerlidir.¹⁵

Buraya kadar teizm, ateizm ve her ikisi arasında yer edinen agnostisizm kavramı ve yapılan tanımlara genel çerçevede yer verdikten sonra aslında çalışmamızın da temelini oluşturan ateizmin dayandığı gerekçelere yer vermek gerekir. Bunlar; maddenin ezeliyeti, kötülük problemi, sosyolojik, ahlaki ve psikolojik vb gerekçelerdir.

Edition, Thomson Gale, 2006, V: 9, s. 92.

¹⁴ Erdem, "Ateizm ve Kanıtları", s. 161.

¹⁵ Anthony Kenny, "Agnosticism And Atheism", *Philosophers And God At The Frontiers Of Faith And Reason*, Edit. John Cornwell And Michael Mcghee, Continuum, New York 2009, s. 122-123.

1.1. Ateizmin Dayandığı Gerekçeler

1.1.1. Maddenin Ezeliliği

İnsanlık tarihinin bilinen her döneminde evrenin kökeni, varlığın kaynağı ve varoluş hakkında hemen hemen her filozof ve teolog hatta denilebilir ki düşünen her insan belirli bir şeyler söylemiş çeşitli spekülasyonlar söz konusu olmuştur. Ateizmin dayandığı en eski kanıtlardan birisi olan maddenin ezeliliği meselesi temelde iki düşünceye dayanır. Bunlardan birincisi maddenin ezeli olduğunun bilimsel olarak da ispatlandığı ve şuur dâhil her şeyin kaynağını oluşturduğudur. İkincisi ise bunun maddi evrenin yaratıcısı olarak düşünülen bir Tanrı'nın varlığını ortadan kaldırdığı iddiasıdır. Buna göre şayet fiziksel evrenin Tanrı tarafından yaratıldığını kabul edersek bu durumda madde miktarının veya kütle-enerjinin sıfır düzeyde olduğu bir zamanın olduğu düşüncesini kabul etmemiz gerekir ki bu doğru değildir. Çünkü fizik bilimi, madde miktarının her zaman aynı olduğunu göstermektedir.¹⁶

Ateizmin temel gerekçelerinden birini oluşturan maddenin ezeliliği meselesi, daha çok teistler tarafından Tanrı'nın varlığının lehine kanıt olarak ileri sürülen kozmolojik ve belli bir noktaya kadar da teleolojik delilin geçersizliğini göstermeye çalışmaktadır. Bilindiği gibi kozmolojik delil, evrendeki varlıkların varoluş sebeplerini onların kendi içlerinde taşımadıkları, bu nedenle de kendi varlık alanlarının haricinde var olan başka bir sebebe ihtiyaç duyduklarını, bu sebebin de kendi kendine yeterli ve başka hiç bir sebebe ihtiyacı olmayan bir fail olduğu sonucuna varmaktadır. Şayet *En Son Neden/İlk Neden* kendi kendine yeterli olmasaydı, yani var oluş sebebini kendi içinde taşımasaydı, bu durumda sebep-sonuç ilişkisi sonsuza kadar uzardı ki, bu imkânsızdır.¹⁷

Maddenin ezeliliği meselesi, kökleri felsefi düşüncenin en erken dönemlerine kadar uzanan ve günümüzde özellikle yaygınlaşan materyalizmin temel odak noktasını oluşturur. Zira materyalizmde en genel anlamda var olan her şeyin maddeden ibaret olduğu ve bu maddenin ezeli olduğu savunulur. Bu yönüyle

¹⁶ Paul Edwards, "Atheism", *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert. 2. Edition, Thomson Gale, 2006, Vol: 2, s. 360-361.

¹⁷ Aydın, "Ateizm ve Çıkmazları", s. 194; Edwards, "Atheism", s. 361.

düşünce tarihinde, teistik düşüncedeki ilahi yaratma sıfatını kökten reddeden, evrenin kökenini ve evrendeki düzeni aşkın bir yaratıcıya referansta bulunmadan her şeyi maddeden ibaret sayan ilk bilimsel ateizm denemesi olarak materyalist düşünceyi sayabiliriz. Buna göre ateizm evrenden hareketle evreni açıklama girişiminde bulunmuş doğaüstü bir alanı ve otoriteyi kabul etmemiştir. Varoluş, atomlar ve boşluktan meydana gelmiştir. Çünkü yoktan hiçbir şey çıkmaz ve var olan hiçbir şey yok olmaz, değişim sadece atomların yer değiştirmesinden ibarettir. Var olan hiçbir şey sebepsiz meydana gelmez; evrende gerçekleşen her olay bir sebebe göre, doğal ve mekanik bir zorunlulukla meydana gelir.¹⁸

Ateizmin kendisi için gerekçe olarak ileri sürdüğü bu konuda öne sürülen bir sürü varsayım, çözüm bekleyen bir yığın problem ve ardı arkası kesilmeyen birçok tartışma vardır. Ateistin iddia ettiği gibi, maddenin ezeli ve şuur dâhil her türlü canlı faaliyetin kaynağı olduğu bilimsel yöntemlerle doğrulanmış değildir. Hatta bir an için maddenin ezeli olduğunu kabul etsek bile bu, çeşitli şekillerde dile getirilen teistik anlayışların hepsinin geçersizliklerini göstermeye yetmez. Yaratma fiili için bir başlangıç tanımayan ve onun sürekliliğini kabullenen birçok teist vardır. Farabi, Muhammed İktbal, Lotze burada sayılabilecek birkaç örnektir. Bilimsel sonuçlar kozmolojik kanıtın, ya da klasik İslami terminoloji ile "hudus" ve "ibda" delillerinin formüle edildikleri dönemlerin ilkel ve zayıf bilimsel anlayışlarının geçersizliklerini; hatta bizzat kozmolojik kanıtın geçersizliğini ortaya koyabilir; ama bunların hiçbirinden "o halde Tanrı yoktur" yargısı çıkarılamaz. Aslında Kant'ın da işaret ettiği gibi, bilimi böyle bir yargıyı vermeye zorlamak, onu meşru olmayan bir alana itmek demek olur.¹⁹

1.1.2. Kötülük Problemi

Ateizm düşüncesinin en önemli gerekçesi kötülük problemidir. Teist birinin hayatında tecrübe ettiği depresyon, sel, volkanik patlamalar, savaş, katliam ve tecavüz gibi olayları inandığı her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak mükemmel olan bir Tanrı'nın varlığıyla bağdaştırması ve bu durumun makul bir şekilde izah edilmesi zor bir durumdur. Çünkü şayet her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, mutlak

¹⁸ Erdem, "Ateizm ve Kanıtları", s. 164.

¹⁹ Aydın, "Ateizm ve Çıkmazları", s. 195.

mükemmel bir varlığa inanılıyorsa yanıtlanması gereken bazı sorular bulunmaktadır. Eğer Tanrı her şeyi biliyorsa çekilen acıların farkında olacak, her şeye gücü yetiyorsa mutlak iyiliği gereği bu acıları önleyebilecektir. Zira Tanrı kusursuz iyi ise acıyı ve kötüyü önlemek isteyecektir. Ancak insan, acıların önlenmediğini, kötülüğün her haliyle varlığını sürdürdüğünü dünyada sıkça tecrübe etmektedir. Dolayısıyla bu olgu ve olayla karşılaşan insan yaşamış olduğu kötülüklerin kaynağını sorgulamakta, inandığı Tanrı inancıyla tutarlı bir şekilde bu durumu izah etmeye çalışmaktadır. Çünkü dünyada kötü olarak görülen olayların vuku bulması çoğu kez pek çok insanın merhametli, seven, iyi ve kudretli bir Tanrı'ya inanmakta güçlük çekmesinin ve hatta bazı müminlerin iman kriziyle karşılaşmasının nedeni olarak zikredilir. Örneğin teolog Eugene Browitz Holokost'a dair şöyle yazar:

“Holokost'a izin vermiş, o esnada sessiz kalmış, tam arandığı zaman “yüzünü gizlemiş” herhangi bir Tanrı inanmaya değmezdi. Onun hakkında anlayabileceğimiz şeylerin bir sınırı olabilirdi, fakat Auschwitz onun hakkında anlamayı makul olmayacak denli askıya almayı gerektiriyordu. Bu denli dehşetli bir kötülük karşısında, o iyi ve kudretli olan Tanrı, öylesine anlaşılmazdı ki, insanlar “Tanrı öldü” dediler”.²⁰

Konu, teolojik anlamda bir problem olarak ilk defa Epikür (M.Ö. 341-270) tarafından ele alınmış olsa da daha sonra Lactantius (M.S. 260-340) ve bu günkü klasik şekliyle Leibniz (1646-1716) tarafından sistemli bir şekilde ifade edilmiştir.²¹

Leibniz düşüncesinde yer alan kötülük problemini önermeler biçiminde şu şekilde ifade edebiliriz.

1. Tanrı vardır,
2. Tanrı her şeye gücü yetendir.
3. Tanrı her şeyi bilen ve mutlak iyi olandır.
4. Dünyada kötülük vardır.

²⁰ Michael Peterson vd, *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*. (terc. Rahim Acar), Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 176.

²¹ İsmail Şimşek, William L. Rowe ve “Kötülüğün Anlamsızlığı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 55, 2018, s. 1024.

Bu durumda Tanrı'nın teistin yukarıdaki önermelerde geçen niteliklerle birlikte inandığı şekliyle var olması halinde sorun şu hali almaktadır:

Tanrı kötülükleri önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? O halde o, güçsüzdür.

Gücü yetiyor da önlemek mi istemiyor?

Öyleyse o, iyi niyetli değildir.

Hem gücü yetiyor hem de iyi niyetli ise neden bu kadar kötülük var?²²

Bu nedenle ateizmin gerekçelerinden dünyadaki kötülüğün reel varlığını mutlak mükemmel iyi olan bir Tanrı'nın varlığı ile bağdaştırma teistler için bir sorun olma güncelliğini korumaktadır. Çünkü ateistler açısından dünyada bir yanda kötülüğün reel varlığı diğer yanda hem her şeye gücü yeten hem de mükemmel derecede iyi bir Tanrı'nın var olması bir çelişki doğurmaktadır.²³

Düşünce tarihinde kötülüğün varlığı ile teistlerin inandığı şekliyle bir Tanrı'nın var olmasının herhangi bir sorun oluşturmayacağını savunan birçok yaklaşım ortaya çıkmıştır ki biz buna teodise diyoruz. Bilindiği gibi Yunanca *Tanrı* ve *adalet* anlamına gelen *theos* ve *dike* sözcüklerinden türeyen ve ilk defa Leibniz tarafından kullanılan teodise, Tanrı'nın dünyayı yaratırken adil davrandığını iddia eden, dünyada var olduğu iddia edilen kötülük olgusunun doğurduğu kuşku karşısında iyi, yaratıcı ve sorumlu bir Tanrı'nın var olduğunu, kötülüklerle rağmen kötülüğün var oluşu karşısında teistin inandığı şekliyle bir Tanrı inancını koruma tavrı için kullanılan teknik bir terimdir.²⁴ Bu anlamda düşünce tarihinde birçok teodise ortaya konulmuştur. Şimdi bunları ele alıp değerlendirebiliriz.

1.1.2.1. Kötülük İyiliğin Yokluğudur

Kötülüğün reel bir varlığının olmadığından hareketle ortaya konulan bu teodisede temel düşünce var olmanın başlı başına iyi bir şey olduğu kötü olanın ise var olmama hali yani yok olma olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre dünya var olmuştur. Yokluğuna kıyasla iyidir. Çünkü asıl kötülük, yok olmadır. Peki bu durumda dünyada var olan, tecrübe edilen kötü olayları nasıl anlamlandıracağız?

²² David Hume, *Dialogues on Concerning Natural Religion*, ed. Nelson Pike, Bobbs-Merrill Co. Inc., New York 1970, s. 198

²³ H. J. McCloskey, "God and Evil", *Philosophical Quarterly*, V. 10, No: 39, 1960, s. 97.

²⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 840.

Bu teodiseye göre dünyada var olan kötülükler özsel olarak bizatihi kötü değildir. Onlar iyiliğin eksikliğidir. Örneğin hasta olma durumu kötü olarak adlandırılır. Ancak aslında hasta olma hali, iyi olan sıhhatlilik halinin eksikliğidir. Dolayısıyla bir şey varsa o iyidir. Bazıları biraz, bazıları ise daha iyi olabilir. Kötülük yalnızca yok olma halidir. Bu teodise özellikle Batı düşüncesinde St. Agustinus, İslam düşüncesinde ise Farabi ve İbn Sina gibi filozoflar tarafından savunulmuştur. Augustine'e göre mükemmel bir varlık tarafından en ince ayrıntısına kadar düşünülerek yaratılan bir evrende kötülüğün olması elbette düşünülemez. O, var olan her şeyin iyi olduğundan hareketle kötülüğün bir töz olmadığını ifade eder. Çünkü eğer kötülük töz olsa, zaten iyi olurdu. Zira bozulan her şeyin iyi bir tarafı vardır. Öyleyse şayet bir nesneden her türlü iyiliği çıkarırsanız, o zaman hiç olur. Yani yok olur. Dolayısıyla var olmak iyilik, yok olmak ise, başlı başına kötülüktür.

“... her türlü iyiden yoksun olmak demek, mutlak yokluk demektir. Nesnelere var oldukça iyidirler. Bu nedenle var olan her şey iyidir; kökenini aramakta olduğum kötü ise, bir töz değildir, çünkü bir töz olsaydı, iyi olurdu”²⁵

Augustine'e göre yaratılan bütün evren vardır ve iyidir. Çünkü yaratıcısı mutlak iyidir. Yalnızca gözden kaçırılmaması gereken şey yaratılanın, yaratan kadar iyi olmadığıdır. Çünkü yaratılan şey mutlak ve değişmez bir biçimde iyi değildir. Bu nedenle yaratılan şeylerdeki iyi azalabilir, artabilir. İyinin azalması bir kötülüktür. Fakat ne kadar azalırsa azalsın bir şey var olduğu sürece tabiatı üzere kalmak zorundadır. Çünkü Tanrı, varlıkları iyi yaratmıştır. Yaratılardan başka töz de yoktur. Ancak, yaratılan her şey birbirleri ile eşit yaratılmamıştır. Bu sebeple yaratılan her varlık, bütün olmaya yönelir. Evrene bir bütün olarak baktığımızda, tek tek ele alındıklarında kötü ve çirkin görünen şeyler de kusursuz ve mükemmeldirler. Varlıklarda kötülüğün olması, onların değişime tabi olmalarındandır. Değişime tabi olmalarının nedeni ise, onların mutlak varlık olmamalarıdır. Çünkü varlıklar, kendisini var edenden sonra gelir ve ona bağlı olurlar. Tanrı, onları var olmaları için yarattı. Varlık ne kadar önemsiz olursa olsun, var olma kendi başına iyi ve güzeldir. Var olan her şey, var olduğu ölçüde iyi ve

²⁵ Augustine, *The Confessions of Saint Augustine*, (Trans. Edward B. Pusey), The Modern Library, New York 1949, s. 137.

güzeldir.²⁶

Benzer şekilde İslam filozoflarından Farabi ve İbn Sina da dünyadaki kötülüklerle ilgili olarak var ve yok olma üzerinde dururlar. Farabi'ye göre evren, mümkün varlıktır. Mümkün varlık, varlığı başkası sebebiyle var olan varlıktır. Bu nedenle evren, yok olma ihtimali taşıdığı için bir şekilde içinde kötülük ve çirkinlik taşıyabilir. Çünkü Tanrı'nın dışında var olan bütün varlıklar, bir yönüyle kötülük ihtiva ederler. Bu nedenle Farabi'ye göre evrende kötülüğün olması iyiliğe nispetle az da olsa zorunludur. Çünkü zorunlu varlığın dışında kalan mümkün varlıkların imkân niteliği aynı zamanda onların Zorunlu Varlık'a nispetle eksik varlık oluşlarının nedenidir. Öyleyse eksiklik bir çeşit kusur olduğuna göre kötülük içermeyen bir dünya düşünülemez. Farabi'de olduğu gibi İbn Sina'ya göre de var olma iyilik, yokluk ise kötülük olarak görülmüştür.²⁷

1.1.2.2. Kötülük Olmasa İyilik de Olamazdı

Dünyadaki kötülüklerin varlığını, iyiliklerin varlığına bağlayan bu teodise genellikle iyilik ve kötülükler arasındaki ilişkinin ontolojik yönden değerlendirilmesiyle ilgili olup 'her hangi bir şeye karşılık her hangi bir şey olmalıdır' ilkesinden hareket etmektedir. Ölüm ile hayat birliktedir, gece olmadan gündüz olmaz vb. söylenen sözler bu durumu açıklamaktadır. Bu öneri Pike, Schuurman ve bir ölçüde Alvin Plantinga tarafından savunulmuş 'Tanrı'nın kötülüklere izin vermesinin haklı bir nedeni vardır' düşüncesinden hareketle kötülüğün nedensiz olmadığı sonucu desteklenmeye çalışılmıştır. Böylece kötülüğün varlığı ile Tanrı'nın varlığının birlikte düşünülmesinin herhangi bir çelişki oluşturmayacağı hususu kanıtlanmaya çalışılmıştır.²⁸

Kötülük olmasa iyilik de olmazdı düşüncesini Antik Yunan felsefesine kadar götürebiliriz. Örneğin stoalılardan Chyrippus, şeylerin birbirlerine zıtlığını kötülük sorununa yönelik bir çözüm önerisi olarak ileri sürmüş aynı zamanda kötü olmadan iyiliğin olabilmemesinin imkansız olduğunu savunmuştur. Ona göre iyi, kötünün zıddı

²⁶ Gilson, Etienne, Ortaçağ Felsefesinin Ruhu, (çev. Şamil Öçal), Açılım Kitap, İstanbul 2005, s. 151.

²⁷ Ayşe Taşkent, *Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'de Estetik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 2009, s. 151.

²⁸ Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara 2014, s. 41-42.

olduğuna gore ikisinin aynı anda olması zorunludur. Tıpkı mutluluğun mutsuzlukla, acının hazla birlikte olduğu gibi. Sonraki dönemlerde de benzer şekilde Epiktetos ve Hegel zıtların aynı anda olma zorunluluğunu dünyanın değişmez-zorunlu bir kanunu olduğunu ileri sürmüştür.²⁹

1.1.2.3. Kötülük Olmazsa İyilik Bilinemezdi ve Takdir Edilemezdi

Evrende var olan kötülüklerin varlığını, iyiliklerin varlığıyla ilişkilendiren bu teodise, genellikle iyilikler ile kötülükler arasındaki ilişkinin ontolojik yönden değerlendirilmesiyle ilgili olmayıp bu ilişkinin epistemolojik açıdan değerlendirilmesiyle ilgilidir. Bu yaklaşımda temel odak noktası ‘her şeyin karşıtı ile bilineceği’ ilkesidir. Bu anlamda Heraklit’in “hastalık sağlığı hoş kılar, açlık tokluğu, yorgunluk dinlenmeyi”, “Tanrı için bütün şeyler güzeldir ve hakçadır, insanlar ise bir takım şeyleri haksız buluyorlar bir takımlarını ise hakça”, “haksız şeyler olmasaydı hak adını bilmezlerdi”, içerikli söylemler bu durumu ifade etmektedir.³⁰

Buna göre dünyada bir takım kötülüklerin olması iyiliklerin bilinmesi ve takdir edilmesi içindir. Çünkü kötü denen bir şey yoksa iyi olarak nitelendirilen bir şey de olmazdı. Bu nedenle dünyadaki iyiliklerin bilinip takdir edilmesi için bir miktar kötülüğün olması Tanrı’nın mutlak mükemmelliği ile çelişir bir durum değildir.

1.1.2.4.Var Olan Bu Dünya Mümkün Dünyaların En İyisidir

Ateizmin kötülüğün varlığından hareketle teistin inandığı şekliyle bir Tanrı’nın var olamayacağı eleştirisine karşın önemli teodiselerden biri de var olan bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğu iddiasıdır. Bu iddia İslam düşüncesi geleneğinde Gazâlî tarafından savunulurken Batı düşünce geleneğinde Leibniz tarafından dile getirilmiştir. Yaratılan bu evrenin en iyi evren olduğu düşüncesini Tanrı’nın adaletinden hareketle kullar arasında paylaştırdığı rızık, ömür, sevinç, üzüntü, keder, güç, iman, vb kavramlar temelinde açıklamaya çalışan Gazâlî’ye göre insanlar arasında yapılan taksim gereği gibi, gerektiği kadar, gerçek ve zorunlu bir düzene göre yapılmıştır. *Olandan daha güzeli, daha eksiksiz ve*

²⁹ Yasa, 2014, s. 45-46.

³⁰ Metin Yasa, “Kötülük Sorunu”, *Din Felsefesi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 203.

mükemmel olanı asla mümkün değildir. Şayet tanrısal iradenin sonucunda mümkün sonsuz sayıdaki alternatif seçenekler arasından Tanrı, daha iyisi varken iyi olanı irade edip gerçekleştirseydi bu, tanrısal cömertliğe ters düşen bir cimrilik, adalete aykırı bir zulüm olurdu. Buna karşın daha iyi ve mükemmelini irade edip gerçekleştirmeye gücü yetmeseydi bu durum da tanrısallığa aykırı düşen bir acziyet olurdu.³¹

Diğer taraftan Leibniz açısından da Tanrı mutlak iyi olduğu için iyiliği gereği sonsuz sayıda mümkün alternatif seçenekler arasından içinde yaşadığımız en iyi olan dünyayı tercih edip yaratmıştır. Ona göre Tanrı'nın ideasında sonsuz sayıda olanaklı evren vardır ve bunlardan yalnızca birisi var olma imkânına sahiptir. Tanrı'nın bu olanaklı imkânlardan bir diğerini değil bunu tercih etmesinin bir nedeni vardır. Bu neden yani en iyi olanın var oluşunun nedeni tanrısal bilginin mükemmelliği gereği onu kendisine bilindir kılması, iyiliğinin onu seçtirmesi ve kudretinin de onu meydana getirmesidir.³²

Her iki düşünür açısından da konuyu önermeler şeklinde ifade edecek olursak;

- (1) Tanrı, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve ahlaken mükemmel olan bir varlıktır,
- (2) Her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve ahlaken mükemmel olan bir varlık eylemde bulunurken en mükemmelini tercih eder.

Tanrı, evreni yaratırken mutlak mükemmelliği ve iyiliği gereği mümkün dünyaların en iyisini seçmiştir.³³

Öyleyse bu teodise açısından Tanrı mümkün olanların en iyisini yarattığına

³¹ Muhammed Gazali, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, terc. Ahmet Müftüoğlu, Pırlanta Yayınevi, İstanbul 1981, c. 4, s. 474; "Mümkün Âlemlerin En İyisi, Mahmut Kaya, s. 405-406; Ormsby'ye göre Gazali yorumcuları 'mümkün dünyaların en iyisi' düşüncesinin yer aldığı dört eserden bahsederler. Bunlar: *İhyâ'u ulûmi'd- dîn*, *el-İmlâ' fi muşkil'ati'l-ihya*, *Kitâbu'l-erba'in* ve *Mekâsîdu'l-felâsife*. Her dört eserde de Gazali farklı da olsa aynı düşünceye benzer şekillerde yer vermiştir. Bkz. Eric Lee Ormsby, *İslam Düşüncesinde 'İlahi Adalet' Sorunu*, çev. Metin Özdemir, Kitabiyat, Ankara 2011, s. 46-47.

³² G. W Leibniz, "The Monadology", *The Rationalists*, trans. George Montgomery with Revisions by Albert R, Chandler Anchor Books, New York 1960, s. 463-464.

³³ İsmail Şimşek, *Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu*, Elis Yayınları, Ankara 2017, s. 112; Yasa, *Kötülük Sorunu*, s. 206; Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016, s. 114.

göre içinde yaşadığımız bu dünya, bir bütün olarak ele alındığında mümkün olan dünyaların en iyisidir ve Tanrı'nın iyiliği ile var olan kötülük arasında çelişir bir durum söz konusu değildir.

1.1.2.5. Ruh Olgunlaştırma Teodisesi

Köken olarak erken dönem Hristiyan düşünürlerinden olan İreanaeus tarafından savunulan bu yaklaşım, günümüz çağdaş düşünürlerden John Hick tarafından savunulmuştur. İreanaeus'a göre Tanrı dünyada var olan bir kısım kötülöklere; birincisi insanların ruhsal açıdan daha yetkin hale gelmesi ve ikincisi de insanların özgür oldukları bilincini taşımaları için izin vermiştir. İşte dünyada var olan kötülöklere Tanrı'nın neden müsaade ettiğine dair bu iki yaklaşım günümüz düşünürlerinden Hick'in ruh olgunlaştırma teodisesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu teodiseye göre dünyada yaşanan sıkıntılar insanlarda sabır, tahammül, şefkat, merhamet, cesaret, sevgi vb. ahlaki erdemlerin ve ruhsal yüceliklerin meydana gelmesine yol açmıştır.³⁴

Hick'e göre mükemmel, olgun, tecrübeli bir insan olma hiç bir kötülüğün olmadığı cennet gibi bir dünya yerine şu an bir parçası olduğumuz dünyayı gerektirir. Çünkü karşılaşılabilecek kötülöklere, zorluklar, çözülebilecek problemler, yüzleşilecek tehlikeler sunan ve gerçek sıkıntı, felaket, başarısızlık, mağlubiyet ve sefalet olasılıklarının yanında zevk, mutluluk, başarı, cesaret ve kararlılık gibi nitelikler açısından gelişmesi pek çok yaşam formundan biri olarak bulunduğu, sadece bir kişinin refahına hizmet etmek için tasarlanmamış gerçek bir çevrede, gerçek sorunlarla uğraşmayla mümkündür. İnsanlar ancak böyle bir hayatta, kendisini gösterme ortamında birbirleriyle ilişki içerisinde karşılıklı sevgi ve yardım, kendisini başkaları için feda etme ve ortak bir yarar için adama gibi yüksek değerleri geliştirebilirler. Bu nedenle insanın içindeki temel ahlaki kötülük ve dünyanın doğal kötülöklere iyiliği ve kudreti sınırsız olan Tanrı'nın varlığıyla uyumludur.³⁵ Kişilik oluşturan bir ortam olacak dünyanın acısız bir cennet olamayacağı, pek çok kaza, felaket olasılıklarının ve bunların getirdiği acı ve

³⁴ Yasa, *Kötülük Sorunu*, s. 206; Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016, s. 114.

³⁵ John Hick, "Ruh-oluşturma Teodisesi", *Din Felsefesi Seçme Metinler*, çev. Osman Baş, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 431-432.

ıstırapın yanında zorluklar ve tehlikeler barındırması gerekir. Çünkü tüm acı ve ıstırapların olmadığı dolayısıyla tüm zorlukların ve yardımlaşma ihtiyacının ortadan kaldırıldığı bir dünya, kişilik oluşturan bir ortamdan, bireyin ahlaki gelişime imkân vermeyen durağan bir dünya haline gelir. Bu nedenle kişilik/karakter oluşturan bir dünya kötü denilen şeylerden azade olamaz. Bu yaklaşıma göre Tanrı'nın insanlara talihsizlik gönderdiği ve onların ölümünün, sakatlanmasının, aç kalmasının Tanrı'nın isteği olduğunu söylemek doğru değildir. Ancak diğer taraftan Tanrı bizi beklenmedik olayların, tehlikelerin, umulmadık iyilik ve güzelliklerin olduğu bir dünyaya yerleştirmiştir. Zira ancak böyle bir dünyada karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve sevgi ortaya çıkar.³⁶

Sonuç olarak ruh olgunlaştırma teodisesine göre dünya, yaratılışı itibariyle hiçbir kötülüğün olmadığı, sabit bir şekilde sürekli iyiliğin gerçekleştiği bir yer olsaydı birinci olarak, bu dünya genel yasalara göre değil “özel inayetlere” göre işlemek zorunda kalırdı. Doğa yasaları aşırı derece esnek olmak durumunda kalırdı. Bir düzen olmazdı, çekim yasası bazen geçerli, bazen geçerli olmazdı, bazen bir nesne sert olurken başka bir zaman yumuşak olurdu. Araştırılacak sabit bir dünya yapısı olmadığından hiçbir bilim olmazdı. İkinci olarak, kendi evrensel yasaları içerisinde işleyen düzen ortadan kaldırıldığından hayat, anlamsız, boş ve bir rüya olurdu. Üçüncü olarak, şu anki ahlaki kavramların hiç birisi olmazdı. Örneğin hiçbir tehlike veya zorluğun olmadığı yerde cesaret ve metanetin bir anlamı olmazdı. Cömert, şefkat, ihtiyat, özveri vb diğer ahlaki kavramların hiç birisi böyle bir çevrede oluşturulamazdı. Nihayet hiçbir acının olmadığı zevk dolu bir dünya, haz yönünden iyi olabilse de insanın ahlaki niteliklerinin gelişimi için olumsuz olurdu.³⁷

1.1.2.6. Özgür İrade Savunması

Kötülük problemine yönelik önemli teodiselerden biri de hiç şüphesiz köken itibariyle Augustinus düşüncesine dayanan günümüz felsefecilerinden Alvin Plantinga ile özdeşleşen özgür irade savunmasıdır. Bu yaklaşıma göre dünyada var olan kötülükler Tanrı'nın insanlara vermiş olduğu özgür iradelerini yanlış kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Tanrı insanlara hür bir irade verdiği

³⁶ Hick, s. 433-34.

³⁷ Yaran, s. 114.

için onlara eylemlerini gerçekleştirirken hangi yönde tercihte bulunacakları hakkında herhangi bir müdahale etmemektedir. Bu nedenle insandan kaynaklanan belli bazı kötülük ve yanlışlardan dolayı Tanrı sorumlu tutulamaz. Daha çok teistik dinlerden Hristiyan ve İslam ilahiyatları içinde yer alan bu anlayışa göre; ilahi olan ile insani olan sorumluluklar farklı düzeylerde etkilenir. Çünkü yaratılmış dünyadan ve onun içinde insanın sorumlu olarak yaşayışından nihai noktada Tanrı sorumludur. Buna karşılık, insan da özgür oluşu nedeniyle, yaratılmış dünyadaki kendi eylemlerinden sorumludur.³⁸ Dolayısıyla Tanrı insanlara hür irade verdiğinden vermiş olduğu bu hür iradenin kullanımına müdahale etmemektedir. İyiye tercih etmeye yönelik iradesini insan, kötüye tercih etmeye yönelik de kullanma imkânına sahiptir. Çünkü insanın özgürce eylemde bulunma potansiyeline sahip olma imkânı, hata yapma ve kötülüğe neden olma imkânını da barındırır. Öyleyse iyilik üzere yaratılan insanın iradesini kötüye kullanması neticesinde meydana gelen acı, ıstırap ve felaketlerden Tanrı sorumlu tutulamaz.³⁹

Plantinga'ya göre Tanrı, insanlara vermiş olduğu hür iradenin gereği olarak ahlaki olarak iyi eylemleri gerçekleştirme potansiyeline sahip varlıklar yaratmak için ahlaki kötülüğü gerçekleştirme potansiyeline sahip varlıklar da yaratmak zorundadır. Çünkü Tanrı sorumlu varlık olan insanı hem istediği eylemi yapmakta özgür bırakıp hem de onu kötü bir eylemi gerçekleştirmeden alıkoymaz. O halde Tanrı sorumluluğu gereği hür varlıklar yaratmıştır. Bunun karşılığı olarak onlardan bazıları özgürlüklerini yanlış kullanmışlardır. İnsanın hür iradesini yanlış kullanması sonucunda meydana gelen acı ve ıstıraplar teistin nitelediği şekliyle bir Tanrı'nın mutlak kudreti ve mutlak iyiliği açısından bir sorun oluşturmaz. Plantinga'ya göre insanın hür iradesini kullanması sonucu ortaya çıkan kötülükleri Tanrı'nın önlemesi yalnızca ahlaki iyinin imkânından kesinti yapmasıyla mümkündür. Fakat böyle bir durum da özgür olup olmamaya paradoksal bir durum oluşturur. Buna göre Plantinga'nın ateistlerin öne sürmüş olduğu kötülük gerekçesine dayalı argümana karşı ortaya koymuş olduğu özgür irade savunmasının

³⁸ Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 2013, s. 252.

³⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, s.164; Charles Werner, *Kötülük Problemi*, çev. Sedat Umran, Kabakçı Yayınları, İstanbul 2000, s.120-128; Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1982, vd.

temelini şu iki düşünce oluşturur:

- (1) Tanrı kötülük içeren bir dünya yaratır. Tanrı'nın böyle bir dünya yaratmasının iyi bir nedeni vardır.
- (2) Tanrı'nın ahlaki kötülüğe müsaade etmediği bir dünya yaratmaksızın ahlaki iyilik içeren bir dünya yaratması mümkün değildir.⁴⁰

Bu durumda özgür irade savunmasına göre Tanrı'nın tecrübe ettiğimiz şekilde bir kötülük içeren dünya yaratmasının nedeni insanlara vermiş olduğu hür iradedir. Ateistlerin öne sürmüş olduğu itiraz bu noktada Tanrı'nın mutlak kudreti düşünüldüğünde, insanları hem iyiyi hem kötüyü tercih edebilecek bir iradede yaratmanın aksine onları daima iyiliği yapabilen aynı zamanda da özgür olan varlıklar şeklinde yaratmanın mümkün olabileceğidir. Çünkü kadir-i mutlaklığı düşünüldüğünde hür bir şekilde eylemde bulunan fakat daima iyiyi tercih edecek varlıklar yaratmanın en üstün olanakları ona açıktır.⁴¹

Özgür irade savunucularına göre zaman zaman da olsa kötülükler yapan ama yine de özgür olan insanların olduğu bir dünya hiç özgür olmayan ve bunun karşılığında sürekli iyilik yapan varlıkların olduğu bir dünyadan daha iyi olduğundan Tanrı yanlış eylemde bulunan fakat yine de özgür olan varlıklar yaratır. Bu nedenle ateistlerin kudret niteliğine atıfla öne sürmüş olduğu sürekli iyilikler yapan masum otomat varlıkların olduğu bir dünyaya neden olmaz. Şayet onların eylemlerine neden olursa bu durumda onlar özgür olmazlar.

Özgür irade savunması, kanaatimizce insan iradesine dayalı ahlaki kötülük olayını çözme açısından başarılıdır. Ancak unutulmaması gereken bir noktada dünyada meydana gelen kötülüklerin birçoğunun insan iradesinden kaynaklanmadığıdır. Örneğin yakın zamanda 26 Aralık 2004 yılında Endonezya'da meydana gelen deprem ve tsunamide yaklaşık 250 bin kişi ölmüştür. Yine ülkemizde Marmara depremi olarak bilinen olayda Ağustos 1999'da resmi olmayan rakamlara göre yaklaşık 40 bin insan ölmüş, bir kısmı evsiz, barksız kalmıştır. Düşünce tarihinde tabii kötülük olarak isimlendirilen bu durumu özgür irade savunmasıyla nasıl izah edeceğiz? Tüm bu olaylar hangi insan

⁴⁰ Alvin, Plantinga, *God and Other Minds*, Cornell University Press, Ithaca 1967, s. 122; *The Nature of Necessity*, Clarendon Press, Oxford 1974, s. 167.

⁴¹ J. L. Mackie, "Evil and Omnipotence", *Mind*. New Series, V. 64, No. 254, 1995, s. 200.

iradesinin yanlış kullanılmasının sonucudur? Bunun gibi sorularda Plantinga ve Augustine tarafından ileri sürülen özgür irade savunmasının başarılı bir cevap olduğunu düşünmek mümkün görünmemektedir. Augustine yukarıda geçen ve düşünce tarihinde doğal kötülükler olarak isimlendirilen olayları da insanların özgür iradelerini yanlış kullanmalarına bağlamaktadır. Buna göre insanlar Tanrı'nın istediği erdemli bir hayat yaşamayıp iradelerini yanlış kullanarak günah işlemektedirler. Bu günahlarının cezası olarak Tanrı da deprem gibi kötülükler meydana getirmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan kötülükler neticede yine insanın iradesini yanlış kullanmasına bağlanmaktadır.

Kanatımızca Augustine tarafından öne sürülen günümüzde pek çok kişi tarafından kabul edilebilecek bu yaklaşım doğru değildir. Çünkü meydana gelen deprem, sel, tsunami gibi kötülükler, şayet iradesini kötüye kullanarak Tanrı iradesine aykırı yaşayan insanların günahlarının sonucuysa bu durumda bu gibi kötülüklerden yalnızca onların etkilenmesi gerekir. Hâlbuki bu ve benzeri kötülükler o olayı yaşayan herkes için eşit derecede yıkım oluşturmaktadır. Diğer taraftan bu olayı tecrübe eden henüz sorumlu olma yaşına gelmemiş çocuklar ve Tanrı'nın adaleti düşünüldüğünde böyle bir açıklama biçimi çok başarılı değildir.

Sonuç itibarıyla ateizmin gerekçelerinden en önemlisini oluşturan kötülük problemi tam olarak tatmin edici bir şekilde açıklanamamıştır. Bu biraz da inanılan Tanrı'yla ilgilidir. Şayet her şeye kadir, mükemmel derecede iyi ve adil olan bir Tanrı'ya inanıyorsanız yaşanan bu tür tecrübelerin bir nedeninin olduğunu kabul edebilirsiniz. Çünkü insanın doğası zayıf ve sınırlıdır. Hâlbuki Tanrı'nın doğası insanın idrak edemeyeceği büyüklükte ve sonsuzdur. Dolayısıyla Tanrı insanın tam olarak bilemeyeceği birçok nedenden dolayı birçok şeyin meydana gelmesine müsaade etmiştir. Zira sınırlı olan zihin, sınırsız ve mutlak olan varlığın doğasını, eylemlerini, kudretini, kudretinin taalluk alanını anlamaktan acizdir. Bu nedenle tanrısal eylemlerin en azından hepsinin beşerî zihni çabalarla idrak edilemeyeceğini anlamak gerekir. Kaldiki tanrısal kudretin ve iradenin taalluk alanını belirleyen doğası, beşerî zihnin geliştirmiş olduğu mantık, matematik ve fizik kurallarından farklıdır. Öyleyse tanrısal eylemler tam olarak insan tarafından anlaşılabilir, idrak edilemez.⁴² Bu nedenle insanın kendi sınırlı idrakinden kaynaklanan, dünyada

⁴² Mehmet A. Az, “Descartes'ta Tanrı, Kudret ve Ezeli Doğrular”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat*

bulunan, kötü olarak adlandırılan olayların tam olarak anlamlandırılmamasından hareketle teistin ileri sürdüğü şekliyle bir Tanrı'nın olmadığını ifade etme doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü tek bir olgudan hareketle karara varma, insan zihnini hataya sürükler. Ateistin yaptığı, kötülük gibi bir olgudan hareketle Tanrı'nın var olmadığı sonucuna varmaktır. Oysa teist inandığı niteliklerde bir varlığın var olduğunu göstermek için başka birçok rasyonel delil ortaya koymaya çalışmaktadır. Kozmolojik, ontolojik, teleolojik gibi birçok Tanrı'nın varlığı lehine delil, düşünce tarihinde teist filozof ve teologlar tarafından ele alınıp onun varlığı lehine değerlendirilmiştir. Konumuz bu olmadığı için burada bu delillere yer vermeyeceğiz.

1.1.3. Sosyolojik ve Psikolojik Gerekçeler

Modern dönem ateist görüşlerin önemli kaynaklarından biri olan sosyolojik teoriye göre Tanrı, toplumun, bireylerin düşünce ve davranışlarını kontrol altında tutmak için farkına varmadan uydurduğu hayal ürünü bir kavramdır. Bu teoriyi ortaya atan Fransız sosyolog Emile Durheim'e göre insan, dini bir duyguyla kendisini aşan bir varlık karşısında korku ve ümit içinde beklerken aslında Tanrı adı verilen evrenin ötesinde bir varlık değil kendisini çepeçevre saran toplum realitesi karşısında durmaktadır. Bu teoriye göre Tanrı fikri, toplumun yaptırım, güç ve işlevini gösteren bir sembolden başka bir şey değildir.⁴³ Sosyolojik teori özellikle toplumun idealleri ile dinin getirdikleri arasındaki çelişkiyi açıklamada başarısız olmaktadır. Çünkü şayet din ve Tanrı, toplumun uydurduğu bir kavram ise uydurulduğu ileri sürülen din ve onun öğretilerinin toplumun genel düşünce yapısıyla paralellik arz etmesi gerekir. Oysa İslam dini açısından baktığımızda toplumun farkına varmadan uydurduğu iddia edilen dinin emirleri, muhatap aldığı o günkü toplumun idealleriyle ters orantılıdır. Hatta o gün, dinin getirmiş olduğu toplumsal ilkeler, yaşayan sosyolojinin tamamen tersi istikametindedir. Şayet Allah toplumun uydurmuş olduğu bir kavram olsaydı Ebu Cehil'in istediği Tanrı olmuş olurdu. Hâlbuki İslam'ın anlattığı Allah tasavvuru toplumun düşünce yapısının tam da tersi istikametindedir.

Fakültesi Dergisi, Yıl: 2, Cilt: II, Sayı: 2, 2011, s. 57,81,82.

⁴³ M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 230.

Psikolojik gerekçeler daha çok Freud ve Feurbach'ın yazılarında yer alan düşünce tarihinde daha çok “yansıtma teorisi” olarak bilinen düşünce yaklaşımını içermektedir. Freud'a göre Tanrı fikri çocuktaki baba imajının bir yansımasıdır. Buna göre nasıl ki bir çocuk güvenilecek bir varlık olarak babasını bilir, ona sığınır. Tıpkı bunun gibi insan da zayıf bir varlık olarak güvenilecek, sığınılacak bir varlık olarak Tanrı düşüncesini ortaya koyar. Kendi eksikliğini, daha mükemmeli olarak Tanrı ismini verdiği varlığa atfeder. Bu düşünce açısından bakınca İslam düşüncesinde böyle bir düşüncenin kabul edilmesi mümkün görünmemektedir. Bu, daha çok Hristiyan düşüncesinde yer alan baba-oğul-kutsal ruh üçlemesine dayanmaktadır.

2. Deizm

2.1. Deizm Nedir?

Latince Tanrı anlamına gelen *deus* kelimesinden türeyen deizm ateizmin aksine bir Tanrı inancının varlığı kabul etmekle birlikte teizmden farklı olarak evreni yarattıktan sonra onun aleme müdahale etmediğini, iyi, doğru, yanlış, kötü her ne varsa bunların akılla bilinebileceğini dolayısıyla vahye gerek olmadığını, dini esrarengizlik ve mucizeyi ret eden özellikle kutsal metinlerin doğruluğu konusunda yoğun ve ciddi eleştiride bulunan, din adamı sınıfı ve ruhbanlığı kabul etmeyen aklın deney ötesi yapısıyla Tanrı düşüncesini diğer taraftan temel ahlaki ilkeleri bulabileceğini savunan yaklaşımdır. İlk defa kavram olarak deizm Calvinici bir teolog olan Pierre Viret'in *Instruction Chrestienne* adlı eserinde geçmektedir.⁴⁴ Düşünce tarihi açısından Fransa'da özellikle Denis Diderot, Jean Le Rond d'Alembert ve Jean-Jacques Rousseu, İngiltere'de Lord Herbert of Cherbury, Charles Blount, Matthew Tindal, Anthony Collins, John Toland, William Wollaston, Thomas Woolston, Kıta Avrupa'da Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Amerika'da ise Ben Franklin ve Thomas Jefferson deizm düşüncesinin önemli temsilcileri olmuşlardır.⁴⁵ Bu düşünce özellikle yüzyıl Aydınlanma Felsefesi boyunca Avrupa ve Kuzey Amerika'da doğal teoloji olarak görülmüş ve Hristiyan

⁴⁴ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 180-183; Hüsamettin Erdem, “Deizm”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 109-110; Ernest Campbell Mossner, “Deizm”, *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert. 2. Edition, Thomson Gale, 2006, Volume: 2, s. 681.

⁴⁵ Ernest Campbell Mossner, “Deizm”, s. 682-688.

Ortodoks, bilhassa da skolastik düşüncenin eleştirilmesine neden olmuştur.⁴⁶

Temelde evrene müdahale etmeyen ve akla, bilime gösterdiği büyük güvenden hareket eden deizmin kökeni, evrene müdahale etmeyen yönü ile felsefe tarihçileri tarafından Aristoteles'e kadar geri götürülmektedir. Dinî konulara akli metotları uygulayan buna bağlı olarak tarihi Hıristiyanlığa, esrarengiz din anlayışına, dindeki tabiatüstü olaylarla ilgili inanışlara, kilisenin otoritesine karşı çıkan bütün bunlardan dolayı da Hıristiyanlıktaki taassubun yıkılmasına yardımcı olan yarı dini yarı felsefi bir anlayıştır.⁴⁷

Deizm bir Tanrı'nın varlığını kabul etmekle ateizmden ayrılırken aklın doğal güçleriyle tanrısal hakikate ulaşabileceğini, bu gerçeğin salt inanca dayanan vahyedilmiş bir doğru olarak kabul edilmek ihtiyacında olmadığını ve Tanrı'nın yalnızca varlık bakımından değil, etkinlik bakımından da doğanın üstünde ve tümüyle dışında olduğunu ileri sürmesiyle teizmden ayrılmaktadır. Bunun nedeni ise deizmin temelinde evrene müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı ve Aydınlanma Felsefesinin doğal bir sonucu olarak akıl ile bilime gösterilen büyük güven yatmaktadır. Başka bir deyişle teizmden vahye inanç beslemeyi gerektiren öğretiler bakımından farklılık gösteren deizmin doğuşunda akla duyulan inanç, bilime duyulan güvene ek olarak dini çatışmalar ve akılla imanı uzlaştırma çabalarında karşılaşılan aşılmaz güçlükler etkili olmuştur.⁴⁸

2.2. Deizm Düşüncesinin Temel Özellikleri

Deizm anlayışı iki temel yaklaşımdan yola çıkar. Âleme müdahale etmeyen ulûhiyet anlayışı ve akla, bilime duyulan büyük güven. Bu düşünce kendisini özellikle XVII ve XVIII. yüzyıllarda Batı düşüncesi içerisinde kendini göstermiştir. Söz konusu anlayışın özellikle bu dönemlerde Avrupa'da görülmesinin bazı nedenleri vardır. Bunlar;

- (1) Özellikle Aydınlanma döneminden önce kilise ve bilim adamlarının arasının açılması ve din adamlarının bilim adamlarının çalışmalarına Tanrı ve din adına müdahale etmesi bu dönemde deizm düşüncesinin

⁴⁶ R. K. Gould, "Deism", *The Encyclopedia of Religion and Nature*, Continuum, London & New York: 2005.

⁴⁷ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 180.

⁴⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 209.

daha fazla rağbet görmesine neden olmuştur.

- (2) Deist düşünce yerleşik geleneksel anlayış ve yorumların tenkit edilmesine imkân tanımaktaydı. Buna göre şayet Tanrı âleme müdahale etmiyorsa bu durumda tarihte gerçekleşen hiçbir olay dokunulmaz ve kutsal değildir. Bunun sonucunda kilise, Tanrı'nın bedeni değil insan eseridir. O halde kimse kilisenin arkasına sığınarak başkalarını mahkûm etme hakkına sahip değildir.⁴⁹

Düşünce tarihinde özellikle Aydınlanma Dönemi düşüncesiyle birlikte revaçta olan deizmin temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- (a) Deizm temel olarak katı bir akılcılığa dayanır. Bu nedenle tabii din anlayışı ile benzer ortak noktalarda buluşmaktadır.
- (b) Dindeki esrarengizliği reddederken daha ileri giderek vahyi de inkâr etmiştir.
- (c) Âleme müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışının olduğu düşünce sisteminde doğal olarak mucize ve ahiret hayatına da yer verilmemektedir.
- (d) Deizm sahip olduğu Tanrı anlayışı dini hayata, dini tecrübeye imkân vermemektedir. Çünkü deist düşüncede dayanma, bağlanma, güvenme, teslim olma, dua, tevbe etme gibi dini hayatın merkezindeki olgulara yer bulunmamaktadır.
- (e) Teizmde olduğu gibi Tanrı ilim, irade, kudret, adalet ve merhamet gibi sıfatlara sahip bir varlık değildir.⁵⁰

Bütün bunlarla birlikte her ne kadar bir deist olan, vahiy, mucize, peygamberlik gibi kavramları kabul etmeyip Tanrı'nın evrendeki içkinliğini ve yaşamdaki otoritesini reddetse de ateist gibi Tanrı'nın varlığına karşı çıkmayıp onun akılla bilinebileceğine inanır. Dolayısıyla onlar hiçbir zaman ateist sayılmazlar.⁵¹ Diğer taraftan deizm daha çok Hristiyan Batı düşüncesi çerçevesi içerisinde ele alınması gereken bir konudur. Son derece zengin, aklın ötelenmediği

⁴⁹ Musa Kazım Arıcan, "Ulûhiyet Anlayışları", *Din Felsefesi El-Kitabı*, ed. Recep Kılıç, M. S. Reçber, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 65.

⁵⁰ Arıcan, "Ulûhiyet Anlayışları", s. 66.

⁵¹ Topaloğlu, "Ateizm", s. 486.

İslam düşüncesinde deizm diye adlandırabileceğimiz sistemli bir akım meydana gelmemiştir. Düşünce tarihinde yalnızca deizmin bazı görüşlerini andıran Müslüman düşünürlerden bahsedilebilir. Örneğin Ebu Bekr er-Razi'nin Allah'ın varlığının, ruhani hayatın mahiyetinin, ahlak kanunlarının akılla bilinebileceği dolayısıyla peygamberliğe gerek olmadığı gibi düşünceleri ileri sürdüğü iddiasından hareketle onun deist olduğunu söyleyenler olmuştur.⁵²

2.3. Deizme Yöneltilen Temel Eleştiriler

Yukarıda temel özelliklerine yer verilen deizm düşüncesi birçok açıdan eleştirilebilir. Bu eleştirileri şu şekilde ifade edebiliriz:

- (a) Deizmin güçlü yanı da zayıf yanı da katı bir akılcılığa dayanmasıdır. Çünkü akli yaklaşımın dini konularda yetersizliği ortaya çıktıkça hem rasyonel teizm hem de deizm çözmekte güçlük çektiği birçok teolojik problemle karşı karşıya kalmaktadır.
- (b) Deistler dindeki esrarengizliği, gizemi tenkit ederken oldukça ifrata kaçmış birçok deist vahyi inkâr etmiştir. Hâlbuki bilimin konusu olan evrende dahi bu gün çözülemeyen birçok esrarengiz durum vardır. Bu nedenle bir şeyin esrarengiz veya gizemli olması onun batıl olduğu anlamına gelmez. Şayet esrarengiz olan her şey akıl dışı görülerek bir tarafa itilseydi bu gün bilimin ilerlemesi mümkün olmazdı.
- (c) Dinin salt akli bir çerçeveye oturtulması çalışması, vahiy dâhil dinin birçok önemli unsurunun bir tarafa itilmesi ateizmin işine yaramıştır. Deistin vahye dayalı dinlere yöneltmiş olduğu eleştirileri ateist benzer şekilde deizme de yöneltmiş deyim yerindeyse bir taşla iki kuş vurmuştur. Hatta vahye, mucizeye, ahiret hayatına yer vermek istemeyen Tanrı'yı âleme müdahale ettirmeyen bir din anlayışı ateizme giden yolun yarısından fazlasının kat edilmesine imkân sağlamıştır.
- (d) Deizmin en zayıf yanlarından birisi de şüphesiz dini hayatın mahiyet ve fonksiyonuna ters gelen bazı yaklaşımlara içinde yer vermesidir.

⁵² Aydın, *Din Felsefesi*, s. 185.

Âlemi yarattıktan sonra deyim yerindeyse emekliye ayrılmış bir Tanrı düşüncesi dini duyguyu tatmin etmez. İman yaşamında, dayanma, bağlanma, teslim olma, ibadet, dua, tövbe önemli bir yer işgal eder. İnsan âleme müdahale etmeyen Tanrı'ya nasıl ve niçin dua ve ibadet etsin?

- (e) Deizm bir takım kelâmî problemleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin âlemle hiçbir şekilde ilgisi olmayan bir Tanrı acaba âlemi bilmekte midir?
- (f) Bütün bunlardan hareketle denilebilir ki deizm, dinin kendisi değil olsa olsa solgun bir yorumudur.⁵³

⁵³ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 183-184.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Deizm ve Ateizmin Yaygınlaşmasının Nedenleri

Ortaöğretim dönemi, gençlik döneminin başlangıcını da içerisine alan bireyin hayatında duygusal, sosyal olarak en önemli değişikliklerin yaşandığı zamandır. Bilindiği gibi gençlik, insan hayatının ergenlikle başlayan ve yetişkinlik dönemine değin sürecek olan en değişken ve bunalımlı bir dönemdir. Çünkü hem bedensel hem ruhsal yapıdaki değişmeler yoğun bir şekilde yaşanmakta, sosyal bir rol ve statü kazanma ihtiyacı, kimlik arayışı birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Bütün bunların yanı sıra bunlara paralel olarak dini gelişim ve değişmeler bu sürecin ortaya çıkardığı problemler yönünden üzerinde önemle durulması gereken bir yaş dönemidir, Bu yaş dönemi hem dini uyanma, dine karşı duyulan ilginin çoğalması ve hem de o zamana kadar kabul edilmiş olan dini inançların ilk defa eleştirel bir şekilde ele alındığı, dini şüphe ve kararsızlık dönemi olarak bilinir. Bu durum yani, geleneksel inançları benimsememe eğilimi ile kararsızlık veya şüphe halinin artması ergenlik ile başlayarak 18-21 yaşlarına kadar artarak devam etmektedir. Bu anlamda demekki, dini problemler en yüksek seviyesine asıl gençlik döneminde ulaşmaktadır.⁵⁴ Bu problemlerin ortaya çıkmasının belli başlı nedenleri vardır. Bunları şu alt başlıklar altında ele alabiliriz:

1. Dini Şüphe
2. Gelişim Döneminin Etkisi
3. Ergenlik Çağına Girme
4. Bağımsızlık Kazanma Duygusu
5. Dualara Karşılık Bulamama
6. Ölüm, Hastalık, Musibet vb Kötülükleri Tecrübe Etme

2.1. 1. Dini Şüphe

Akıllı bir varlık olarak insan, varlığıyla başlayan süreçte kendini, tecrübe ettiği ve algıladığı her şeyi sorgulamaya başlamış kendi bilgi birikimi ve kültürü

⁵⁴ Mehmet Bayyığıt, "Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, ed. Hayati Hökelekli, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003, s. 237.

çerçevesinde cevaplar bulmaya çalışmıştır. Ben kimim? Nereden geldim? Nereye gideceğim? Nasıl var oldum? Varlığımın başlangıcı nasıl oldu? Tecrübe ettiğim ve içerisinde bulunduğum bu evren nasıl oluştu? gibi birçok soruyu insan kendisine sormakta, kendi bilgi birikimi ve içerisinde bulunduğu toplumun kültürel yapısı çerçevesinde elde etmiş olduğu düşünceler temelinde bu soruları cevaplamaya çalışmaktadır. Sorgulama ve cevap bulma çabası zaman zaman dini şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bilindiği gibi şüphe, apaçıklık ve kesinlik arzusunun, önceki inançla veya sebepleri karşılıklı ve denk olan iki inancın birbirleriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan kararsız veya sabit olmayan ruh halidir.⁵⁵ Dini şüphe ise Tanrı, yaratılış, vahiy, ahiret gibi dinle ilgili konularda bireyin inandığı durumlarla ilgili olarak karşıt halinin mümkün olma ihtimali durumundaki kararsızlık halidir. Buna göre birey, inancının karşıt halinin mümkün olma ihtimalinin olduğu durumda kendi inancının doğruluğuna yönelik şüphe duymakta, sonuçta da inandığı dine karşı bağlılığı, teslimiyeti ve güven duygusu azalmaktadır. Böyle bir dönemde bireyin sorularının makul ve rasyonel bir temelde cevaplandırılması, onun bilişsel olarak tatmin edilmesi, yaşanan dini şüphe bunalımının kolay atlatılmasını sağlayacak ve dine bağımlılığı devam edecektir. Aksi durumda, yani bireyin akıllı bir varlık olmasının gereği olarak hayatı, evreni, dini sorgulaması noktasında yeterli bir cevapla tatmin edilmemesi halinde dinden uzaklaşmasına neden olunacaktır. Yani aslında tabiatı gereği sorgulayan bir varlığın sorularının rasyonel, makul ve izah edilebilir bir şekilde cevaplanması halinde bireyin inancı tahkiki iman seviyesine çıkarılırken aksi durumda kişinin ateizm, deizm vb. yaklaşımlara yönelmesine sebep olunacaktır. Bu anlamda peygamberin hadislerinde ortaya çıkan bazı durumlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin bazı sahabelerin peygambere gelerek şu durumdan yakındıkları görülmektedir. “Zihnimize öyle şeyler geliyor ki herhangi birimiz onu söylemeyi büyük günah sayarız.” Bunun üzerine peygamberimiz; gerçekten öyle mi? dediğinde onlardan evet cevabı alınca bu durumun imanın apaçık bir kesinliği olduğunu ifade eder.⁵⁶ Yine başka bir hadislerinde kendisinden imandaki vesvese sorulduğunda bu durumun halis bir imanın sebebi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Öyleyse aslında dini

⁵⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1988, s. 195.

⁵⁶ Kuşeyri, es-Sahih,

⁵⁷ Müslim, İman, 1/211.

şüphe yalnızca günümüzün bir meselesi değil insanın doğasından kaynaklanan bir durumdur. Bu durum ise imanı yok eden bir hal olmayıp aslında tahkiki imana götüren bir sebeptir. Şüpheyeye düşen şahıs araştırmaya yönelecek daha kesin bir bilgiyle imanını kuvvetlendirecek, bilgisi ve eylemleri taklit olmaktan çıkacaktır. İşte bu noktada insanın akıllı bir varlık olması sonucu doğuştan getirmiş olduğu soruları cevaplamasında yardımcı olacak en önemli faktör din eğitimcisidir. Dolayısıyla din eğitimi ve öğretiminin ihtiyaç olarak doğması insanın tabiatından kaynaklanır.

Din eğitimi açısından insanda varoluşla ilgili sorgulamaların genellikle 5 ile 6 yaştan itibaren başladığı kabul edilmekle birlikte insanların yaklaşık 1/3'ü belli dönemlerde özellikle gençlik dönemlerinde dini bir şüphenin tecrübe edildiği zamanlar yaşamaktadırlar. Çünkü din ile ilgili şüphelerin en yoğun olduğu dönem ergenlik dediğimiz 14 ile 18 yaş aralığının olduğu dönemdir. Kızlarda dini şüphenin yoğun tecrübe edildiği dönem fiziksel gelişmenin en hızlı olduğu yaş aralığı olan 15-16 yaş iken erkeklerde dini şüphenin yoğun yaşandığı yaş aralığı 16-17'dir.⁵⁸

Yapılan araştırmalarda genellikle ergenlik döneminde olmak üzere erkeklerin %79'u, kızların %53'ü dini bir şüpheyi tecrübe ettiklerini ifade etmektedir. Burnham "Study of Adolescence" adlı çalışmasında bu durumun dörtte üçünün ergenlik döneminde tecrübe edildiğini belirtmektedir.⁵⁹ Hökelekli'nin yaptığı bir araştırmada ise İmam Hatip Lisesine devam eden öğrencilerin %12'sinin, genel lise öğrencilerinin %30'unun dini şüphe tecrübesi yaşadıkları belirtilmiştir. Buna göre ergenlik bir taraftan dine uyanış ve dine dönüşün en fazla meydana geldiği dönem iken bununla birlikte diğer taraftan dini şüphe ve kararsızlığın en yoğun olarak ortaya çıktığı, paradoksların gittikçe artış gösterdiği dönemdir.⁶⁰ Bu dönem ise ülkemizde eğitim- öğretimin yürütüldüğü ortaöğretim dönemi ve üniversite eğitiminin başlangıç dönemine rastlamaktadır.

⁵⁸ Edwin Diller Starburck, *The Psychology, of Religion An Emprical Study of The Growth of Religios Consciousness*, Walter Scott, Ltd, Paternoster Square. Charles Scribner's Sons, New York 1900, s. 239- 240.

⁵⁹ Starburck, s. 232; Burnham'ın çalışması için bkz. Wm. H. Burnham "The Study of Adolescence", *The Pedagogical Seminary*, 1:2, 2012, 174-19.

⁶⁰ Hayati Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *MEB Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 14, Ankara 1988, s. 74; Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler" s. 317.

Allport'un dini şüphenin kaynaklarıyla ilgili yaptığı tasnif şu şekildedir:

- a. Dinî ve ahlakî meselelerde şüpheler (Tanrı anlayışı, dinsel arayışın kaynakları, geleneksel dinin eksiklikleri, büyü ile dinin karışması)
- b. Tepkisel-olumsal şüphe, ilgi ve isteklerin karşılık bulup bulmamasından kaynaklanan şüpheler,
- c. Bilimsel ve referans şüphesi.

Kayıklık, Allport ve Clark'ın dini şüphenin nedeniyle ilgili olarak yaptığı tasnife "ergenlik şüphesi" maddesinin eklenebileceğini, ergenlik döneminde görülen şüphelerin kendine has özellikleri bulunduğunu, bunun gelişim döneminden kaynaklandığını ve bu durumun bireylerde çeşitli bunalımlara neden olduğunu ileri sürer.⁶¹ Diğer taraftan Vergote ise ergenlerde meydana gelen dini şüphe olayını kaynağını iç dünyasının keşfinde krizlerle dolu olan ergenin bağımsız olma ve özgürlük arayışı, cinsel duygu ve heyecanların şiddeti ve yaşamın anlamsız olduğuna dair kabuller olmak üzere üç ana başlıkta sınıflandırmaktadır.⁶²

Yukarıda yer alan araştırma verilerinden de anlaşılacağı gibi dini şüphe ile yaşanan dönem arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Diğer taraftan bu dönemin eğitim-öğretimin devam ettiği dönem olması nedeniyle dini şüphenin eğitimle de yakından ilişkisinin olması kaçınılmazdır. Hatta yapılan araştırmalarda her iki etkenin dini şüphenin ortaya çıkmasında toplam etki oranı yaklaşık kız ve erkeklerde farklı olmak üzere %60'ın üzerindedir. Starburck'un araştırmasına göre dini şüphenin ortaya çıkmasındaki etkenler kız ve erkeklerde şu şekilde dağılım göstermektedir:⁶³

⁶¹ Hasan Kayıklık, Psikolojik Açından İnanç, İman ve Şüphe, AÜİFD, XLVI, 2005, s. 146 vd.

⁶² Antoine Vergote, "Ergenlikte Din", çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, cilt: XXIV s. 589-590

⁶³ Starburck, *The Psychology, of Religion an Emprical Study of the Growth of Religios Consciousness*, s. 236.

Şüphenin Nedenleri	Kadın	Erkek
Eğitimin Etkisi	%23	%73
Gelişimsel Dönemin Etkisi	%47	%15
Ölüm vb Musibet ve Kötülükler	%9	%9
Dindarların Kötü Davranışları	%2	%3
Dualara Karşılık Bulamama	%7	%0
Hastalıklar	%12	%0

Buna göre bireylerde dini şüphenin nedenleri cinsiyete göre farklılık arz etmekte birlikte çoğunlukla ona verilen eğitimin niteliği ile gelişimsel dönemin temel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu dönem öğrencilerinde dini bir bunalım doğmasına yol açan faktörler onun bedeni ve ruhi gelişimiyle doğrudan ilgilidir. Biz bu çalışmanın ikinci bölümünde dini şüphenin nedeni olarak eğitimin etkisi ve çözüm önerilerini ayrı bir başlık olarak ele alacağımızdan burada diğer nedenleri açıklamaya çalışacağız.

2.1.2. Gelişimsel Dönemin Etkisi

Bilindiği gibi kişinin içerisinde bulunduğu gelişimsel dönemin özellikleri onun zihinsel, duygusal, psikolojik, sosyal vb. bilişsel boyutunu yakından etkilemektedir. Özellikle gençlik döneminin başlangıç safhasını da oluşturan ortaöğretim döneminde öğrenci, “Ben neyim, kimim, niçin varım, yaşamın gayesi nedir? türünden soruların etkisi altında kendini hisseder. Zira insan düşünen bir varlık olup onun bu özelliği onu diğer bütün varlıklardan ayırmaktadır. Kaldığı düşünme aynı zamanda sorgulamayı getirir. Bu ise beraberinde hayatı anlamlandırmayı sağlar. İşte gençler bu dönemde kendi özsel varlığına ve yaşadığı evrene yönelik ciddi sorgulamalar yaparlar. Bu dönem öğrencileri gelişimsel dönemin özelliğinden hareketlenen duygu ve düşünceleriyle kendilerinden öte başka âlemlere yönelirler. Bu durum onların ruh dünyalarında sonsuz bir yolculuğa

kapı aralar.⁶⁴

Yapılan birçok bilimsel çalışma ortaöğretim döneminin inanılan varlıkla ilgili olarak sorgulama ve şüphenin başladığı dönem olduğunu ortaya koymaktadır. Zira 350 kişi üzerinde yapılmış sosyolojik bir araştırmada Desabie, erkek çocukların % 75'i ve kız çocukların % 50'sinin bu durumu tecrübe ettiğini belirtmiştir. Yaşanılan bu tecrübe, kızlar da genellikle 12-15 yaş aralığındayken erkek çocuklarda 13 ile 16 yaş aralığında ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma kiliseden kopan ve inancını yitirenlerin büyük kısmının 15 ile 19 yaş arasında olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmada bu dönem gençlerinin yaklaşık % 46'sının kiliseye karşı inancını, % 53,2'sinin Allah'a olan imanını yitirdiği tespit edilmiştir.⁶⁵

Her dinin kendi inanç ve dogmasının, müntesibi olanlar açısından rasyonel ve makul bir şekilde anlaşılması farklıdır. Bu araştırmanın Hristiyan öğrenciler arasında yapıldığı ve Hristiyan dogmasında özellikle kilise doktrini ve teslis öğretisi ve bunların rasyonel olarak izah edilmesinin zor olduğu düşünüldüğünde bu çalışmada İslam inancına sahip olanlara kıyasla oranların çok yüksek çıkması anlaşılabilir. Fakat her ne kadar oranlar farklı olsa da Müslümanlar arasında da inanca yönelik şüphenin en çok olduğu dönem yine ortaöğretim çağı olan gençlik dönemidir. Dine karşı ilgisizlik, deizm ve ateizm gibi düşüncelerin yayılması bu dönem öğrencileri arasında yaygındır. Öyleyse ortaöğretim çağındaki gençlerin dini konulardaki tutum ve davranışlarının daha iyi değerlendirilebilmesi için onların içerisinde bulunduğu gelişimsel dönemin temel özelliklerinin incelenmesi gerekir. Yapılan araştırmalarda genel olarak gelişimsel dönemlere göre gençlerin dini özellikleri şu şekildedir:

- A. Dini şuur ve soyut bir Allah düşüncesi (12-14 arası yaş dönemi)
- B. Dini şüpheler ve bunalım dönemi (14-18 arası yaş dönemi)
- C. Günahkârlık, adalet ve pişmanlık duygularının yaşandığı dönem (14-18 arası yaş dönemi)

⁶⁴ Turgay Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", *Etkili Din Eğitimi*, Geliştirilmiş Üçüncü Baskı, İstanbul 2010, s. 81-82.

⁶⁵ Antoine Vergote, "Ergenlikte Din", s. 588-589.

D. Tövbe ve dini konularda durulma dönemi (18-21 arası yaş dönemi).⁶⁶

Her gelişim evresi tedrici bir biyo-psiko-sosyal değişimi içerdiği gibi dini telakkilerde de belirli bir tedricilik söz konusudur. Bu yönüyle öncelikle dini şuurun ortaya çıkmasında gençlik dönemi öncesi olan çocukluk döneminde belirli bir mesafe kaydedilir. Çünkü çocukluk döneminde zihni yapı, dinin metafizik boyutunu anlayabilecek kapasiteden yoksundur. Fakat çoğu ezbere ve şartlandırılmaya dayanan çocukluk döneminin dini kabullerinin ileri dini hayatın oluşmasındaki fonksiyonu asla küçümsenemez.⁶⁷

Ortaöğretim öğrencilerinin gelişimsel dönemi, çevresel etkenlerin inanç gelişimini yoğun bir şekilde etkilediği dönemdir. Özellikle dine ve din eğitimi kayıtsız kalma, inanç unsurlarını sorgulama ve kimi zaman reddetme, inancı çocuksu veya gereksiz görme, aşırı derecede bireyselleşmiş bir dini kimlik ve dünya görüşü oluşturma sıklıkla görülen durumlardır. Ayrıca ergenlerin sahip oldukları dini arka plana ve yetiştikleri çevreye bağlı olarak dini özgeçmişlerine, ailelerine ya da olumsuz dini temsiller sunan dini otoritelere reaksiyon gösterdikleri, başkaldırdıkları bilinmektedir. Fowler ve Oser'in çalışmaları, dini düşüncenin teolojik fikirlerle bilişsel gelişim arasındaki ilişkiden daha fazla bir şey olduğunu, dini düşünce ve inanç gelişiminin ergenlik döneminin ortalarına kadar uzandığını, bu gelişimsel süreçlerin kimlik oluşumuyla sıkı bir şekilde birbirine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin çocukların inanç ve dinle ilgili konularda yeterince olgunlaşmamış olmaları mesela kutsal kitaplarda yer alan hikâye ve anlatımları sürekli somut bir tarzda yorumlamaları ileri dönemlerde kendi bağlılıklarını yeniden gözden geçirebilme noktasında mukavemet oluşturabilmektedir. Bu gibi engellemelerin sonucunda dini, ilgisiz ve çocukça bir şey olarak telakki edip reddetme eğiliminde olabilecekleri ileri sürülmüştür. Ortaöğretim öğrencileri arasında yapılan araştırmalarda bu dönem öğrencilerinin inanç konusunda ciddi şüphe ve tereddütler içerisinde oldukları ve genelde merak ettikleri konuların başında inanç konusunun geldiği gözlenmektedir.⁶⁸

⁶⁶ Fatma Oluğ, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜSBE, Sakarya, 2011, s. 36.

⁶⁷ W. H. Clark, "Çocukluk Dönemi Din", çev. N. Armener, AÜİFD, XXIV, s. 181 vd.

⁶⁸ Cemil Osmanoglu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", *Bilimname*, XXVII, 2014/2, s. 199-200.

Aslında bu dönem öğrencileri arasında sorgulamanın başlaması bir önceki dönem olan çocukluk döneminden artık zihinsel alanda kaydedilen ilerleme ile dikkatin fiziki âlemin ötesinde Kant'ın numen alan dediği metafizik konular üzerinde yoğunlaşmasına imkân hazırlamasından kaynaklanır. Böylece bu gelişme onun dini konu ve kavramları şuurlu olarak anlayıp algılamasında önemli bir basamak oluşturur. Okul ve sosyo-kültürel çevrenin yardımıyla ortaöğretime devam eden gençler problem tahlilleri ve yüksek seviyede genellemeler yapmaya yönelir. Zira zihinsel yapıda olayları anlama ve fikri açılma anlamında meydana gelen ilerlemeler öğrencilerin bir bölümünde (araştırmalara göre yaklaşık %33,3) dini şüphe ve tereddütlerin uyanmasına neden olan en önemli sebep olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan din adamının, din eğitim ve öğretiminde görev alanların ve dindarların dine ters düşünce, tutum ve davranışlarda bulunması bu dönem öğrencilerinde dini şüphenin ortaya çıkmasına neden olan diğer bir gözlemdir (yaklaşık %23). Bunu %21.9 ile dini bilgilerin yetersizliği ve yanlışlığı izlerken son sırada %16.7 oranıyla ders kitaplarında yer alan ve hocaların izah etme noktasında açıklamalarında dine ters düşen ifadeler yer almaktadır.⁶⁹ Ancak unutulmaması gereken şey dini şuur ve şüphenin uyanmasının sadece zihinsel gelişime bağlanamayacağıdır. Bu süreç üzerinde bütün ruhi yapının işleyişi söz konusudur. Duygusal alanda yaşanan inişler çıkışlar, bu dönemde okuyan gençlerin çocuklukta tecrübe ettiği fakat dışı vuramadığı dini duygularını şuur alanına çıkararak, onun yeniden bir dini arayış ve özlemle dünyaya bakmasını sağlar. İşte bu yöneliş dini şuurun açık bir belirtisi kabul edilir. Bu aşamadan sonra gençler geleneksel dini kabullerini tekrar gözden geçirmeye başlar. İçine düştüğü kararsızlığın etkisiyle Allah'a yönelir ve gittikçe Allah tasavvurunda ruhanileşme güç kazanır. Bütün bu arayışlar, neticede onu yetişkinlik dinine ulaştırarak önemli bir basamak niteliği taşır.⁷⁰

Ortaöğretim öğrencileri, çevresindeki hayatın manasını anlama gücüne sahip oldukça, bilgi ve tecrübeleri çoğalıp geliştikçe, inancın anlamını enine boyuna kavramaya başlar ve pratikleşen düşünce melekesiyle önceden tereddütsüz kabul ettiği olgu ve değerleri yeniden gözden geçirir. Zihni anlamda meydana gelen

⁶⁹ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", s. 104-105.

⁷⁰ Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 268-269.

ilerlemeler, etrafında mevcut bulunan çeşitli görüşleri daha farklı boyutlarda algılamasına imkân hazırlar. Entelektüel becerileri doğrultusunda bu dönemde öğrenciler her an hayatın gerçekleriyle yüz yüze gelir. Bu arada içerisinde bulunduğu zihni ve ahlaki bağımsızlık arzusunu şiddetle duyar. Artık kendi kendine olmak ister. Düşünme ve çözümleme alışkanlıkları geliştirir. Önceden öğrenmiş olduğu ve kabul ettiği pek çok bilginin okulda kitaplarla ve gerçek hayatla uyuşmadığını fark ettiğinde önceki kabullerine karşı tenkitçi bir tutum geliştirmede gecikmez. Her ne kadar bu eğilim onu sıkıntıya soksa da bunun üstesinden gelme arzu ve duygusu bu sıkıntıya baskın çıkabilir.⁷¹

Diğer taraftan soyut düşünceye kayma sürecinde meydana gelen hızlı değişmelere paralel olarak 12-13 yaşlarına kadar gelişmeye devam eden dini duygu, dini ilgi ve düşünceler şuur ve irade seviyesine yükselerek öğrencilerin tüm kişiliğini derinden etkiler. Böylece çoğunlukla tüm tutum ve davranışlarını yeniden şekillendirecek güçlü bir dini anlayış ortaya çıkar. Ergenlikte ortaya çıkan bu yeni değişim, “dini uyanma” kavramı ile ifade edilebilmektedir.⁷²

Ortaöğretim öğrencileri bu dönemde çocukluk ve ilk ergenlik dönemindeki pasif halinden sıyrılıp kendilerini ilgilendiren konularda belli oranlarda bağımsız düşünmeye başlar. Önceden öğrendikleri dini bilgi ve inançlarını yeniden gözden geçirmeye, eleştiriye tabi tutmaya başlarlar. Dini konular üzerinde düşünür ve inançlarını gözden geçirir. Dini emirler karşısında kendi durumunu yeniden tayin eder. Bu dönem boyunca yeniden düşünür, dinin bazı boyutlarına daha çok sarılırken bazı noktalarda şüpheleri ortaya çıkmaya başlar. Bu bağlamda eski inançları ile yeni öğrendikleri bilimsel bilgilerin birbirleri ile çeliştiğini, büyüklerin ve din adamlarının yanlış davranışlarını görmeleri din hakkında bir takım şüphe ve tehditlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.⁷³

Yine bu dönemde hakikatle ilgilenme arzusu öğrencilerde ilgi ve merakın artmasına sebep olduğundan kendi ve çevresi hakkında haberdar olmaya yönelir. Bu arzusuyla çevresini araştırır, düşünceleri yorumlamaya çalışır, bu yönde çeşitli faaliyetlerde bulunur. Dolayısıyla kendisini ve çevresini kuşatan sosyal hayatta yer

⁷¹ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, s. 23.

⁷² Hökelekli, “Dini Kişiliğin Oluşumunda İradenin Rolü”, *Diyanet Dergisi*, C. XIX, Sayı: 2, s. 26.

⁷³ Clark, s. 118; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Sönmez Yayınevi, Samsun 1993, s. 107.

alan dine ve dini değerlere karşı kayıtsız kalamaz. Bu nedenle dine karşı ilgisi artar, sorular sorar, yoğun arayışlara girer. Her arayışında doğru bir şekilde soruları cevaplandırılıp tatmin edildikçe dine daha fazla bağlanır ve bu bağ zaman ilerledikçe sağlamlaşır.⁷⁴ O halde yapılması gereken şey, bu dönemin olumsuz gibi görünen özelliklerini olumluya çevirerek doğru yöntem ve metotla yürütülen bir din eğitimiyle gençlerin sorularının cevaplanması, onlara tatminlik duygusunun yaşatılmasıdır. Dolayısıyla burada en önemli iş ortaöğretimde görev alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine düşmektedir. Zira onların yapması gereken gençleri anlayarak, sorgulamalarının, içerisinde bulunduğu gelişimsel dönemin özelliğinin bir yansıması olduğunu bilerek, onların bu sorularını doğru, makul ve rasyonel bir şekilde cevaplamaktır.

2.1.3. Ergenlik Çağına Girme

Çocukluk döneminden itibaren büyüme ve gelişme her yönden dengeli ve sakin olarak devam ederken gençlik dönemine geçişte çok önemli bir dönüm olan ergenlik çağına girme, birden ergenlerde dengenin bozulmasına ve ruh dünyasının değişikliğe uğramasına sebep olur. Büyüklerin yaptığı her tür tavsiyeler, telkinler çocukluk dönemlerinde hiçbir tenkide tabi tutulmadan aynen benimsenirken bu dönemde artık eleştiriler yapılmaya başlanır. Tavsiye ve telkinlere karşı koyma ve onları reddetme temayülleri görülür. Çünkü artık onların beş duyusu yeterince gelişmiş ve ruhlarının beş penceresi hayata açılmıştır. Her şeyi ve her olayı kendi kendine görme, düşünme, hissetme, değerlendirme seviyesine ulaşmışlardır. Bundan dolayı fiziki ve biyolojik yapılanma olduğundan ruh dünyalarında birtakım değişiklikler ve dengesizlikler görülmeye başlar. Bu dönem, gençlerde büyükleri ve başkalarını taklitten ziyade hür ve bağımsız olma arzusu gelişir. Onlar kendi varlıklarını ve kişiliklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kendilerine orijinal fikirler ortaya çıkarmaya çalışırlar. Öğretmen ve çevrelerinden birçok kimse orijinal fikir, kişilik ve karakter sahibi olarak dikkatlerini çeker ve onlardan etkilenecek onlar gibi olmaya çalışanları çok olur. Bu dönem öğrencilerinden önemli bir kısım da meşhur olan sporcu, şair, edip, sanatkâr, bilim adamı, devlet adamı, asker, tarihi kahramanlara benzeme özentisi içerisine girer. Bazen kendilerinden, kendi yeteneklerinden şüpheye düştükleri zaman olur. Kendilerini zayıf, güçsüz,

⁷⁴ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", s. 23.

beceriksiz hissedebilirler. Bu nedenle kendilerini eleştiri konusu yaparlar. Kendilerine tutunacak bir dal ve sığınacak bir kapı ararlar. İşte böyle bir zamanda kendine güven veren, kişiliklerine saygı duydukları öğretmen veya rol model olabilecek herhangi bir kişiye saygı duymak isterler. Dolayısıyla onların tavsiye ve telkinleri doğrultusunda hareket ederler.⁷⁵

Ortaöğretim öğrencilerinin en önemli özelliklerinden birisi de hiç şüphesiz bu dönemin cinsel duyguların yoğun olarak yaşandığı dönem olmasıdır. Bu nedenle dini şüphe ile cinsel arzular arasında en fazla çatışmanın yaşandığı dönem ergenlik veya okul çağı dönemidir. Cinsel duyguların karşısında idealist eğilimleri bulunan ergenlerde çatışmalar daha fazladır. Bu durum, onların tutum ve davranışlarını belirleyen bir otoriteye karşı çıkmalarına neden olur. Hatta otoriteye karşı olma durumundan dolayı dini bunalımın başlangıcı genellikle ebeveynlerle olan çatışmalı ilişkilerden doğar. Çünkü ergen, anne-babaya itaat ve saygıyı emreden dini emirlerle bağımsızlık duygusu ve arzusu arasında çatışma haline düşebilir.⁷⁶ Bir yandan ebeveyne itaati emreden ayet ve hadislere muhatap olurken diğer taraftan içinde bulunduğu dönemin özelliği olan bağımsızlık arzusuyla çatışma halindedir. Bu durum ise dini emir ve söylemlere karşı bir itaatsizliği doğurmaktadır. Suçluluk duygusu dini-ahlaki çatışmalarla örüldüğü takdirde günahkârlık duygusuna dönüşür ve çok şiddetli durumlarda dinden tamamen uzaklaşmaya da neden olabilir. Ancak belirli bir oranda bulunduğu takdirde dine yaklaşımcı önemli etkilerinin olabileceği de unutulmamalıdır.⁷⁷

Ortaöğretim öğrencilerinde cinsiyet duygusunun uyanması, dini duygularda geçici olarak bir gerilemeye sebep olabilir. Çoğu zaman cinsiyet duygusu ve buna bağlı olarak zevk heyecanları din duygusunun gücünü azalttığı gibi gencin ruhundaki dini ve ahlaki idealizm ile çatışma içine de girerler. Bu çatışmaya başka elemanlar da katılır. Bedenin arzu ve istekleri ile ruhun arzu ve istekleri arasındaki bu çatışma öğrencinin hayat dengesini bozarak elverişsiz bir çevre içerisinde sürekli tahrik edilen cinsi hazlar ve dünyevi eğlenceler büyük bunalımların doğmasına yol açabilir.⁷⁸ Diğer taraftan ergenlik ve okul çağı olan bu dönem dini inançlarla cinsel

⁷⁵ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 110-111.

⁷⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 270.

⁷⁷ Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", s. 78.

⁷⁸ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 112.

arzuların en fazla çatıştığı dönemdir. Bu durum onların tutum ve davranışlarını belirleyen bir otoriteye karşı çıkmalarına neden olur. Aynı zamanda sıkılganlık, kıskançlık, şüphe, vesvese gibi duygular bu dönem gençlerinin temel özellikleri arasında yer alır. Bazı inanç esasları ve ahlaki değerler konusunda şüphelenmeye başlarlar. Allah'ın varlığı, dinin muhtevası ve bir takım emirler karşısında şüpheli olanları görülür. Bazen dini ve ahlaki emirler ve değerlerin kendi duygu ve düşüncelerine mani olduğu kanısına kapılarak onları reddetmeye kalkarlar. Bazen de dini emirleri yerine getirmemenin suçluluğu duygusuna kapılırlar. Kimileri şüphe ve tereddütlerinden dolayı kendilerince dinin zayıf ve açık tarafını arar. Ebeveyn, öğretmen ve arkadaşlarıyla Allah'ın varlığını tartışır. Tartıştıkları kişilerin kendilerini ikna edememesi durumunda şüpheleri daha da artar ve kendi kanaat ve düşüncelerinin mutlak doğru olduğu kanısına varırlar. Ayrıca tartışmaya girdikleri kişilerin tutarsızlıklarının farkına vardıkları zaman inanca olan güvenleri iyice zayıflar.⁷⁹ Dolayısıyla bu dönem öğrencilerine din eğitimi veren öğretmenlerin, onların şüpheye düşebileceği konuları iyi bilmesi onları ikna edebilecek donanıma sahip olması gerekir. Aksi durumda dinin açık, zayıf tarafını aramaya koyulan, dini şüpheye düşen öğrencilerin içerisinde buldukları bu sıkıntılı durumlarından kurtulmasına yardımcı olmaları mümkün olamayacaktır.

2.1.4. Bağımsızlık Kazanma Duygusu

Bu dönem aynı zamanda bağımsızlık kazanma dönemidir. Dolayısıyla bağımsızlık ihtiyacının güçlülük duygusu ile devreye girmesi karşısında ergen, çocukluk dönemi inançlarına geri dönerek onlara karşı tenkitçi bir tutum geliştirir. Hemen hemen o ana kadar edinmiş olduğu tüm inançları eleştiriye tabi tutar.⁸⁰ Bu nedenle onlar daha önce aile ve çevresinden edinmiş olduğu, kendisini içerisinde bulduğu dini anlayış ve tutumların doğru veya yanlış olma ihtimalini sorgulamaya başlar. Böyle bir sorgulama hem aile hem okuldaki eğitim aracılığıyla rasyonel ve makul bir şekilde doyurulmazsa ortaöğretim öğrencilerini daha önce taklit seviyesinde kabul etmiş oldukları inançları hakkında şüpheye götürür. Diğer taraftan böyle bir durum sağlıklı ve normal gelişimin de bir ifadesidir. Çünkü bu eğilimin arkasında varlığını hissettiren en önemli motiflerden birisi, daha önce dinin

⁷⁹ Arthur T. Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, çev. İbrahim N. Özgür, Gül Yayınları, İstanbul 1974, s. 292-293.

⁸⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 271.

coşkunluğunu kendisine yaşatan “dini şuur”un bizzat kendisidir. Doğal olarak gencin bu dönemde daha önce edinmiş olduğu inançları aklama teşebbüsü, bir takım tereddütlerin ortaya çıkmasına da sebep olabilmektedir.⁸¹

Dini hayat ile bağımsızlık arasındaki ilişkinin negatif bir hal alması gençlerin yaşamış olduğu şu psikoloji ile yakından ilişkilidir: Ortaöğretim döneminde yani ergenlik devresinde gencin zihni gelişimi sonucunda artan düşünce faaliyeti onda bağımsızlık ve güçlülük duygusu uyandırır. Bununla birlikte kendisini artık bir yetişkin seviyesinde görebilmekte ve bu duygular içerisinde, anne-babasını tenkit etmeye, onları çocukluk döneminden farklı görmeye başlayabilmektedir. Sonuçta bağımsız bir kişilik tarzında kendisini ifade etme yoğunluk kazanınca ebeveyn ile ilişkileri çatışmalı bir hal alabilir ve bu durum onun bir taraftan anne-babasına saygı ve itaatin gerekliliğini vurgulayan dini değerlerle diğer taraftan aile otoritesinden kurtularak bağımsız olma isteği arasında bocalamasına neden olur. Sonuçta gençte din de dâhil her türlü otoriteye başkaldırma durumu oluşur.⁸²

Diğer taraftan bağımsızlık ihtiyacıyla birlikte tenkitçi düşünce de gelişir. Okulun ve arkadaşlarının etkisi ana baba etkisinden öne geçer. Öğrenim hayatı içerisinde biri, diğerinden çok daha fazla önemli olan inanma, düşünme ve yorumlama biçimleri ergenin tenkitçi düşüncesinin gelişmesine büyük katkıda bulunur. Farklı inanç ve düşüncelere sahip kişilerin varlığı ergeni kendi inanç ve değerlerini yakından incelemeye zorlar. Zihni bakımdan bütünleşmiş benliğinin farkına varan genç, hayatın sentezini tenkitçi bir şekilde yapabilecek güçte ve yapmak zorunda olduğunu hissettiği için artık gerçeği tecrübe etmeksizin kabul etmez. Her şeyi tenkit deneyiminden geçirmek ister. Bu arada dini inançların anlamını ve dini gerçeklerin mahiyetini de zihinsel olarak anlamak ve bunları yaşanılan hayatla bağdaştırmak ister. Akılla ispatlanabilir olmayan her şeyin karşısında bir tenkit ve güvensizlik tutumu gösterir. Dini inançlar kendisine ne kadar anlamlı ve değerli görünürse onlar hakkında soru sormak, başkalarıyla bunları tartışmak, onlara o kadar cesaret verir. Bununla birlikte ortaöğretim

⁸¹ Jersild, s. 33.

⁸² Naci Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul 2015, s. 67.

öğrencilerinin birçoğu toplum hayatının mevcut şartları ve günlük olaylarla, okulda öğrendiği bazı bilimsel teorileri, dini inanç ve anlayışla bağdaştırmakta güçlük çeker. Bu durum onlarda dini şüphe ve kararsızlık eğilimlerini ortaya çıkarır.⁸³

Ergen, din nazarında yetişkin kabul edilir. Artık bu dönem itibarıyla dinin emir- yasak, görev ve kuralları çerçevesinde davranışlarının sorunluluğunu yüklenmiş birisidir. Bu dönemdeki gelişim özellikleri bir önceki çocukluk dönemine göre oldukça farklı, hem nicelik hem de nitelik bakımından çok yoğundur. Bu bakımdan bu döneme yeniden doğuş dönemi diyen psikologlar vardır. Bağımsız bir kişilik sahibi olma, toplumdaki yeri ve rolünü öğrenme tam olarak bu dönemde gerçekleşir. Bir dünya görüşü geliştirme, kendine yön verecek değerleri araştırma, hayatın anlamı, hayatta kendisinin yeri ve rolü konusunda tatmin edici cevaplar bulma gibi arayış ve yönelişler gençlik döneminin kendine has davranış özelliklerindedir. Bir grup içerisinde yer alma, önder ve liderlere bağlanma yine bu dönemde önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Bu dönemde dini bilginin şuurlu uyanışı ve gelişimi açıkça görülebilmektedir. Ergenin gerek kendi dinamizmindeki iniş-çıkışlar gerekse toplumdaki sürekli değişen değer yargıları dolayısıyla dini bakımdan bocalamalar, bunalımlar ve çelişkili durumların yaşanması kaçınılmaz bir hal alır.⁸⁴

Bütün şüphe ve tereddütlere rağmen gençlerin dinin esrarlı yönleriyle ilgilenmek ve kesin bir inanca sahip olmak arzuları da vardır. İşte böyle bir zamanda kişilik sahibi bilgili bir öğretmen, bir arkadaş veya bir yakını ile karşılaşır şüpheyi düşükleri konularda tartışmalara girdikleri takdirde yavaş yavaş şüphe ve tereddütler zail olabilir. Çünkü ortaöğretim çağı bir çelişkiler dönemidir. Bu dönemde gencin ruh dünyası karmaşıktır. Bir taraftan çok şüpheli ve az dindar tutum ve davranışlarda bulunurken diğer taraftan dindarane tutum ve davranışlarda bulunabilir. Şüphelerin ve zikzakların olması kaçınılmazdır. Çünkü onlar bir ergenlik dönemi geçirmektedirler. İleride durulmak üzere bulanmışlardır. İç çatışma, isyanla istikrarsızlıkları bir müddet devam edecek ve sonra sakinleşip istikrar kazanacaklardır. Bu konuda ana-babalardan, öğretmenlerden ve diğer büyüklerden bekledikleri şey anlayış ve biraz hoşgörülü olmalarıdır. Zira katı

⁸³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.271.

⁸⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 266-267.

davranışların tamamen kaybettirdiği ılımlı ve hoşgörülü anlayışların onları topluma kazandırdığı unutulmamalıdır.⁸⁵ Hayati Tetik'in Ağrı'da 179 ortaöğretim öğrencisi üzerine yapmış olduğu bir araştırmada, öğrenilmiş ibadetlerin anlatılma yöntemi sorulduğunda, "hoşgörü ve ilgi uyandırarak anlatılmıştır" (%62.6)" sonucunun çıkması da baskıcı ve kırılcı bir eğitimin sonuçlarının değil hoşgörünün hakim olduğu eğitimin verimli olacağını göstermektedir.⁸⁶

2.1.5. Dualara Karşılık Bulamama

Ortaöğretim öğrencileri arasında Allah'ın varlığına yönelik inançlarına dair dini bir şüphenin ortaya çıkmasında önemli nedenlerden birisi de onların yapmış oldukları dualarına karşılık bulamamalarıdır. Ergenlik döneminin etkisiyle dine kendi istek ve arzuları temeli üzerinden yaklaşan kişiler çoğu zaman din vasıtasıyla bu arzu ve isteklerine cevap bulamayınca hayal kırıklığı yaşarlar. Kendi şahsi yararını gerektiren bir şeyin dua ile hemen ve istediği yeterlilikte temin edilmediğini gören kimse dini inanç ve düşüncelerinde kuşkuya kapılmakta ve dini değerlere karşı bir güvensizlik oluşturmaktadır. Bu anlamda örneğin bir Müslüman, Kur'an'da geçen "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim!"⁸⁷ ayetini kendi arzu ve isteği doğrultusunda, isteğinin hemen karşılanmaması halinde belli bir şüphe ile karşılamaktadır. Özellikle ortaöğretim çağında bir gencin âşık olduğu karşı cinsle ilgili olarak bütün dualarına rağmen kendisine ilgi duymadığını gördükten sonra "her zaman ilk önce duaya başvurduğum olmadı. Bu yüzden batıl inançlarım ortaya çıktı, hatta büyüye olan inancım arttı" diyen 15-16 yaşlarındaki gençler aynı ortak tutumu paylaşmaktadır. Hâlbuki genç açısından anlatılan dini düşüncede dini yolda yürüyenlerin Allah'tan istedikleri bazı arzuların yerine gelmesinin mümkün olduğu anlatıldığı, bu arzu ve isteklerinin yerine gelmemesi durumunda hüsrana uğradıkları bunun ise tasavvur edilen Allah anlayışına yönelik bir şüphe uyandırdığı görülmektedir. Bu nedenle öz-menfaate odaklaşan bir dini inanç ve anlayışın varlığını sürdürmesi oldukça zordur. Varlığını devamlı olarak sürdürmesi için inanan, ferdi fantazisinin ötesine uzanan ve ferdin ortaya koyduğu acil isteğini aşan

⁸⁵ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, s. 112-113.

⁸⁶ Hayati Tetik, "Ortaöğretim Kurumlarında Mükâfat Ve Ceza Algısı", Recep Tayyip Erdoğan Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi 3, 2013, s.112.

⁸⁷ Mu'min, 40/60.

değerler üzerine kurulu bir âlemi kabul etmesi gerekir.⁸⁸ Aksi takdirde bu dönemde yapılan duaların karşılıksız kaldığı hissi, onları âleme müdahale etmeyen, evren ve içerisindeki olgu ve olaylarla ilgilenmeyen Allah inancına götürmektedir ki bu durum bizim giriş bölümünde ifade ettiğimiz deistik bir Tanrı anlayışının ortaya çıkmasıdır. Çünkü deizm bir Tanrı'nın varlığını kabul etmekle ateizmden ayrılırken aklın doğal güçleriyle tanrısal hakikate ulaşabileceğini, bu gerçeğin salt inanca dayanan vahyedilmiş bir doğru olarak kabul edilmek ihtiyacında olmadığını ve Tanrı'nın yalnızca varlık bakımından değil fakat etkinlik bakımından da doğanın üstünde ve tümüyle dışında olduğunu ileri sürmesiyle teizmden ayrılmaktaydı.⁸⁹ Bunun nedeni ise deizmin temelinde evrene müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı ve Aydınlanma Felsefesinin doğal bir sonucu olarak akıl ile bilime gösterilen büyük güvenin olduğunu belirtmiştik.

2.1.6. Ölüm, Hastalık, Musibet vb. Kötülükleri Tecrübe Etme

Tezimizde daha önce yer verdiğimiz verilerden anlaşıldığı gibi dini şüphenin önemli nedenlerinden birisi de günlük hayatta insanların yaşamış oldukları zulüm, haksızlık, masum insanların öldürülmesi, trafik kazaları, depremler vb doğal afetlerin mükemmel, iyiliksever bir Allah'ın varlığı ile bağdaştırılamamasıdır. Hatta bu olayları tecrübe eden ve zarar gören bireylerin dindar insanlar da olması, inanılan varlığa yönelik şüphelerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Elie Wiessel'in "Night" romanında Auschwitz günleriyle ilgili olarak bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Üç mahkûm birlikte sandalyenin üzerine çikti. Üç boyun aynı anda uzatılan düğümlere doğru uzatıldı. İki adam 'yaşasın özgürlük diye bağırdı!' Arkamdaki biri 'İyi kalpli Tanrı nerede' diye sordu... Kamp şefi sesi boğuk şekilde 'kep çıkar!' diye bağırdı. Biz ise ağlıyorduk.... İki adam ölmüştü. Maviye çalan şişme dilleri sarkmıştı. Ancak üçüncü ip hala sallanıyordu. O kadar hafifti ki küçük çocuk hala yaşıyordu...

Yaşam ve ölüm arasında savaş vererek yarım saatten daha uzun bir süre gözlerimizin önünde acı çekti. Bizim ona tam karşıdan bakmamız

⁸⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.197-200.

⁸⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 209.

gerekiyordu. Önünden geçtiğimde henüz yaşıyordu. Dili henüz kırmızıydı, gözleri henüz kapanmamıştı. Arkamda aynı adamı işittim:

“Tanrı nerede?”

İçimden bir ses ona cevap veriyordu. “Nerede mi?” İşte tam burada- burada darağacında asılı...⁹⁰

Benzer şekilde teolog Eugene Browitz Holokost’a dair şöyle yazar:

Holokost’a izin vermiş olabilen, o esnada sessiz kalmış olabilen, tam arandığı zaman “yüzünü gizlemiş olabilen” herhangi bir Tanrı inanmaya değmezdi. Onun hakkında anlayabileceğimiz şeylerin bir sınırı olabilirdi, fakat Auschwitz anlamayı makul olmayacak denli askıya almayı gerektiriyordu. Bu denli dehşetli bir kötülük karşısında, o iyi ve kudretli olan Tanrı, öylesine anlaşılmazdı ki, insanlar “Tanrı öldü” dediler.⁹¹

Bu ve benzeri örneklerden açıkça anlaşıldığı gibi inanılan âlim-i ve kadir-i mutlak, mükemmel bir Allah inancını kabul edenler açısından Allah, kötü durumlarında dualarına icabet edeceği inancıyla sığınılan, başvurulmuş bir varlık olarak görülmektedir. Şayet böyle bir durumla karşı karşıya kalan genç inandığı bu varlığın yardımını hissetmeyince ona yönelik duymuş olduğu inancına dair şüpheler oluşmaktadır. Zira yaşadığı acılardan dolayı kişinin hayata olan kızgınlığı ve öfkesi onu hayatının hiç bir anlamı olmadığı şeklinde bir düşünceye itebilir. Çünkü hayat, beklentilerini yerine getirmemekte onu hayal kırıklığına uğratmaktadır. Bu durumda kişinin yaşama sevinci, hayata karşı kin duyma haline dönüşür. Böylesi bir kin ve öfke duygusu insandaki yaratıcı mükemmel Allah fikrine karşı olumsuz bir yaklaşımı ortaya çıkarır. Ayrıca kin ve öfke kişinin güven ve bağlanma duygusunu yok edebilmektedir. Temel güven kaybolup yerini kin ve öfke aldığı zaman bu olumsuz ruhi durum, imanın dayanmak zorunda olduğu duygusal temeli yıkabilmektedir.⁹² Dolayısıyla burada inanılan Allah ile ilgili olarak öğrencilere doğru bir tanıtma yapılmalıdır. Onlara Allah’ın, her istediklerinde istedikleri şeyi

⁹⁰ Elie Wiesel, *Gece*, çev. Dila Balça Ögün, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2017, s.109-110.

⁹¹ Michael Peterson vd, *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*. (terc. Rahim Acar), Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 176.

⁹² Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-sosyal Nedenleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995, s. 35-36.

yerine getirmeyeceği iyi anlatılması gerekir ki hayatın böyle bir şey olduğu iyice anlaşılın. Biz bu durumu çözüm önerileri kısmında ele alacağımız için burada konuya ayrıntılı olarak girmeyeceğiz.

Özetle ortaöğretim dönemi çok yönlü gelişim ve dönüşümün yaşandığı bir hayat devresidir. Kimlik arayışı, hayatta bir anlam ve amaç bulma, kendini büyük bir davaya adanma yönelimi, toplumdaki yerini ve rolünü tanıma ve bulma ihtiyacı, gençlerin en güçlü motivasyonları arasında yer alır. Dolayısıyla bir gencin başa çıkmak zorunda olduğu zihinsel, duygusal, ahlaki ve toplumsal sorunların çokluğu ve yoğunluğu birçok olumsuz hayat deneyimi yaşanmasını kaçınılmaz kılar. Diğer taraftan bu dönemde her bakımdan bir seçim yapma, meslek, dünya görüşü, siyaset, din vb. hayati konularda kararlar vermeyi gerektiren bir süreç yaşanır. Kendi iç dünyasını bir dine sokmaya çalışırken içinde yaşadığı çevredeki tutarsızlıklar, belirsizlikler ve hızlı değişimler gençlerde ciddi sarsıntılara yol açabilir. Tutunacak bir dal ve güvenilecek otoritenin yoksunluğu, tutarlı ve tatmin edici toplumsal yapıların eksikliği, gelecekle ilgili kaygıları ve kimlik bunalımını derinleştirir. Bu durumda dünya ile birlikte kendi durumunu da değiştirecek ve daha iyiye götürecektir. Bu bir gelecek umudu vaat eden söylemlere oldukça duyarlı hale gelir. Böyle bir durum yani gençlerde hayatlarında yaşanan belirsizlik ve kaygıların yol açtığı stres, benimsemiş olduğu inançla ilgili olarak belirli şüphelerin ortaya çıkmasına neden olurken diğer taraftan güvenli bir sığınak arama, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen bir varlığa bağlanma için güçlü bir kaynak oluşturabilir. Gençlerin bu dönemi ilk bağlanma figürleriyle diğer bağlanma figürleri arasında önemli bir geçiş dönemidir. İlk bağlanma figürü olan aile ile bağlarını koparan bir kısım gençler kendi iç dünyalarında bazı psikolojik durumlar yaşayabilirler. Böyle zamanlarda birçoğu bir bağlanma figürü olarak Allah'a veya onun yerini tutabilecek karizmatik bir dini lidere bağlanıp ondan yardım talebinde bulunabilir. Bu ve daha birçok özellikleriyle ergenlik, dini gelişim ve dönüşümün çok çarpıcı özelliklerinin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹³

Yukarıda sayılan nedenlerin dışında ortaöğretim öğrencilerini dini şüphe veya dini redde götüren dışsal nedenlerin de olduğunu unutmamak gerekir. Bunları

⁹³ Hökelekli, "Gençlik ve Din", Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul 2015, s. 11-29.

aile, öğretmen, bağlı bulunan dini grup ve cemaatler, toplumun değer ve kültürel yapısı, dindarların tutum ve davranışları gibi çeşitli şekillerde sınıflandırabiliriz.

Bilindiği gibi çocukların ister dini olsun, isterse sosyal ve kültürel olsun her alanda etkilendikleri, ilk bilgi edindikleri yer onların aileleridir. Bu nedenle ister dini olsun, ister olmasın bireyin bütün davranış ve inançlarının gerisinde aile önemli bir etkidir. Bu yönüyle geleneksel aile yapısı içerisinde anne ve baba, çocukların ilk genel eğitimlerinde olduğu gibi dini değerlere karşı olumlu ve olumsuz tutumlarının oluşup gelişmesinde de etkili bir yere sahiptir. Aile içerisinde verilen din eğitimi, çocukları derin bir şekilde etkilemekte, birinin yakınlarının dini hareketleri ve kullandıkları dini tabirler onun için model olmaktadır. Diğer taraftan din karşıtı düşüncelerin egemen olduğu aile içinde yaşayan çocuk, zamanla dini değerlere karşı olumsuz bir tutum ve tavır takınabilecektir. Örneğin Can Yücel, yetiştiği aile ortamının kendisine tabii olarak tanrıtanımazlığa ittiğini dile getirmektedir. Bu nedenle olumlu veya olumsuz, ailenin dine karşı tutum almada önemli bir etkiye sahip olduğu ortadadır. Diğer taraftan aile çevresi dışında çocuklar, gelişimlerinin kritik çağlarını okulda ve zamanının çoğunu da öğretmenleri ile geçirmektedirler. Öğretmenin rolü bir bakıma onun öğretmenlik anlayışına dayanır. Bu anlayış zekâdan çok eğitim ve deneyimin ürünüdür. Öğrenci zamanla öğretmenleri ve okul arkadaşları gibi kendi ailesinin dışında kalan birçok kimseyi tanımaya başlar, onlarla kendisini özdeşleştirir, onların davranışlarını taklit eder. Bunu yaparken davranışların doğru veya yanlışlığını sormaz. Bu durumda bu kimselerin dini değerlere karşı olumsuz düşünce ve davranışları, öğrencinin dini değerlere karşı tutumunu olumsuz yönde etkileyebilir, yani öğretmen, potansiyel bakımdan bireyi iyiye veya kötüye yöneltme gücündedir. Ayrıca bağlı bulunan gruplar da gençlerin dini değerlere karşı olumsuz tutumlarının kaynağı olabilmektedir. Bilindiği gibi kişinin tutumları onun mensubu bulunduğu grupların, arkadaş, iş grubu vesaire değer yargılarını ve normlarına aksettirir. Bir insanın tutumları ile onun yakın çevresindekilerin aynı konulardaki tutumları arasında geniş çapta benzerlikler görülmektedir. Aynı grup mensuplarının tutumlarında görülen benzerlik, onların çeşitli objelere karşı müşterek inançlara sahip olmalarından ileri gelmektedir. İrade ve kişilik bakımından zayıf olanlar kolayca başkalarının etkisi altına girerler. Bundan dolayı yalnız iken mantıklı düşünenler, kendilerini olumsuz

yönde etkileyen arkadaşları ile bir araya geldiklerinde umulmadık ve beklenmedik şeyler yapabilirler. Örneğin yalnız başına iken dini değerler konusunda olumlu düşünen bir genç, arkadaşları ile bir araya geldiğinde dini değerlere karşı olumsuz bir tavır alabilir. Buna göre öğrenciler, arkadaş grubunun dindar oluşuna göre dindar, dinden uzak oluşuna göre de dinden uzak olabilmektedir.⁹⁴ Bu noktada Hz. Peygamberin “Kişi arkadaşının dini üzeredir”⁹⁵ hadisini ve atalarımızın “atın yanında duran ya huyundan ya da tüyünden kapar” sözünü unutmamak gerekir.

Tüm bunlardan sonra ortaöğretim öğrencilerinde ortaya çıkan dini şüphe ve çatışmaların doğmasında etkili olan faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla her türlü otoriteyi reddeden isyankâr eğilimin gelişmesi; anne-baba-öğretmen- din büyüğü gibi yetişkinlere olan güvenin sarsılması ve din de dâhil her türlü otoriteye karşı çıkan isyankâr eğilim.
2. Cinsel arzuları ile dini eğilimler arasındaki çatışma sebebiyle suçluluk ve günahkârlık duygusunun belirmesi, nefsanî arzuların din ve ahlak kurallarına karşı ayaklanması.
3. Hayatın anlamsızlığı ve mantıksızlığı duygusunun güçlü etkisi.
4. Din eğitimi yetersizliği ile uygunsuz ve başarısız bir dini sosyalleşmenin ortaya çıkması.
5. Günlük hayat olayları ve bazı bilimsel teorilerle dini inanç ve öğretiler arasında bir uzlaşmazlık ve çelişki görünmesi.
6. Dindarların ve din görevlilerinin bazı çelişkili tutum ve davranışları
7. Dini konularda bilgisizlik ve rehbersizlik⁹⁶

Bunun dışında konumuzla yakından ilişkili olarak 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Ali Rıza Aydın'ın yapmış olduğu diğer bir alan araştırmasında ise kişiyi dini inkâra götüren sebeplerin şunlar olduğu görülmüştür:

- Yapılan araştırmada deneklerin dini değerlere karşı inkârcı tutum

⁹⁴ Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-sosyal Nedenleri*, s. 44-47.

⁹⁵ Ebu Davut, Edep 19.

⁹⁶ M. Zeki Aydın, “Ailede Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Ankara 2013, s. 327.

takınmalarında zihinsel gelişme, okunulan kitapların etkisi fazla olmak üzere ailenin, öğretmenlerin ve dâhil olunan grupların azda olsa etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

- Yapılan araştırmada örnekleme oluşturan derneklerden yarıdan fazlasının daha önce almış oldukları dini bilgilerin sonraki dönemde kendilerinde dini değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini belirtilmiştir.
- Dini değerlere karşı inkârcı tutum takımlarına neden olan bir olay yaşadığını belirtenlerin oranının %44.47 olduğu görülmüştür.
- Evrende görülen kusurların ve yetersizliklerin ayrıca savaşların ve doğal afetlerin ankete katılanlar tarafından dünyada var olan kötülükler olarak algılandığı ve bunların da dini değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır.
- Ankete katılanların büyük bir çoğunluğu İslami uygulamaların dünyadaki görünümünün dini değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir.
- Dindarların tutum ve davranışlarının dini değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtenlerin örneklemin büyük bir kısmını oluşturur.
- %43.42'lik bir denek grubu kitle iletişim araçlarının dini değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir.
- Hayatını kasabada geçirenlerin tamamı, küçük şehirde geçirenlerin %75'i, büyükşehirde geçirenlerin yüzde %62.16'sı dini değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisinin az olduğunu belirtmiştir. Ailenin etkisini az bulanlardan en yüksek oranın öğrenim durumu bakımından fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerde olduğu görülmüştür.
- Dini değerlere karşı inkârcı tutum takınmada öğretmenlerin etkisini az bulanlardan en yüksek oranın 41-50 yaş arası deneklerde, en düşük oranın 17-21 yaş arası deneklerde olduğu anlaşılmıştır. 26-30 yaş arası

deneklerin %12.50'si de öğretmenlerinin etkisinin fazla olduğunu söylemiştir.

- Fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin tamamı lise veya dengi okul mezunu deneklerin %92.86, ortaokul mezunu deneklerin de %40 dini değerlere karşı olumsuz tutum takınmada kitapların etkisinin fazla olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁷

⁹⁷ Araştırmaya yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-sosyal Nedenleri*, s. 221-224

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.Ortaöğretim Öğretim Öğrencilerinde Görülen Dini Şüphenin Giderilmesinde Din Eğitiminin Önemi

Bu bölümde daha önce ele aldığımız ortaöğretim öğrencilerinde ateizm ve deizm düşüncesinin ortaya çıkmasının nedenleri bağlamında çözüm önerilerine yer verilecektir. Konu bütünlüğünün sağlanması açısından nedenlere başlık olarak yer verilip bu nedenlerin nasıl ortadan kaldırılacağı veya olumlu bir davranışa nasıl çevrileceği üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi bu dönem öğrencilerinde ateizm ve deizme yönelmenin temel nedenlerinden birincisi bu dönemde dini şüphenin daha belirgin olarak ortaya çıkmasıydı. Bu bağlamda öncelikli olarak öğrencilerde ortaya çıkan dini şüphenin din eğitimi yoluyla ortadan kaldırılması veya olumluya çevrilip bu şüphenin inançla sonuçlanmasının nasıl sağlanacağı üzerinde durulacaktır. Elbette burada ailenin yanında en önemli iş, okulda verilen din eğitimi ders öğretmenlerine düşmektedir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki okulun görevi toplumun çok amaçlı özelliğini hiçe saymak, onu görmezlikten gelmek veya ideolojik olarak yıpratmak gibi uygulamalarla bağdaşamaz. Okul dini bir tavır da takınamaz, kaldı ki buna yetkili de değildir. Burada kastettiğimiz çok amaçlı toplumun okuluna uygun olan ideolojik bir öğretim değil, öğrencilerin gerçeğin bütünüyle karşılaşmasını hedef alıcı bir öğretimdir. Bu bütünlük içinde okul, öğrencilerine İslam dininin getirdiği dünya görüşünün temel ilkelerini tanıtmak, onlara gerçeğin dini açıdan nasıl yorumlandığı konusunda bilgi vermek durumundadır. Bu anlamda okul, din ile ilgili sorunlar yokmuş gibi davranamaz, din ile ilgili soruları kendiliğinden veya başka branşlar yoluyla da cevaplayamaz. Toplum politikası açısından din dersi, okulda dinin toplum içinde sahip olduğu yere uygun bir biçimde temsil edilmek durumundadır.⁹⁸ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin veya genel anlamıyla Din Eğitimi derslerinin amacı kişinin ve toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte dini, hurafelerden ve ideolojilere alet olmaktan koruyarak özüne uygun bir biçimde yaygınlaştırmaktır. Böylece bireyler

⁹⁸ Nurullah Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004, s. 98.

arası birlik ve bütünlük sağlanmış olur.⁹⁹ Öyleyse okullar bir bakıma halkın koruduğu değerlerle, aydınların teklif ettiği değerlerin karşılaştığı yer olmalıdır. Eğer ailede geçerli inanış biçimleri ve değer ölçüleri ile okulun telkin ettikleri kaynaştırılamıyorsa gençler tereddütte kalacaktır.¹⁰⁰

Bu bağlamda okul çağındaki gençlerde ortaya çıkan dini anlamda bir sorun, okulda verilen din eğitimi ile yakından ilişkilidir ve sorunu çözecek olan da burada görevli olan din eğitimcileridir. Diğer taraftan ortada sorun olarak görülen bir konu varsa sorunun çözümünde öncelikli ele alınması gereken sorunu ortaya çıkaran nedenlerdir. Biz bu nedenlerin bir kısmını ikinci bölümde ele alıp değerlendirdik. Bununla birlikte gençlerin *inanmama/inançsızlık konusundaki kararlarını etkileyen faktörlere bakıldığında*, yapılan araştırmalarda en fazla etki derecesine sahip faktörün, kendi zihinsel gelişimi (%36.5 - %50.7) olduğu görülür. İkinci faktörler, dindar olarak gördüğü bazı kimselerin tutumlarıdır (%22.2). Üçüncü faktör ise okuduğu yayınlardır (%19.0). Aile ve öğretmenin inançları ile söz ve davranışlarındaki farklı tutumları, tutarsız davranışları, gençlerin inançlarında olumsuz sonuçların doğmasına sebep olabilmektedir. Bu, aslında din ile müntesibini özdeşleştirme sorunudur. Dikkat çeken önemli bir husus da, ailenin inanç noktasında çok önemli bir fonksiyona sahip olmasına karşılık, inançsızlık konusunda etkisinin fazla olmamasıdır. Denilebilir ki, inanç konusunda insanların içinde buldukları durum, onların özgür iradeleri ve gelişimleriyle oluşmakta, ancak çevre faktörünün de önemli rolü açıkça görülmektedir.¹⁰¹ O halde ortaöğretim öğrencileri arasında yaygınlaştığı ileri sürülen deizm ve ateizmin temelini oluşturan dini şüphenin giderilmesinde en önemli nokta yine bu okullarda verilen din eğitimi dersleri ve bu dersleri okutan eğitimcilere düşmektedir. Bu anlamda başarılı bir din eğitimi bu eğitimi verecek olan öğretmenin başarısıyla doğru orantılıdır. Öğretmenin alan, genel kültür, mesleki ve pedagojik formasyon bilgisiyle birlikte bir kişilik ve karakteri kendisine mal etmesi gerekir. Diğer taraftan gençlerin zihinlerini meşgul eden konular müfredatta kısa olarak yer

⁹⁹ Beyza Bilgin, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980, s. 13.

¹⁰⁰ Beyza Bilgin, s. 119.

¹⁰¹ Mehmet Bayyigit, “Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış”, s. 229-230.

alabilir ancak konuları derslerin süresi nispetinde genişleterek anlatmak öğretmenin elinde ve yetkisindedir. Bu bakımdan kitap ve müfredat bahane edilerek konuları gereği gibi işlemeyen basitten geçiştirmek din eğitimcilerini sorumluluktan kurtarmaz. Bu ve benzeri birçok konu din eğitimini veren açılarından ele alınıp değerlendirilebilir. Biz şimdi özellikle dini şüphenin giderilmesi noktasında, “din eğitimi verene ne gibi sorumluluklar düşmektedir” konusunu ele alıp iki başlık altında değerlendireceğiz. Bunlardan birincisi din eğitimcisinde bulunması gereken nitelikler ikincisi ise uygulaması gereken metot ve yöntemler.

3.1.1. Din Eğitimcisinde Bulunması Gereken Nitelikler

3.1.1.1. Din Eğitimsi Yeterli Düzeyde Genel Kültür Bilgisine Sahip Olmalıdır.

Bilgi ve kültür tüm meslek elemanları için önemli olmakla birlikte öğretmenler özellikle de din eğitimcileri için çok daha önemlidir. Diğer taraftan öğretmenler her gün yüzlerce öğrenci ile muhatap olmakta ve onların sorunlarını cevaplandırmakla karşı karşıya kalmaktadır. Her ne kadar bir öğretmen öncelikle kendi branş ve alanıyla ilgili yeterli bilgi ve kültüre sahip olmak zorunda ise de öğrenciler branş farkı gözetmeksizin bütün öğretmenlerine akıllarına gelen her soruyu yöneltebilmektedir. Bu anlamda özellikle din gibi alabildiğine geniş bir alanın öğretmenliğini yapacak elemanların, dinin kendisine özgü bütün bilim dalları yanında tarihten psikolojiye, edebiyattan felsefeye, fen bilimlerinden güzel sanatlara, spordan aktüaliteye kadar her alanda az çok bilgi ve kültüre sahip olmaları gerekir. Onun için bir din eğitimcisinin her alanda devamlı surette kendisini yenilemesi, genel kültürünü geliştirilmesi aktüaliteden her gün her türlü gelişmekte olan bilim ve teknikten haberdar olması ve günü gününe gelişmeleri takip etmesi ve bu arada da kendi branşını da ihmal etmemesi gerekmektedir. O halde bir din eğitimcisi öğrencilerine daha yakın olabilmek için yaşanan hayattan kopmayacak, hayat boyu öğrenimi benimsemiş olacaktır. Deyim yerindeyse ruh gibi, donmuş, işi bitmiş, yılgın, gündemden habersiz bir din eğitimcisinin başarılı olması düşünülemez. Bir din eğitimcisi öncelikle çeşitli vesilelerle sık sık tekrar edilen “Beşikten Mezara Kadar İlim” tahsili hadisini önce kendi nefisine tatbik etmesi gerekir. Eğer böyle yapmazsa dine karşı ilginin azaldığı, inancın sorgulanmaya başladığı dönemde öğrencilerini ve muhataplarını etkileme gücü zayıflar ve ilgisiz

kalmış bir meyve ağacı gibi giderek verimsiz hale gelir. Öyle ise bir din eğitimcisi başarılı bir eğitim vermek, gençleri etkilemek, onları ergenlik döneminin etkisiyle içerisinde buldukları buhrandan çıkarmak için yalnızca branş bilgisi ile yetinmeyecek tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, edebiyat, ekonomi, fen bilimleri, aktüalite, güzel sanatlar, spor vb. her alanda kendisine yetecek kadar bilgiye ve kültüre sahip olmak mecburiyetinde olduğunu unutmayacaktır.¹⁰²

3.1.1.2. Din Eğitimcisi İyi Düzeyde Özel Alan (Meslek) Bilgisine Sahip Olmalıdır

Öğrencilerin ihtiyaçları, soruları, sorgulamaları, hayatı anlama ve anlamlandırma çabaları din eğitimi ile yakından ilgilidir. Bu anlamda iyi bir din eğitimcisi başarılı bir şekilde alanının gerektiği bilgiyi verebilmesi için iyi derecede yeterli alan bilgisine sahip olmalıdır. Bu noktada dinin iki ana kaynağı olan Kur'an ve hadis bilgisine konularına göre hâkim olmalı yeri geldiğinde hemen bu iki kaynağa referansla dersi işleyebilmelidir. Diğer taraftan bu dinin asıl tebliğcisi olan Hz. Peygamberin hayatı onun için vazgeçilmez bilgiler arasında olmalıdır. Aynı zamanda iyi bir din eğitimcisi İslam kültür geleneğindeki büyük İslam âlimleri ve onun düşünce yapılarını da yakından bilmelidir. Böyle bir bilgi birikimine sahip olmayan din eğitimcisinin durumu tıpkı silahsız askerin savaşa gitmesi, sermayesiz bir kimsenin ticaret hayatına atılmasına benzer. Silahsız kimsenin savaşa girmesi, sermayesiz birinin ticarete atılması ne kadar anlamsız ve sonucun hüsrana olmasına kaçınılmazsa yeterli miktarda mesleki bilgilere sahip olmadan din eğitimcisi olmanın sonucu da hüsrana olacaktır.¹⁰³ Ancak buradaki önemli fark sermayesiz ticarete giren kimsenin durumunda kaybeden yine o şahıs olacaktır. Ancak yeterli alan bilgisi olmadan din eğitimi yapan kimsenin durumunda kaybeden öğrenciler, bir nesil ve ülkenin geleceği olacaktır. Çünkü yeterli alan bilgisine sahip olmayan bir öğretmen doğru yanlış bütün bir bilgi yığınına tek tuşla ulaşabilen gençliğin soruları karşısında çaresiz kalacak, öğrencinin dine karşı mesafesini iyice açacak ve belki de sonuçta ateizm veya deizmle sonuçlanacak bu dini şüphenin artmasına sebep olacaktır. Yine İslam düşüncesi geleneğini iyi bilmeyen hatta ona değer

¹⁰² Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 16-17.

¹⁰³ Öcal, s. 20.

vermeyen, alaya alan bir din eğitimcisi öğrencinin tarihiyle bağının kopmasına vesile olacak dine, din büyüklerine saygısını ortadan kaldıracaktır. Öyleyse iyi bir din eğitimcisi gençlerin din ile kendi aralarına mesafe koydukları ergenlik döneminde yaşanan dini şüpheyi ortadan kaldırmak için öncelikle kendinin yeterli bir alan bilgisine sahip olması gerekir ki onlara tarihsel süreçten hareketle günümüz modern bilgi teknolojilerinden de yararlanarak yeterli, ikna edici cevaplar verebilsin.

3.1.1.3. Din Eğitimcisi Pedagojik Formasyon Öğretmenlik Meslek Bilgisi ve Eğitimi Sahibi Olmalıdır

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin icrasında birinci derecede önemli olan husus öğrencilere nasıl yaklaşılacağını, onlara neyi, ne zaman, nerede ve nasıl verilebileceğinin bilinmesidir. Hem öğretmenlikte hem de din eğitiminde başarının sırrı buradadır. Bu özelliği ancak iyi bir pedagojik formasyon kazanarak elde etmek mümkündür. Bir pedagoğ ve psikolog gibi çocuğun ruh dünyasına dalamayan, bir sosyolog gibi toplumun milli ve manevi değerlerini tespit edip ona aktarmayan, onu terbiye edip iyi insan, iyi Müslüman olarak yetiştiremeyen bir din eğitimcisinin görevini hakkıyla ifa ettiğini söylemek güçtür.¹⁰⁴ Öğretmenlikte her ne kadar esas olan, bildiklerini büyük bir ustalıkla öğrencilerine aktarmak olsa da öğrencilerin seviyelerine inebilmek çok önemlidir. Mesleki güç ve genel kültür yeterliliği, öğretmenlik kabiliyeti ile birleşirse iyi bir din eğitimi gerçekleştirilir, eğitimin başarısı ve verimi artar. Aksi durumda öğrencinin hazır bulunuşluğunu, anlama seviyesini göz önünde bulundurmadan bütün konuları din eğitimi açısından işleme sorun oluşturmaktadır. Özellikle kaza-kader konusu, Hz. Aişe'nin evliliği gibi meseleler öğrencinin seviyesini baz almadan işlendiğinde bir çok sorun ortaya çıkarmıştır.

Öyleyse tek başına genel kültür, mesleki-alan bilgisinin çok iyi olmasının bir din eğitimcisi için yeterli olamayacağı bilinmelidir. İyi bir din eğitimi için her iki alandaki yeterli bilgiyle eğitim-öğretim tekniğinin birleştirilmesi gerekir. İslam düşünce geleneğinde hatta Hz. Peygamberin metodunda bu durum açıkça görülmektedir. Bu nedenle geçmişteki İslam eğitimcileri bunun önemini çok iyi

¹⁰⁴ Öcal, s. 26.

kavramış ve eğitim öğretim faaliyetlerini bu şekilde yürütmüşlerdir. Ancak böyle bir yöntem ile dini şüphe yaşayan, dini sorgulayan, anlamaya çalışan öğrenciyeye başarılı bir eğitim verilebilir. Bunun neticesinde öğrencinin seviyesine inilerek onunla sevgi- saygı bağı kurma imkânı elde edilmiş olur. Bu durumda veya böyle bir yöntemde öğrencinin kafası ile bilgi arasında bir köprü vazifesi görülmüş olur.¹⁰⁵

Bu şekilde din eğitimcisi ergenlikte hissetmiş olduğu duyguları, bağımsızlık arzusunu, otoriteye karşı gelme, güvenilecek bir sığınak bulma duygusunu daha iyi anlar ve bu duygulardan kaynaklanan, dine mesafe koyma tutumunu daha kolay bir şekilde yok eder.

Bu anlamda din eğitimcilerinin, özellikle kendi alanlarıyla ilgili meselelerde, öğrencilerde yaygınlaşan şüphe, inançta zayıflık ve lakaytlık konusunda onları ikna etmede, diğer öğretmen ve velilerle ilişkilerinde başarılı olabilmeleri iyi birpedagojik formasyon almalarına bağılıdır. Çünkü sosyal yönden çok çeşitli gruplara mensup aile çocukları değişik anlayış ve davranışlar içerisinde bulunmaktadır. Bu durum bilinerek onlarla ilişki kurulması gerekmektedir. Toplum sosyolojisini, insan psikolojisini bilmeyen bir öğretmen, öğrencinin yaşamış olduğu psiko-sosyal halleri bilemeyecek ve onun aile-okul-öğretmen ilişkisinde ortaya çıkan çatışmadan hareketle din ile arasına mesafe koyacaktır. Zira ailede edinilen dini bilgi ile okul ve çevresinde içerisinde bulunduğu çeşitli cemaat ve gruplardan edindiği bilginin çatışması durum karşısında daima bocalayacak ve bunu dine mal edecektir. Aynı konuda farklı dini bilgiler edinen öğrenci dinin kendi içerisinde çelişik düşünceler barındığından hareketle bunun doğru bir tutum olmadığına kanaat getirerek inançsızlığa doğru sürüklenecektir.

Buraya kadar öğrencilerin ateizm ve deizme yönelmesini önlemede din eğitimcisinde bulunması gereken niteliklerden öğretmenlik öncesi yeterliliklerden bahsettik. Ancak tüm bu yeterlikler tamam olsa da iyi bir din eğitimcisinde bulunması gereken temel bir özellik ise kişilik ve karakterdir.

¹⁰⁵ Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 2013, s. 208.

3.1.1.4. İyi Bir Din Eğitimcisi Kişilik ve Karakter Sahibi Olmalıdır

Ortaöğretim öğrencileri genellikle bütün öğretmenlerden etkilenirler. Ancak onların etkilenmelerinin en temel nedeni öğretmenlerinin bilgi ve kültürlerinden ziyade kişilik ve karakterleri, tavır ve davranışları, fiziki ve ruhi yapılarıdır. Dolayısıyla bir öğretim dalının amacında başarıya ulaşması şüphesiz öğretmenin bilgi ve öğretim metodu açısından yeterliliğinden başka onun öğrencileri ile olan ilişkilerine de bağlıdır. Pek önemsiz gibi görünen tutumlar ve tavır takımlar pek önemli sonuçların altında yatabilmektedir. Tecrübeli ve iyi niyetli bir öğretmen, problemleri henüz büyümeden fark edebilmeyi, küçükken çözümlenmeye çalışarak öğrencileri ile ilişkiyi belli bir düzeyde tutabilmeyi başarabilir. Öğretmenlik formasyonu ile ilgili çalışmalar, öğretmen adaylarını iletişim denilen kişiler arası iletişim araştırmalarının sonuçlarından haberdar etmelidir. Bir öğretmen öğrencilerinin bakışlarından ve duruşlarından pek çok şeyi bilmek ve bunun için de sürekli uyanık olmak durumundadır. Bugün okullardaki ve gençlikteki hızlı değişimler öğretmenin eğitim faaliyetini önemli ölçüde etkilemekte, her branş öğretmeni gibi din eğitimcisinin de sınıf içi ve sınıf dışı otoriteye sahip olmasını gerektirmektedir.¹⁰⁶

Bu nedenle din eğitimcileri, görev yapacağı okullarda bizzat kişilik ve karakter örneği olabilecek şekilde mesleklerini icra etmek durumundadırlar. Zira öğretmenin kişilik ve karakteri öğrenciler üzerinde bilgi ve kültüründen daha etkilidir. Çünkü öğrenim ortamı öğretmenin kişiliğinin ve davranışlarının etkisi altındadır. Öğrencinin bir konuyu kavrayabilmesi, kendisinin öğretmenine karşı olan olumlu veya olumsuz ya da duygusal tepkisine etki etmektedir. Bu ise çok önemli bir keyfiyettir. Gerçekten de çoğumuz, bize yaptıkları tesirle belirli bazı derslere karşı bugün duyduğumuz sempati veya antipatilerin doğmasına sebep olmuş olan öğretmenlerimizi hatırlarız. Ayrıca zaman zaman belirli bazı düşüncelerimizde etkili olan öğretmenlerimizden de bahsederiz. Bu gibi öğretmenlerimizin üzerimizdeki tesirlerinin, bize okuttukları derslerin sınırlarını çok aştığını görürüz. Çünkü onlar, olumlu veya olumsuz kişilik ve karakterleri ile çok defa öğrencilerin yalnızca kendilerinin anlattıkları derse karşı değil o konu hakkında sonradan

¹⁰⁶ Beyza Bilgin, s. 126.

besleyecekleri tutumlarını bile tayin etmişlerdir. Hatta onlardan ruhi ve asabiye gerginlikleri bulunan herkese karşı çoğunlukla olumsuz tavır takınan veya ürkek, korkak, çekingen olanları öğrencilerinde endişe ve güvensizlik duyguların uyanmasına bile sebep olabilen kişilerdir. Buna karşılık olumlu tavır ve davranışları olan, kendisine güvenen, sözü ve müziği ile dengeli, tutarlı öğretmenler ise öğrencilerinin de tutarlı, dengeli, tavır ve davranışları geliştirmelerine yardım etmişlerdir. Gerek geleceğin eğitimcileri ve gerekse fiilen mesleğin içerisinde olan din eğitimcileri unutmamalıdır ki çocukların ve gençlerin önemli bir kısmının dini bilgiler edinebilecekleri yegâne yer okullardır. Bazıları belki ömürlerinde ilk ve son defa dinden ve dini konulardan bahseden yetkili bir kişi ile karşılaşmış olacaklardır. Onun için din eğitimcileri her yönden olduğu gibi özellikle kişilik ve karakter bakımından iyi birer örnek Müslüman ve eğitimci olmak mecburiyetindedirler. Çünkü din eğitimcisinin herhangi bir dersin öğretmenliğinden çok farklı sorumlulukları vardır. Zira onlar üretmekle görevli oldukları dini bilgileri çocuklara ve gençlere öğretmedikleri, kazandırmaları gereken insani ve ahlaki değerleri kazandırmadıkları takdirde bu durum onların vicdanlarını rahatsız edecektir. Allah nezdinde de sorumlu olacaklardır. O halde din eğitimcileri iyi bir kültür birikimine, yeter seviyede mesleki bilgi ve pedagojik formasyona ve hepsinden de önemlisi iyi bir kişilik ve karaktere sahip olmak mecburiyetindedirler. Onların kişilik ve karakterlerinden etkilenen gençler geleceğin doktorları, hukukçuları, mühendisleri, iktisatçıları, askerleri, öğretmenleri, din hizmetlileri, esnaf ve işçileridir. Bu gençler hayatları boyunca okullarda edindikleri dini bilgilerle özel hayatlarında dini yaşayacaklar veya ondan uzaklaşacaklardır. Onlar gelecekte din adına yapılacak bir takım faaliyetlerde öğrenciliklerinde tanıdıkları din eğitimcilerinden etkilenme durumuna göre olumlu veya olumsuz tavır alacaklardır. İşte bu çok önemlidir.¹⁰⁷ Ortaöğretimdeki öğretmenlerin kişilikleri ve başarıları gençlerin dine karşı olumlu ya da olumsuz tavır almasında, ergenliğin etkisi, cinsellik, özgürlüğü kazanma, otoriteye karşı gelme ve sonuçta dini şüpheye düşme gibi duygusal durumların atlatılmasında çok etkilidir. Bu aynı zamanda özdeşim kurma ile öğrenmenin diğer bir yönüdür.

¹⁰⁷ Öcal, s. 31-33.

Ortaöğretim sınıflarında din eğitimcisi olarak görev yapan öğretmenin unutmaması gereken bir husus da onun aynı zamanda bir moral eğitimcisi olarak görülmek istendiğidir. O, öğrencilerle, velilerle görüşmek için zaman ayıracak, onlarla kişisel ilişki kurmaya çalışacaktır. Öğrencinin hayatındaki tehdit edici durumları önceden tahmin edip öğrenciye rehberlik etmeye çalışacaktır. Daha önce Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Ankara İmam Hatip Lisesi öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada öğrencilerden aday öğretmenlerin değerlendirilmesi noktasında onların da katkıda bulunmalarını ve düşüncelerini görmek için onlardan, bu konudaki görüş ve düşüncelerini küçük kâğıtlara yazmaları istenmiş, ortak bazı ilkeler tespit edilmiştir. Bu ilkelerin en başta gelenin öğretmen ile öğrencinin uyum içinde çalışabilmesi, gerçek samimiyet ve yakın ilişki ile öğretmenlerin onların problemlerini anlamaya çalışmasının onların şüpheye dayalı problemlerinin çözümünde çok önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰⁸

Buraya kadar ortaöğretim öğrencilerinde ortaya çıkan dini şüphe, deizm ve ateizm gibi akımlara yönelmenin önlenmesi noktasında nasıl bir din eğitimi olmalı ve bir din eğitimcisinde bulunması gereken nitelikler üzerinde durduk. İyi bir din eğitimi için her ne kadar din eğitimcisinde bu nitelikler bulunsun da din konusunda başarılı olmak için uygulanması gereken bazı yöntem ve metotlar da olmalıdır. Ancak bir sorunu çözmenin asıl yolu o sorunun nereden kaynaklandığını ortaya koyma ve buna göre çözüm önerileri üretmektir. Biz daha önceki bölümlerde ateizme ve deizme yönelmenin sebeplerini maddeler halinde işlemiştik. Şimdi bu sebeplerden hareketle çözüm önerilerinin ne olabileceği veya hangi yöntem ve metotla din eğitimi işlenirse ortaöğretim öğrencilerinin din, Allah, inanç konusundaki zaman zaman yaşadıkları şüphe ve gelgitlerin ortadan kaldırılabileceği üzerinde duracağız.

¹⁰⁸ Beyza Bilgin, s. 128

3.1.2. İyi Bir Din Eğitimcisinin Uygulaması Gereken Yöntem ve Metotlar

3.1.2.1. Bir Din Eğitimcisi Muhatap Olduğu Öğrencileri İyi Tanımaktadır.

Din eğitimcileri, öğrencilerini bilhassa çocukluk ve gençlik dönemlerinde gösterdikleri zihni, ruhi ve sosyal yönden, gelişim özellikleriyle birlikte yakından tanımak durumundadır. Bu konuda kendilerine eğitim psikolojisi ve eğitim sosyolojisinin ortaya koymuş oldukları düşünce ve bilgiler daha çok yardımcı olacaktır. Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini tanımada ise kendilerine din psikolojisi ve din sosyolojisi araştırmaları yardımcı olacaktır. Zira gençlerin ergenlik öncesi veya ilk gençlik dönemi dediğimiz ergenlik sonrası dönemlerinin gelişim özellikleri her yönden bilinmeden başarılı bir din eğitimi ve öğretimi faaliyeti gerçekleştirebilmek mümkün değildir. Gerçekte öğrencilerini iyi tanıyabilen bir din eğitimcisi onların bilhassa ergenlik dönemlerinde buhranlı ve sıkıntılı anlar yaşadıklarını da bilecek ve onlara karşı daha anlayışlı olmaya çalışacaktır. Çünkü gençlerin bazıları buhranlı ve sıkıntılı dönemlerinde dinden destek ararlar. Onların böyle dönemlerinde karşısına çıkacak olan din eğitimcilerinin etkisinde kalma ihtimalleri daha fazladır. Onlar din eğitimcilerinin tebliğdeki başarı ve telkin güçleri oranında dine yönelir, dindar bir insan olarak hayatlarını idame ettirebilirler. Ancak gençler o kritik dönemlerinde din eğitimcilerinin ters ve anlayışsız davranışlarına muhatap olmaları halinde ise dinden uzaklaşabilir ve hatta nefret edebilirler. Onun içindir ki eğitimciler görevleri itibariyle büyük bir sorumluluk taşıdıklarını unutmamalıdır. Keza gençleri tanıyabilen ve anlayabilen bir din eğitimcisi, onların belli dönemlerde dini ve ahlaki değerler konusunda şüpheye düştüklerinin farkında olacaktır. Bu şüphelerinin ise geçici olduğunu ve onların şüpheleri sebebiyle çocukluktan beri düşünmeden, kafa yormadan, kayıtsız şartsız inanıp kabul ettikleri hususları artık araştırarak ve gönül rızası ile daha sağlam bir şekilde kabul edebileceklerini ve imanlarının tahkiki anlamda daha da güçleneceğini bileceklerdir. Bu anlamda önemli olan bu dönemlerinde gençleri iyi tanımak ve anlamaktır. Bunun neticesinde onlar makul ve mantıklı bir şekilde yönlendirebilirse içerisine düştükleri buhranlı dönemden çok kolay bir şekilde çıkabileceklerdir. Çünkü bu dönem öğrencilerinin tanınması, kabiliyetlerinin tespit edilerek ortaya çıkarılması, yaptırılacak eğitim ve öğretimin

bu tespitlere dayandırılması başarı için vazgeçilmez şartlardandır. O halde bir din eğitimcisi öncelikli olarak öğrencilerini yeterince tanımadan dini tavsiye ve telkinlerde bulunmamalıdır. Zira öğrencilerini tanıyıp onları anlayamadan birtakım tavsiye ve telkinlerde bulunan din eğitimcisi, hastasını muayene ederek teşhisi koymadan ilaç tavsiye eden bir doktor gibidir. Hâlbuki öğrencileri tanıyarak onlara yaklaşmaya çalışma ve bu şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmak eğitimin temel esaslarından birini teşkil eder. Peygamber Efendimiz görevini ifa ederken muhataplarını önceden iyi tanıyarak tebliğde bulunmuş, değişik kişilerce aynı meal de sorulan sorulara kişilerin durumlarına, sorulan yere ve zamana göre değiştirip cevaplar vermiştir. Peygamberimizin bu tavrı, onun kendi kendisi ile çelişkiye düştüğü veya soranlara baştan savma cevaplar verdiği anlamına gelmez. Aksine muhatabının ruhi ve sosyal durumunu, söylenecekleri idrak edebilme kabiliyet ve kapasitesini, kültürünü, içinde bulunduğu şartları dikkate aldığı gösterir. Bir din eğitimcisinin yapması gereken de budur. Bu anlamda iyi bir din eğitimcisi öğrencisinin belli dönemlerde yaşamış olduğu sıkıntılar neticesinde dinden uzaklaşmasını önlemek için onu, yaşı, cinsiyeti, bilgi seviyesi, zekâ kabiliyeti ve daha birçok yönden tanımalı, ona göre eğitim-öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken şey öğrencilerin özel durumlarına göre cevap vermenin onların istediği şekilde cevap vermek olmadığıdır. Öğrenci memnun olmasa da, verilen cevaplar zaman, mekân ve benzeri faktörlere göre farklı olsa da verilen cevabın doğru olması zorunludur.¹⁰⁹

3.1.2.2. Konular Hikmetle Güzel Öğütlerle Anlatılmalı ve Tartışılmalıdır

Bir din eğitimcisi öğrencilerinin dine karşı tutumlarında olumlu bir yaklaşım sergilemeleri için anlattığı dini onun ilk tebliğcisinin kullanmış olduğu yöntem ve metottan hareketle anlatılmalıdır. Bizzat Allah Kur'an'da Peygamberimize uyması gereken yöntem ve metodu ifade ederken şöyle buyurmaktadır:

Ey Muhammed ! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde tartış. Doğrusu Rabbin kendi yolundan sapanları daha iyi

¹⁰⁹ Öcal, s. 118-120.

*bilir.*¹¹⁰

Hz. Peygambere bu ayetle dinin nasıl anlatılacağı veya tebliğ edileceği konusunda uygun yöntem ve metodu belirten Yüce Allah, aslında benzer şekilde din eğitimcilerinin aynı yöntem ve metoda uyması gerektiğini ifade etmiştir. Öyleyse günümüzde din eğitimcilerin uyması gereken yöntem ve metodu bu ayet bağlamında şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Davet ve tebliğin hikmetle yapılması gerekir. Hikmet ise sözde ve işte doğruluk demektir. Peygamberimizin ayette tavsiye edilen metoda uygun olarak sözü ile yaptıkları her zaman uyumlu ve tutarlı bir şekilde olmuş, tebliğ görevini peygamberlik süresince bu şekilde yapmış ve bu şekilde davette bulunmuştur. Öyleyse bugünün din eğitimcisi de söz ve davranışları ile kendi kendisiyle uyumlu ve tutarlı bir kişi olmak, inandırıcı, ikna edici delillerle öğrencilerine eğitim ve öğretim yaptırmak mecburiyetindedir. Böyle bir durumda öğrenci öğretmenine güvenecek, öğretmen anlattığı konularda daha ikna edici olacak ve öğrenciyi birçok buhranlı durumdan kurtaracak, böylece öğrencinin inancına ve dinine bağlılığı devam edecektir.
2. Bir din eğitimcisi davet ve tebliği en güzel öğüt ile yapması gerekir. Peygamberimizin yaklaşık yirmi üç yıl boyunca dini tebliğ ederken uygulamış olduğu metot insanlara güzel öğütlerde bulunarak, onların durumlarını, zekâ ve yaş seviyelerini, zamanı göz önünde bulundurarak güler yüzle hitap etmektir. O halde bir din eğitimcisinin yapması gereken de budur. Gençlere her ne sorarlarsa sorsunlar onlara kızmadan, öfkelenmeden, sabırla güzel öğütlerde bulunmak ve onlara ikna edici cevaplar vermektir. Bu durumda gençlerin içerisine düştükleri dini şüphe, dine lakaytlık vb durumlar ortadan kalkacaktır. Kur'an'da Hz. Musa'ya hitaben geçen:

*Ona yumuşak söz söyleyin. Umulur ki öğüt alır veya korkar,*¹¹¹

ayeti bunun en güzel örneğidir. Diğer taraftan bu ayetin uygulanması tavsiye

¹¹⁰ Nahl, 16 /125

¹¹¹ Taha, 20/40.

edilen topluluğun Yahudiler olduğu, bu gün ülkemizde ortaöğretim kurumlarında ders veren din eğitimcilerinin muhatap olduğu gençlerin de yüzde doksan dokuzunun Müslüman olduğu göz önünde bulundurulduğunda onların, ne sorarlarsa sorsunlar, ne kadar dine belli dönemlerinde lakayt davranırlarsa davransınlar, kalplerinin derinliklerinde bir imanın olduğu unutulmamalı, Kur'an'ın bir Yahudi'ye karşı istemiş olduğu nezaketin daha fazlası bu gençlere gösterilmelidir. Zira bilhassa gençler bir takım fikirleri, düşünceleri, inançları ancak ikna yolu ile kabul edilebilirler. Öfke, kırgınlık ve kaba kuvvetle hiç bir düşünce ve fikri, karşı tarafa kabul ettirmenin mümkün olmadığı unutulmamalıdır. Kaldı ki inançlarla, fikir ve düşüncelerle alakalı konulardaki tartışmalarda öfkelenen, kaba kuvvete başvuranlar savundukları fikirler doğru olsa da tartışmada kaybetmişler demektir. Çünkü bir tartışmada haklı olmak veya doğru olanı savunmak, galip gelmek veya muvaffak olmak için yeterli değildir. Önemli olan haklı olunan veya doğruluğuna kesinlikle inanılan bir konuyu sakın sakın iyi bir metotla ve ikna edici delillerle benimsetebilmektir.¹¹²

Yine bu dönemde hakikatle ilgilenme arzusu, öğrencilerde ilgi ve merakın artmasına sebep olduğundan öğrenci kendi ve çevresi hakkında haberdar olmaya yönelir. Bu arzuyla çevresini araştırır, düşünceleri yorumlamaya çalışır, bu yönde çeşitli faaliyetlerde bulunur. Dolayısıyla kendisini ve çevresini kuşatan sosyal hayatta yer alan dine ve dini değerlere karşı kayıtsız kalamaz. Bu nedenle dine karşı ilgisi artar, sorular sorar, yoğun arayışlara girer. Her arayışında doğru bir şekilde soruları cevaplandırılıp tatmin edildikçe dine daha fazla bağlanır ve bu bağ zaman ilerledikçe sağlamlaşır. O halde yapılması gereken bu dönemin olumsuz gibi görünen özelliklerini olumluya çevirerek doğru yöntem ve metotla işlenen bir din eğitimiyle gençlerin sorularının cevaplanması, onlara tatminlik duygusunun yaşatılmasıdır. Burada en önemli iş ortaöğretimde görev alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine düşmektedir. Din eğitimcileri gençleri anlamalı, bu sorgulamalarının içerisinde bulunduğu gelişimsel dönemin özelliklerinin bir yansıması olduğunu bilmeli, onların bu sorularını doğru, makul ve rasyonel bir şekilde cevaplamalıdır.

¹¹² Öcal, s. 123-124.

3.1.2.3. Gençlerle İnanç Anlamında Savrulma Yaşanılan Bu Dönemde Yakından İlgilenilmelidir

Ortaöğretim dönemindeki öğrenciler ergenliğin de etkisiyle sert, kendinden yaşlı ve bir takım üstün meziyetlere sahip yetişkinlere karşı saygı duygusu geliştirirler ve hatta onlara hayran olurlar. Saygı duyup hayran oldukları kişilere yaklaşıp sırlarını ve sıkıntılarını açıp kendilerine yardımcı olmalarını ve rehberlik yapmalarını arzu ederler. Bu arzu, aileden psikolojik bakımdan korkma, aynı zamanda bağımsızlık ve başkalarını ana-baba yerine koyma ihtiyacının doğurduğu duygudan da ileri gelebilir. Bazıları anne ve babalarının yerine fiziki görünümü mükemmel, atletik yapılı öğretmenlerini geçirmek isterler. Çoğunluğu ise kişilik ve karakterlerini beğendikleri ve kendisine güvendikleri öğretmenlerini tercih ederler. İşte gençler tarafından tercih edilen böyle bir kişi onları, potansiyel bakımdan iyi veya kötüye yöneltme gücündedir. Diğer taraftan kız çocuklar için ise kendisinde arkadaşlık, cesaret gibi nitelikleri birleştiren bayan bir öğretmen aynı amaca hizmet edebilir. İşte bu durumda olan gençlerin her yönden takdir edecekleri ve bundan dolayı kendilerine başvuracakları öğretmenlerin din eğitimcileri olması, onlara dini duygu ve düşüncelerin, inançların telkini için arzu edilen bir durum oluşturacaktır. Çünkü normal bir çevre içinde buluş çağı her şeyden önce kutsal ilham zamanıdır.¹¹³ Öyleyse bir din eğitimcisinin yapması gereken bu dönem öğrencilerinin güvenini kazanmak, onların idolü olmak, onlara yol göstermektir. Böyle bir tutum gençlerin üzerinde etki yaratacak ve içerisinde buldukları bunalımlı dönemden kolay bir şekilde çıkmalarına imkân sağlayacaktır.

3.1.2.4. Kolaylaştırıcı ve Müjdeleyici Olunmalıdır

İyi bir din eğitimcisi ortaöğretim öğrencilerine yönelik tutum ve davranışlarında, dersi işlerken konularda sevgi, kolaylık ve müjde ilkelerini benimsemelidir. Zira Hz. Peygamberin kullandığı ve tavsiye ettiği metotlardan birisi de kolaylaştırmak, güçleştirmemek, müjdelemek ve nefret ettirmemektir.¹¹⁴ Bu anlamda Hz. Peygamberin tebliğ anlayışındaki metot ve yöntemlere uyarak bir din eğitimcisi gerek okullarda gerekse okul dışında din eğitimi ve öğretiminde

¹¹³ Öcal, s. 120-123.

¹¹⁴ Buhari, İlim/12, Edep/80.

öncelikle dinin, kolaylıkla benimsenip yapılabilecek kurallar koyduğunu gençlere anlatmalıdır. Ortaöğretim kurumlarında gençlerin karşısına öncelikle bir takım yasaklarla, günahlarla, haramlarla çıkılmamalıdır. İşe yapılmaması gerekenlerle değil yapılması gerekenlerle başlanmalıdır. Örneğin konulara, ibadetlerini yapmayanların cehennemde yanacaklarından, ilahi cezaya çarptırılacaklarından bahsedilerek girmek yerine, gençlere ibadetlerin ne demek olduğunu, Müslümanların niçin ibadet yapmakla emrolduklarını, bir Müslümanın Yüce Rabbimizin zatına ve insanlara karşı görev ve sorumluluklarının neler olduğu anlatılmalıdır. Din eğitimi ve öğretiminde başarıya ulaşmanın yollarından belki de en önemlisi konuların gençlere benimsetici ve sevdirci bir üslupla anlatılmasıdır. Aksi takdirde yani özellikle yasaklarla, günahlarla, haramlarla, cehennem azabı ve tehditle gençlerin karşısına çıkılması durumunda zaten onların gelişimsel dönemin temel özelliklerinin etkisiyle dine karşı başkaldırma, sorgulama, inançta şüphe durumlarını iyice artıracak ve belki de sonuç inançsızlıkla neticelenecektir. Diğer taraftan elbette ki dinin yasakları ve korkutucu yönleri de anlatılacaktır. Ancak başlangıçta bir din sevgisinin bu dönem öğrencilerinin kalbine iyice yerleşmesi gerekir. Daha sonra korkutucu ve yasaklayıcı emirler de yeri ve zamanı geldikçe anlatılmalıdır. Bir din eğitimcisi bu şekilde öğretim faaliyetlerine devam ederlerse gençleri daha iyi anlayacak, onları dinden ürkütmeyecek, bizatihi onların içerisinde bulunmuş oldukları dini şüphenin giderilmesinde önemli bir rol oynayacak ve bunun sonucunda da onların dinden uzaklaşıp ateizm veya deizm gibi günümüzde yaygınlaştığı söylenen akımlara kapılmaması sağlanacaktır. Tüm bu ilke ve prensiplerin dışında en önemli noktalardan birisi de ortaöğretim öğrencilerinin daha önce ifade ettiğimiz gibi bir idol bulma arayışında olmalarıdır.¹¹⁵ Tam bu noktada din eğitimi ve öğretimini veren öğretmen onların bu gelişimsel özelliğinden yararlanıp onlara idol olabilir ve özdeşim kurma yoluyla onlara iyi bir din eğitimi vererek içerisinde buldukları buhranlı dönemin atlatılmasında ve dini bir şüpheye düşülmesinde önleyici anlamda faydalı olabilir. Bu durum ise yukarıda değindiğimiz özdeşleşme ile din öğretimi modelini gündeme getirmektedir.

¹¹⁵ Öcal, s. 125.

3.1.2.5. Din Eğitimsi Rol-Model Olmalıdır.

Ortaöğretim öğrencilerinin en önemli duygusal özelliklerinden birisi de bu dönem öğretmenleriyle kendilerini özdeşleştirmeleridir. Hatta ergenliğin etkisiyle öğrenciler zaman zaman karşı cins öğretmene âşık olabilmektedir. Bu yönüyle bu dönem öğrencileri değer verdiği kişilerden gördüğü davranışları benimseyerek uygulamaya çalışır. Yetişkinlerin nasihatlerinden çok, özdeşleşme yoluyla bilgi ve tecrübe kazanır.¹¹⁶ Öğrenci, bir taraftan anne baba etkisinden sıyrılırken, diğer taraftan kendine yeni örnekler seçer. Bir öğretmen, bir sporcu, bir sinema yıldızı, bir din görevlisi, bir yazar, siyasî bir lider ya da tarihî bir şahsiyet onun benzemek istediği bir kimse olur. Yeni bir kişilik geliştirirken takdir ettiği örnek insanlardan kendi benliğine yeni şeyler katarak kendi kimliğini bulmaya çalışır.¹¹⁷ Bu anlamda bir din eğitimsi okulda öğrencilerin rol-model alabileceği bir kişiliği yansıtmalıdır. Eskilerin ifadesiyle “kal’iyle değil haliyle” öğrencilere dini anlatmalı, yaşayarak, yaşatarak eğitimini gerçekleştirmelidir. Kur’an-ı Kerimde Yüce Rabbimizin “Ey iman edenler niçin yapmadıklarınızı söylüyorsunuz...”¹¹⁸ ikazı bir din eğitimsi için önemli bir uyarıdır. Diğer taraftan 10 yaşında bir gençken Efendimizin hizmetinde bulunan Enes b. Malik’in “Hz. Peygambere yedi yahut dokuz sene hizmet ettim, Rasulullah benim yaptığım bir şey için ‘bunu niçin yaptın?’ yağmadığım bir şey için de ‘bunu niçin yapmadın?’ demedi” sözünden Hz. Peygamber’in nasihat ve sözlü eğitimden çok örnek davranışlarla kişileri etkileyerek, onların hem dini hem de din dışı konularda kendi kendine düşünme, karar verme ve anlama kabiliyetini geliştirmesine yardımcı olan rol-model olma yoluyla öğretim metodunu benimsediğini görmekteyiz. Dini duygu ve düşünceleri benimseyen ve dini uygulamaları yerine getiren bir öğretmenle özdeşleşen öğrencide o model gibi düşünme ve davranma için bir güdülenme meydana gelir.¹¹⁹

O halde ortaöğretimde görev yapan bir din eğitimsi her şeyden önce iyi

¹¹⁶ Kılavuz, Akif, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi”, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (ed. Hayati Hökelekli), Ankara Okulu Yayınları, İstanbul 2002, s. 209.

¹¹⁷ Kılavuz, s. 216.

¹¹⁸ Saff, 61/2.

¹¹⁹ Kılavuz, s. 257.

bir rol-model olmalıdır. Zira anlattığını yaşayarak rol-model olan öğretmen öğrencinin beğeni ve takdirini kazandığı zaman o öğrencinin din derslerine hatta dine olan ilgisi daha çok artar ve inançlı olmanın bir insanı nasıl dönüştürdüğünü bizzat öğretmenin hayatında görür. Erzurumlu Alvar'lı Efe olarak bilinen Muhammed Lütfi Efendi'nin başından geçen olay bu konu için iyi bir örnek oluşturmaktadır. Rivayete göre hoca efendiyi bir gün başka bir köye sohbet için davet eden köylüler dönemin şartlarında ermeni vatandaşlarımızdan biriyle anlaşılır. Anlaşmaya göre bu vatandaş hocayı atıyla kendi evinden alıp davet edilen köye götürecekti, sohbet sonrasında da geri getirecekti. Ermeni vatandaş belirlenen tarihte hocayı evinden aldıktan sonra hoca atın sırtında, yular vatandaşın elinde bir müddet yol alırlar. Kısa bir zaman sonra hoca:

- Dur! Şimdi sıra sende. Sen ata bineceksin, ben yuları çekeceğim, der.
Ermeni vatandaş:

- Olmaz efendim, ben bunun için ücret aldım, dese de hocayı ikna edemez. Mecburen köye kadar sırayla ata binerler. Ancak tam köye girecekleri sırada atın sırtında vatandaş, yular ise hocanın elindedir. Bunu gören köylüler çok öfkelenir, ermeni vatandaşın üzerine yürürler. Durumu fark eden hoca efendi köylülere olayı anlatıp, kendisinin bunu istediğini belirtir ve onları yatıştırır. Daha sonra hoca efendi oradan ayrılıp sohbet odasına geçtiğinde biraz önce kendisini getiren vatandaş dövmeye kalkan insanlar bu kez vatandaşın yanına gelerek:

- Bak bizim dinimiz bu kadar güzel bir din. Hoca efendinin yaptığını gördün. Gel bizim dinimize gir, derler.

O gün ermeni vatandaşımızın söylediği söz, bu gün biz din eğitimcileri için en büyük ders niteliğinde olmalıdır:

- Vallahi sizin dininize girmem. Ama bu hocanın dinine diyorsanız ben yolun yarısında zaten onun dinine girdim.

İşte bir din eğitimcisi sözlerinden çok anlatmış olduğu dini yaşamasıyla ortaöğretim öğrencilerine örnek olmalı, hal diliyle tebliğini yapmalıdır. Böyle bir yöntem ve metotla daha başarılı olacak, öğrencilerini dinin güzellikleriyle fiili olarak tanıştıracak ve onların inançlarını tahkim edecektir. Anlattığıyla yaşadıkları

arasında bir uçurum olan, öğrencilere doğruluğu anlatırken kendisi yalan söyleyen, adaleti anlatıp ders ve not vermede adil olmayan, hoşgörü, saygı ve sevgi ünitelerini işleyip öğrenci ve öğretmenlerle ilişkisinde bu özelliklere uymayan öğretmen öğrencilerin dini bakışlarında negatif etki yaratacak ve onların din ile aralarında mesafe koymalarına sebep olacaktır.

Diğer taraftan iyi bir din eğitimcisi rol-model olmayla birlikte öğrencilerine rehberlik ederek onların inanç konusundaki şüphelerini ortadan kaldıracaktır. Çünkü insan sadece maddeden ibaret bir canlı olmayıp aynı zamanda ruhi ve manevi yönü olan iki kutuplu bir varlıktır. Dolayısıyla insanın nasıl ki maddi varlığının devam etmesi için yeme, içme vb. ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyorsa, manevi yönünün tatmini için de ruhi ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. İnsanın manevi ihtiyaçlarını karşılayan yegâne unsur da "din" dir. Din, insanla başlayan, insanla devam edegelen ve insan var olduğu sürece de devam edecek olan ilahi bir sistemdir. Dolayısıyla dinin konusu da muhatabı da insandır. İnsanı manen tatmin eden ve onun manevi yönüne hayatîyet ve dinamizm kazandıran yegâne unsur din olduğuna göre, din tarafından doldurulamayan boşluğu onun adına dolduracak hiçbir güç veya sistem de yoktur. Bu sebeple, insanın manevi ihtiyaçlarının karşılanması, en az maddi ihtiyaçlarının karşılanması kadar gereklidir. Çünkü insan inanma eğilimi üzere yaratılmış bir varlıktır. İnanma duygusu onun fitratında mevcuttur. Bu duyguyu insanın yapısına koyan da Yüce Allah'tır. O'nun dışında o duyguyu söküp atacak hiçbir güç yoktur.¹²⁰ Bu durumda bir din eğitimcisinin yapması gereken öğrencilerine iyi bir rol model olmanın yanında rehberlik ederek inanç ve din konusunda içerisine düşmüş oldukları şüpheden onları kurtarmak, dinini öğrenme konusunda yol göstermek ve yardımcı olmaktır. Bu şekilde bir rehberlik ortaöğretim öğrencileri arasında yaygınlaştığı öne sürülen deizm ve ateizm gibi düşünce akımlarının yer bulmasını önleyecektir.

3.1.3. Zihinsel ve Psiko-sosyal Çözümler

3.1.3.1. Ortaöğretim Öğrencilerinde Ortaya Çıkan Dini Şüpheyi Olumluya Çevirme

Ortaöğretim öğrencilerinde ortaya çıkan dini şüpheyi anlayabilmek için bu

¹²⁰ Ahmet Güç, "Gençlik ve Satanizm", Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, ed. Hayati Hökelekli, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003, s. 92.

dönemin genel özelliklerini bilmek gerekir. Daha çok içerisinde bulunulan dönemin çocukluktan kurtulup gençlik dönemine giriş aşaması olduğu kabul edilir. Bu nedenle aslında bu dönem çocukluk çağının sınırlarından kurtulma, dini ve dünyevi bazı görev ve sorumlulukları üstlenme zamanıdır. Bu dönemde ortaya çıkan dini şüpheyi ortadan kaldırabilmek için gelişimsel dönemin özelliklerini iyi bilmek gerekir. Genellikle bu çağın belli başlı özellikleri olarak şunlara yer verilmektedir:

- a. Bu dönemde öğrenciler somut düşünceden soyut düşünceye geçerler.
- b. Öğrencilerde cinsellik duygusu uyanır ve gelişir.
- c. Temel dini bilinç bu dönemde uyanır.
- d. Kimlik arayışı ve benlik oluşumu yaşanır.
- e. Kişi kendini tanımaya çalışır.
- f. Bağımsızlık duygusu gelişir.
- g. Değer ve anlam duyguları gelişir.
- h. Dini şüphe ve çatışmalar yaşanabilir.
- i. Akran etkisi yoğun olarak yaşanır.¹²¹

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki ortaöğretim öğrencileri arasında dini şüphenin bir anda ortaya çıkması gibi bir durum doğru bir yaklaşım değildir. Ergende dini bir şüphenin ortaya çıkmasına yol açan faktörlerin onların hem bedeni hem ruhsal gelişimiyle doğrudan ilgilidir. Özellikle ortaöğretim öğrencilerinde ergenliğin başlangıcıyla birlikte benlik ve şuurun uyanmasıyla diğer taraftan zihin gelişiminin en üst basamağa ulaşması dini şüphenin ortaya çıkmasının başlangıcını oluşturur.¹²² Bu anlamda aslında çözüm önerileri de dini şüpheyi meydana getiren nedenler üzerinden yapılmalıdır. O zaman yapılması gereken şey ortaöğretim öğrencilerinde dini şüphenin ortadan kaldırılması için okul çevresinden başlayarak onun geçirmiş olduğu zihinsel ve entelektüel evrimi hesaba katıp öğrencide bu zemini oluşturan psikolojik, duygusal, zihinsel karmaşaları yok etmeye matuf çözüm önerileri sunmaktır. Diğer taraftan özellikle onun daha önceki dönemde ister aileden, isterse çevreden edinmiş olduğu yanlış, hurafe bilgileri, yeniden düzenlemek için din dili konusunda dilin yetersizliği de göz önünde bulundurularak

¹²¹ M. Zeki Aydın, "Ailede Din Eğitimi", s. 328.

¹²² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 270.

kendisinin anlayabileceği, tatmin olabileceği bir yöntemle dini bilgiyi doğru bir şekilde yeniden sunmak gerekir.

Ortaöğretim öğrencilerinde sorgulamanın başlaması aslında bir önceki aşama olan çocukluk döneminden zihinsel alanda kaydedilen ilerleme ile dikkatin fiziki âlemin ötesinde Kant'ın numen alan dediği metafizik konular üzerinde yoğunlaşmasına imkân hazırlamasından kaynaklanır. Ancak bu dönem öğrencilerinde ortaya çıkan şüphe sadece negatif etki meydana getirmez. Eğer öğrencilerde ortaya çıkan bu durum iyi değerlendirilir ve doğru yönlendirilirse bu, onun dini konu ve kavramları şuurlu olarak anlayıp algılamasında önemli bir basamak oluşturur. Öyleyse aileden başlayarak çevre ve özellikle din eğitimcisine bu dönemde önemli bir sorumluluk düşmektedir. Çünkü okul ve sosyo-kültürel çevrenin yardımıyla ortaöğretime devam eden gençler problem tahlilleri ve yüksek seviyede genellemeler yapmaya yönelir. İşte bu problem tahlili yapabilme yeteneklerinin gelişmesi onları aslında bütün bir hayatı, kâinatı ve tecrübe ettiği her şeyin nedenini sorgulatarak bunların kendi başına meydana gelme imkânsızlığından hareketle birinci aşamada her şeyi var eden bir varlık inancına yöneltebilir. Diğer taraftan unutulmaması gereken şey dini şuur ve şüphenin uyanmasının sadece zihinsel gelişime bağlanamayacağıdır. Bu süreç üzerinde bütün ruhi yapının işleyişi söz konusudur. Duygusal alanda yaşanan inişler-çıkışlar, bu dönemde okuyan gençlerin çocuklukta tecrübe ettiği fakat dışa vuramadığı dini duygularını şuur alanına çıkararak onun yeniden bir dini arayış ve özlemle dünyaya bakmasını sağlar. İşte bu yöneliş dini şuurun açık bir belirtisi kabul edilir. Bu aşamadan sonra gençler geleneksel dini kabullerini tekrar gözden geçirmeye başlar. İçine düştüğü kararsızlığın etkisiyle Allah'a yönelir ve gittikçe Allah tasavvurunda ruhanileşme güç kazanır. Bütün bu arayışlar, neticede onu yetişkinlik dinine ulaştırarak önemli bir basamak niteliği taşır.¹²³ Dolayısıyla aslında dini şüphe bu tecrübeleri yaşayan ergen gençlerin hepsinin inancı üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmez. Uygun şart altında bu şüphelerin dini saflaştırıcı ve daha şuurlu bir dindarlığı ele geçirme gibi etkileri de vardır.¹²⁴ Hatta bu arayış onları daha önce ezber şekilde duydukları, içerisinde yanlış ve hurafe bilgi de içeren taklidi imandan Allah'ın da

¹²³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 268-269

¹²⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 273.

istediđi bilerek, dűşűnerek, ۆzűmseyerek, idrak ederek oluřan tahkiki iman seviyesine yükseltir.

Ortaöđretim ۆđrencilerinin bu dönemde bűtűn řűphe ve tereddűtlere rađmen dinin esrarlı yűnleriyle ilgilenmek ve kesin bir inanca sahip olmak arzuları da vardır. İřte bűyle bir zamanda kiřilik sahibi bilgili bir ۆđretmen, bir arkadař veya bir yakını ile karřılařıp řűpheye dűřtűkleri konularda tartıřmalara girdikleri takdirde yavař yavař řűphe ve tereddűtler zail olabilir. űnkű ortaöđretim ađı bir çeliřkiler dönemidir. Bu dönemde gencin ruh dűnyası karmařıktır. Bir taraftan çok řűpheci ve az dindar tutum ve davranıřlarda bulunurken diđer taraftan dindarane tutum ve davranıřlarda bulunabilir. řűphelerin ve zikzakların olması kaçınılmazdır. űnkű onlar bir ergenlik dűnemi geirmekteyler. İleri de durulmak űzere bulanmıřlardır. İ atıřma, isyanla istikrarsızlıkları bir műddet devam edecek ve sonra sakinleřip istikrar kazanacaklardır. Bu konuda ana-babalardan, ۆđretmenlerden ve diđer bűyűklerden bekledikleri tek řey anlayıř ve biraz hořgőrűlű olmalarıdır. Katı davranıřlar tamamen kaybettirir. İlimli ve hořgőrűlű anlayıř ise onları topluma kazandırır.¹²⁵ O halde bir din eđitimcisinin yapacađı řey ۆđrenciler her ne kadar abes, saçma vb soru sorsalar da onlara ılımlı ve hořgőrűyle yaklařmalı, onları anlamaya çalıřmalıdır. Bu tűr davranıřların ۆncelikle içerisinde buldukları geliřimsel dűnemin bir ۆzelliđi olduđunu asla unutmamalıdır. Sorduđu her soruyu dikkatli bir řekilde cevaplamaya çalıřmalı, ona ۆnemli olduđunu hissettirmelidir. Bűyle bir tutum onun din ile arasına koymuř olduđu mesafeyi ortadan kaldıracak veya en azından mesafeyi daraltmasına yardımcı olacaktır.

Gençlerde meydana gelen řűphenin giderilmesinde ۆnemli evrelerden birisi de dini bilgilerde tedriciliđin unutulmamasıdır. Zira her geliřim evresi tedrici bir biyo- psiko-sosyal deđiřimi içerdiđi gibi dini telakkilerde de belirli bir tedricilik sűz konusudur. Bu yűnűyle ۆncelikle dini řuurun ortaya çıkmasında gençlik dűnemi ۆncesi olan çocukluk dűneminde belirli bir mesafenin kaydedilmesi gerekir. Bu anlamda aslında din eđitimi bebeklik dűneminden itibaren bařlamaktadır. Yařanılan dűnemlerde verilen din eđitiminde çocuđun biliřsel, sosyal ve zihinsel kapasitesinin gűz ۆnűnde bulundurulması gerekir. űnkű aslında çocukluk

¹²⁵ cal, s. 112-113.

döneminde zihni yapı, dinin metafizik boyutunu anlayabilecek kapasiteden yoksundur. Fakat çoğu ezbere ve şartlandırılmaya dayanan çocukluk döneminin dini kabullerinin ileri dini hayatın oluşmasındaki fonksiyonu da asla küçümsenemez.¹²⁶ Bu durumda özellikle okul öncesi dönemde ailelere daha sonra ortaya çıkacak dini şüphelerden çocuklarını uzak tutabilmek için çok büyük görevler düşmektedir. Diğer taraftan benzer şekilde ortaöğretim öncesi ilkökul döneminde de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenine büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu dönem öğretmenlerinin çocuğun bilişsel, sosyal ve zihinsel seviyesini göz önünde bulundurmadan işlemiş oldukları kaza-kader meselesi, Sünnet-Kur'an ilişkisi, mezhepler ve farklılıkları çocukların zihin dünyasında büyük bir kargaşa yaratmaktadır. Hâlbuki yapılması gereken şey basit bir şekilde Milli Eğitim Bakanlığının müfredat programını takip etmektir. Bu program çocukların gelişimsel düzeyleri dikkate alınarak alan uzmanları tarafından hazırlanmaktadır. Bu yönüyle bu dönem çocuklarda çeşitli teolojik tartışmalara girmeden daha çok dinin ahlaki boyutu, günlük ilişkiler vb konular işlenmelidir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenin bir taraftan düşünce tarihi boyunca tartışılan ve hala çözüme kavuşturulamayan şefa, kader-kaza, itikadî ve ameli mezhepler gibi konulara girmesi diğer taraftan sürekli cezalandırıcı bir Allah tasavvuru sunması çocukların zihin dünyasında dine karşı bir soğukluk meydana getirmekte bu durum bir sonraki dönem olan ortaöğretim safhasında çeşitli dini şüpheler ortaya çıkarmakta ve gençle din arasında bir uçurum oluşturabilmektedir.

Ortaöğretim öğrencileri arasında yaşanan önemli duygusal durumlardan birisi de yalnızlık duygusudur. Yalnızlık, hayatı anlamsız kılan, yaşamın sevincini yok eden en önemli duygusal gerilimlerden birisidir. Böyle bir duygu durumu ergenlerin belirli bir dönem yaşadığı haldir. Gençlerin çocukluktan sıyrılıp ergenliğe adım attığı ortaöğretim döneminde kendi değerlerini bulma, anne-babadan bağımsız olarak bilme ve kendi başına bağımsızlık kazanma, yetişkinlik rolünü benimseme gibi kimliğini oluşturacak olan temel hususlardaki sıkıntılar onun çocukluk dönemine ait çatışmalarının da yeniden canlanmasına neden olur. Şayet çocukluk döneminde temel güvenlik duygusu sağlıklı gelişmemişse ve kimlik arayışı esnasında sıkıntıları yoğunlaşmışsa, kişi kendine güven duyabileceği

¹²⁶ W. H. Clark, "Çocukluk Dönemi Din", s. 181 vd.

insanlar veya sığınabileceği bir ideoloji ya da din arar. Aslında bu çaba onun kimliğini oluşturacak bir referansı kabul etmesini ve kimliğini ona göre şekillendirmesini de sağlar. İşte bu noktada bu dönem öğrencileri tarafından referans olarak kabul edilen din, öğrencinin hem kendisine hem de başkalarına güven duygusu kazanmasında öncelikle bir takım değerlere bağlanma ve aşkın bir varlığa inanma duygusu etrafında bütünleşmiş fertlerle kaynaşma imkânı sağlar. Bu şekilde öğrenci bir takım değerlere bağlanma ve bir Allah inancı etrafında bütünleşmiş fertlerin bulunduğu topluluklarla birlikte olmakla kendine ve başkalarına güven duymaya başlar. Diğer taraftan din, cemaat anlayışı, toplu ibadetler her an onun yalnız olmadığını kendisine hissettirerek ona güven verir. Böylece din, gençlere bir takım değerler sunarak ve aynı değerler, pratikler etrafında bütünleşen bir topluluk içinde bulunma, bunlara katılma imkânı sağlayarak içinde bulunduğu toplumda da kendisinin bir yeri ve anlamının olduğunu hissettirerek önemli bir işlev görür.¹²⁷ Öyleyse bu yalnızlık ve kendini güvende hissetmeme durumu doğru bir eğitimle, doğru bir şekilde yönetilirse gençlerin bu durumu kendisine sığınılan, güvenilen, kendisini seven bir Allah'a bağlanmasına yardımcı olabilir ve yalnız olmadığının, kendisiyle fiziki âlemin ötesinde sürekli bir ilişki içerisinde olan aşkın bir varlığın olduğunun farkına varır. Öyleyse ilkökul döneminden sonra ortaöğretime geçen gençlerin dine yönelik ilgilerinin çok ötesinde bu dönemle birlikte ortaya çıkan bu yeni ve farklı dini alakanın ardında psikolojik, duygusal, sosyal ve kültürel pek çok faktör olaya çeşitli boyutlarda olumlu katkılarda bulunur. Ergenin bu devrede yaşamış olduğu, dini şüphe, güvensizlik, yalnızlık duygusu ve benzeri hallerde veya bir arayışta din imdadına yetişerek önemli bir fonksiyon icra edebilir. Çünkü kimlik gelişimin temel taşlarını teşkil eden güven duygusu özdeşleşme vb gelişim özellikleri aynı zamanda dini gelişimde referans noktaları arasında yer alır.¹²⁸

Bir değer sistemi olarak gençliğin yaşamış olduğu bu dönemdeki gelişimsel özellikler dini motiflerle işlendiği zaman ergenin hayat felsefesini oluşturmasında güçlü etkilere sahip olur. Dini duygu ve düşüncelerle yoğrulmuş bir benlik geliştirdiği için ergen, fizik veya metafizik anlamında kendi sınırlılıkları hakkında

¹²⁷ Naci Kula, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 64-65.

¹²⁸ Hökekleli, *Din Psikolojisi*, s. 110-111.

doğru tahminlerde bulunabilir; neyin üstesinden gelip gelemeyeceğini gerçekçi bir tarzda kestirebilir. Sorunlar karşısında sarsıntıya uğramadan veya asgari zararla sınırlanabilir. Çünkü dini hayat, metafizik boyutuyla ona güç verir. Sığınabileceği, güvenebileceği üstün bir güce, mükemmel kadir bir varlığa inandığı için direnç kazanır.¹²⁹

Öyleyse din eğitimcinin yapması gereken bu dönemde öğrencilere dinin sınırlanacak, güvenilecek, yalnızlığını giderecek bir liman olduğunu göstermektir. Her şeyi gören, her şeye gücü yeten, her an hazır ve nazır bir Allah inancı gençlerdeki yaşanan bu psiko-sosyal sorunu çözümlemesinde yardımcı olacaktır.

3.1.3.2. Gelişimsel Dönemin Etkisi ve Dini Şüphenin Giderilmesi

3.1.3.2.1. Cinsellik Duygusu

Ortaöğretim öğrencilerinde cinsel duyguların, genel olarak insanlığın, özelde bu duyguları yoğun bir şekilde yaşayan gencin üstün insanî özelliklerini ortaya koyabilmesi için hayatî derecede önemi bulunmaktadır. Eğer insanlar cinsel içgüdülerinden yoksun olsalardı, insanlık için belki de ne ahlâktan, ne edebiyattan, ne felsefeden ve ne de sanattan söz etmek mümkün olurdu.¹³⁰

Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitimi bağlamında ele alındığında, cinsellik duygusunun, olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönden etkide bulunduğunu tespit etmek mümkündür. Olumlu açıdan şu etkilerinden bahsedilebilir:

1. Cinsel gelişimle birlikte ortaya çıkan bu duygu, genç üzerinde, en azından biyolojik olarak yetişkin bir insan özelliğine kavuşmuş olmanın verdiği bir “adam olma” ya da “yetişkin olma” duygusunu da beraberinde getirir. Özellikle İslâmî anlayış açısından bulûğ, dinî görev ve sorumlulukların başladığı dönemdir. Dolayısıyla dinî ve toplumsal alanda kendisine ayrı bir yer ayrıldığı hissini ortaya çıkaran cinsellik, bu döneme eğitimsel ve psikolojik olarak hazırlıklı giren gencin benlik

¹²⁹ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, s. 19.

¹³⁰ Sunar, Cavit, “Aşk’ın Terbiye’de Rolü”, AÜİFD, c. XXV, s. 107. Ayrıca bkz. Freud, Sigmund, Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans, (çev. Kâmuran Şipal), Bozak Yay. İstanbul, 1975, s. 191-194; Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, (çev. Refik Özdek), Yağmur Yayınları, İstanbul 1990, s. 113; Turgay Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, s.75

duygularına olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte genç, dinî görev ve sorumlulukların gereğini yerine getirme hususunda kendini daha motive olmuş hissedecektir. Fakat çocukluk döneminde ve bulûğ öncesinde gerekli ön eğitimin verilmemesi durumunda, gencin kendisini taşıyamayacağı ağır bir yükün altına girmiş olarak görmesi ve tam tersine, kendisine ve dine karşı olumsuz duygular taşıması da mümkündür. Bu nedenle bulûğ öncesi dönemde, cinselliğin “beden ötesi” anlamı hususunda gerekli bilgi verilmesi, cinsel duyguların olumlu etki yapmasının ön şartı olmaktadır.

2. Gençlik döneminde ortaya çıkan cinsel enerjinin, her türlü saf duygularla kalbi zenginleştirmek için en faydalı bir şekilde yüksek amaçlara yönlendirilmesi mümkündür. Güçlü bedensel arzulara kalpten duyulan idealizm duygusunun da eşlik ettiği gençlik döneminde, bu arzuların saf duyguya dönüştürülmesine imkân vermeden bütünüyle bedensel olarak ifade edilmesine izin verilmesi, kalbin esas fonksiyonları dâhilinde gittikçe büyüme, özgürleşme, mutlu ve yaratıcı olma şeklinde ortaya çıkacak paha biçilmez bir imkân yok edilmiş olacaktır. Bu nedenle, cinsel enerjinin, bütün canlıların ortak özelliği olan sırf bedensel tatmin yerine, ilim, ahlâk, sanat ve din gibi insana özgü alanlara yönlendirilmesi din ve ahlâk eğitiminde son derece önemli bir husustur. Ayrıca, gençlerin hayat enerjilerinin kuvvetli akımları dinî kanallara yöneltmek suretiyle de bu alanda kendilerini gerçekleştirmeleri ve ihtidalara kadar giden ciddî davranış değişiklikleri yaşamaları sağlanabilir.¹³¹

Din eğitiminde ve insan eğitiminin diğer alanlarında olduğu gibi cinsel duyguların eğitiminde de inanç faktöründen faydalanılmalıdır. İnanç faktörü, Kur'an'da Hz. Yusuf kıssasında olduğu gibi kimi zaman kötülüklerden kaçıp sığınacak bir yer olarak, kimi zaman da yasak ilişkiyi engelleyen bir set olarak işlev görebilir. Hz. Peygamberin;

“Allah’ın en çok beğendiği genç, gayr-ı meşru şehvet peşinde koşmayan gençtir”.¹³² Hadisinden hareketle gençlerin cinsel arzularını, Allah’ın sevgisi ve hoşnutluğu ile aşırılıklardan korumayı amaçladığını; Hz. Peygamber’in tavrından

¹³¹ Turgay Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, s. 77.

¹³² Ahmed b. Hanbel, c. IV, s. 151.

ise inanç faktörünün ikinci anlamda bir etki gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹³³

Kur'an ve hadislerde gençlik dönemi özelliklerinden bahsedilirken, karşı cinsle ilişkilerde sınırlılıktan söz edilmiştir. İslâm'da, birbirine yabancı sayılan kadın-erkek arasındaki ilişkilere belli ölçülerde sınırlılık getirilerek dinî ve ahlâkî açıdan onaylanmayan cinsel tutum ve davranışların ortaya çıkmasına engel olunmuştur. Bulûğ ile başlayan yeni dönemde gençlere, aile içi ilişkilerden başlayarak karşı cinsle ilişkisi ve diğer bireylerle olan ilişkisine kadar birçok sorumluluk ve sınırlılıkların olduğu bilinci öğretilmeli bunun da aslından doğal bir durum olduğu anlatılmalıdır. Kaldı ki Kur'an'da bu tür sınırlılıklara işaret etmiştir. Örneğin Kur'an'da, bulûğ çağına henüz ermemiş çocukların anne babalarının odalarına girerken sadece belli vakitlerde izin istemeleri öğütlenirken, bulûğa ermiş olanların, her vakit izin isteyerek girmeleri gereğine işaret edilmiştir.

Ey îmân edenler! Sâhib olduğunuz köle ve câriyeler ve içinizden bulûğ çağına girmemiş olanlar (yanınıza gireceklerinde), şu üç vakitte sizden izin istesin: Sabah namazından önce, öğle vakti elbiselerinizi çıkardığınız sırada ve yatsı namazından sonra. (Bunlar) sizin açık bulunabileceğiniz (muhtemel olan) üç vakittir. Bunların (bu vakitlerin) dışında, birbirinizin yanında dolaşan kimseler olarak (bulunmanızda) ne size, ne de onlara bir günah yoktur. İşte Allah, size âyetleri böyle açıklıyor. Çünkü Allah, Âlim (her şeyi bilen) dir, Hakîm (her işi hikmetli olandır.)

Aranızdaki çocuklar ergenlik çağına girdikleri zaman da, öteki yetişkinlerin yaptığı gibi, (evinize yahut belirtilen vakitlerde odanıza girmek istediklerinde, her defasında) sizden izin istesinler. Allah mesajlarını size işte böyle açıklamaktadır; çünkü O doğru hüküm ve hikmetle buyuran mutlak ve sınırsız bilgi Sahibidir!¹³⁴

Diğer taraftan bu dönem öğrencilerinde cinsellik güdüsüyle ortaya çıkan yaklaşımlar dinin cezalandırıcı yönü ortaya konularak engellenmeye çalışılmamalıdır. Bu durum çocuğun dine olumsuz bakmasına neden olacaktır.

¹³³ Turgay Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", s. 79.

¹³⁴ Nûr, 24/58-59

Çünkü biyolojik bir nedenden kaynaklanan bu tür dürtüler yalnızca dinin yasaklayıcı yönüyle ele alınırsa çocuk rahat bir şekilde yasağı çiğneyebilecek hatta bu yasağı koyan dini, otorite olarak kabul etmeyip inkâr yoluna gidecektir. Yapılması gereken şey bu durumun doğal bir hal olduğu ancak sınırsız bir özgürlüğün makul olmadığını iknaî yöntemlerle anlatmaktır. Burada Hz. Peygamberin zina etmek isteyen bir gence yaklaşımını unutmamak gerekir.

Bilindiği gibi bir gün peygamberimiz ashabıyla beraberken bir genç çıkageldi ve çok saygısız bir şekilde:

- Ya Resulallah! Ben falanca kadın ile arkadaş olmak istiyorum, onunla zina yapmak istiyorum, dedi.

Yanında bulunan sahabe efendilerimiz bu durumdan çok rahatsız olup öfkeleniler. İçlerinden bazıları kızarak genci dövmek ve Peygamberimizin huzurundan çıkarmak istediler. Kendi aralarında seslerini yükselterek konuşmaya başladılar.

Sevgili Peygamberimiz (SAV):

- Bırakın o genci, diye buyurdu.

Peygamberimiz genci yanına çağırdı dizinin dibine, gencin dizlerini kendi mübarek dizine değdirecek bir şekilde oturttu ve:

- Ey genç, birinin annenle bu kötü işi yapmasını ister misin? Bu çirkin hareket hoşuna gider mi?, diye sordu.

Genç hiddetle:

- Hayır! Ya Rasulallah, diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz:
- Öyle ise o çirkin işi yapacağın kimsenin evlatları da bundan hoşlanmazlar, Sonra:
- Peki, bu çirkin işi senin kız kardeşinle yapmak isteseler, sever misin?, diye sorduklarında genç:
- Hayır, asla!, diyerek hiddetleniyordu. Peygamberimiz:
- Şu halde insanlardan hiç kimse bu işi sevmez buyurdu.

Sonra Hz. Peygamber (SAV) mübarek elini bu gencin göğsüne koyarak şöyle dua etti:

- Allah'ım! Sen bu gencin kalbini temiz kıl. Namusu ve şerefini muhafaza eyle ve günahlarını da bağışla.¹³⁵

Bu hadis- i şeriften de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamberin bu gençle ilgili diyalogu bir din eğitimcisi için en iyi yöntem ve metottur. Gençle ilgili diyalogda hiçbir şekilde dinin cezalandırıcı yönüne değinmeden empati yönteminin kullanılarak gencin bu isteğinden vaz geçirilmesi çok önemlidir. O halde iyi bir din eğitimcisi dinin hoş görmediği, yasakladığı eylemleri bu dönem öğrencilerine anlatırken bu fillerin işlenmesi durumunda dinin cezai yaptırımını hemen ön plana çıkarmaması gerekir. Dinin, gencin otoriteye karşı olma duygusunun da yaşandığı bu dönemde bir men edici, cezalandırıcı otorite olarak sunulması dine karşı başkaldırıyı ortaya çıkaracak ve öğrenciyi dinden uzaklaştıracaktır. O halde yapılması gereken bu tür eylemlerde daha çok duygudaşlık yöntemini kullanarak kendi işlemek istediği fiilin kendisine ve ailesine yapılması durumunda ne hissedeceğinin önceden kendisine yaşatılması ve bu şekilde kötü eylemlerden uzaklaştırılmasıdır.

3.1.3.2.2. Bağımsızlık İhtiyacı

Bu dönem gençlerde büyüklere ve başkalarını taklitten ziyade hür ve bağımsız olma arzuları gelişir. Onlar kendi varlıklarını ve kişiliklerini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Kendilerine orijinal fikirler ortaya çıkarmaya çalışırlar. Öğretmen ve çevrelerin birçok kişi orijinal fikirler, kişilik ve karakter sahibi olarak dikkatlerini çeker ve birçoğu onlardan etkilenererek onlar gibi olmaya çalışır. Bu dönem öğrencilerinden önemli bir kısmı da meşhur olan sporcu, şair, edip, sanatkâr, bilim adamı, devlet adamı, asker, tarihi kahramanlara benzeme özentisi içerisine girer. Bazen kendilerinden, kendi yeteneklerinden şüpheye düştükleri zaman olur. Kendilerini zayıf, güçsüz, beceriksiz hissedebilirler. Bu nedenle kendilerini eleştiri konusu yapıp tutunacak bir dal ve sığınacak bir kapı ararlar. İşte böyle bir zamanda kendine güven veren kişiliklerine saygı duydukları öğretmen veya rol model herhangi bir kişiye saygı duymak isterler. Onların tavsiye ve telkinleri doğrultusunda hareket ederler.¹³⁶

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/256-257.

¹³⁶ Öcal, s. 110-111.

Ergenliğin başlangıcında benliğin ve şuurun uyanması ve zihin gelişimin en üst basamağa ulaşması, bunalımı hazırlayan şartların başlangıcını oluşturur. Zihin gelişimi güç ve kapasite yönünden artan düşünce faaliyeti ergende bir bağımsızlık ve güçlülük duygusunun uyanmasına yol açar. O, artık kendisini yetişkinlerin seviyesinde hissetmeye başlar. Daha önceleri sınırlarını keşfetmiş olduğu ana-babasının düşünce ve davranışlarını tenkit etmeye yönelir. Bağımsız bir kişilik olarak kendisini ifade etme güdüsünün etkisi yoğunluk kazanınca ana-baba ile ilişkiler çatışmalı bir durum almaya başlar. İşte ergenin dini bunalımın başlangıcı ana-baba ile olan bu çatışmasından kaynaklanır. Bir tarafta ana-babaya saygı ve itaatin gerekliliğini vurgulayan dini inanç, öbür taraftan aile baskısından kurtularak bağımsız olma isteği arasında ortaöğretim öğrencisi çelişkili ve kararsız bir durum yaşar. Bu durum anne-babanın yanı sıra her türlü otoriteye karşı bir isyanı uyandırır.¹³⁷

Çocukluk dönemi dini ilginin çok ötesinde ergenlikte ortaya çıkan bu yeni ve farklı dini alakanın ardında psikolojik, duygusal, sosyal ve kültürel pek çok faktör olaya çeşitli boyutlarda olumlu katkılarda bulunur. Ergen bu devrede en büyük sorunlarından birisi bütüncü bir kişilik kazanmaktır. Bu arayışta din ergenin imdadına yetişerek önemli bir fonksiyon icra eder. Çünkü kimlik gelişimin temel taşlarını teşkil eden güven duygusu özdeşleşme vb gelişim özellikleri aynı zamanda dini gelişimde referans noktaları arasında yer alır.¹³⁸

İyi bir din eğitimcisinin, öğrencilerin İslâmî açıdan insanın kendi iradesiyle davranma özgürlüğünü elde ederek sorumlu bir varlık olma konumuna yükseldiği gençlik döneminde, bağımsızlık duygularının, kişiyi kendine sahip olacak ve kendini yönetebilecek imkân ve güce kavuşturacak şekilde desteklemesi ve böylelikle gencin insanî olgunluğunun gelişmesine yardımcı olması gerekir. Çünkü dinî ve ahlâkî bir davranışın en öncelikli şartı, bireyin kendi özgür iradesiyle katılımını gerektirir. Ayrıca, gençlik döneminde uyanan bağımsızlık duyguları, insanı sınırlayan kendi arzuları ve çevrenin tesirlerinden kurtarıcı ve özgürleştirici rol oynar. Dolayısıyla bağımsızlık duyguları, din ve ahlâk eğitiminde, insan ruhuna işlemiş olumsuz etkilerin ve yanlış kabullerin ortadan kaldırılma sürecini başlatan

¹³⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.270.

¹³⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 110-111.

ve bu süreci kolaylaştıran bir görev de ifa eder.¹³⁹

Din ve ahlâk eğitimi açısından düşünüldüğünde, genel olarak ahlâk felsefesinin değişmeyen amacı, özellikle insanî düzlemde “terbiye” edilmiş, emirlere eleştirilmeden uyan ve onları uygulayan bir varlık yaratmak değil; bağımsız, kendi özgürlüğüne sahip çıkan insanın gelişimine yardımcı olmaktır.¹⁴⁰ Bu anlamda aslında özgürlük, etiğin ontolojik koşuludur.¹⁴¹ Dolayısıyla din ve ahlâk eğitimsi (ya da öğretmen), giderek eylemlerini kendi sorumluluğunda gerçekleştirecek şekilde kendini özgürleştirecek insanı temel alan bir ahlak doğrultusunda görev üstlenmelidir.

Diğer taraftan ergenlik döneminde ortaya çıkan bağımsızlık ihtiyacı yanında güçlü bağlanmalar da paradoksal bir şekilde gelişir. Bağımsızlık ihtiyacı, hiçbir zaman başıboşluk ve otorite yokluğunu gerektiren bir çağrışım yapmamalıdır. Gençlik döneminde bağımsızlık duygusu, yetkin bir otoritenin gencin kendini ifade edecek davranışlara izin ve imkân veren tutumuyla ancak sağlıklı bir yapıya kavuşur. Bağımsızlık duygularını olumsuz yönde etkileyen şey, iradî bir tutumla davranışlarına, kendisinin hükmetmesine ve kendi yargı sürecini çalıştırmasına imkân vermeyecek derecede yakın bir takip ve yoğun bir tazyikle genci çepeçevre kuşatan, doğru-yanlış, sevap-günah, iyi-kötü kalıplarıyla dar bir alanda sıkışıp kalmasına neden olan ve kendine ait bir hareket alanı bırakmayan otoriteci anlayıştır. Gençlik döneminde ehil eller yerine, dinin ruhunu ve ahlâkın gerçek yapısını bilmeyen kişilerce verilen din ve ahlâk eğitimi, Yüce Yaratıcı’yı, gence “kendi olma” imkânı sağlayan bağımsızlık duygularını baskı altında tutan adeta kör ve kaba bir kuvvet olarak tanıtarak O’na karşı isyan duygularının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bunun yanında bütünden kopararak, gerçek anlamının ötesinde anlık ve gündelik bir disiplin aracı olarak kullanılan günah, cehennem azabı gibi korku mefhumları da gencin özgürce hareket ederek kendi potansiyelini gerçekleştirmesini olumsuz yönde etkilemekte, kendi hassas tabiatını ve kendini özgürce ifade etme özelliğini kaybetmesine neden olmaktadır.¹⁴² Dolayısıyla din

¹³⁹ Gündüz, s. 90.

¹⁴⁰ Gündüz, s. 56.

¹⁴¹ Topçu, *İsyân Ahlâkı*, çev. Mustafa Kök-Musa Doğan, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013, s. 96.

¹⁴² Gündüz, s. 88.

eğitimcileri öğrencilerin bu korkularını giderecek tutum içerisinde olmalıdır.

Öyleyse yapılması gereken şey bağımsızlık duygusuna karşı yetkin bir otorite ile onun kendisini ifade edecek davranışlarına izin vermekten uzak durmak, onu otoriter bir şekilde sınırlandırmamaktır. Bu dönem öğrencilerine iradi bir tutumla kendi eylemlerini kendilerinin belirleme halini onlara yaşatarak, kendi yargı süreçlerini çalıştırmalarına imkân vererek onu günah-sevap, iyi-kötü vb dar kalıplara sıkıştırmadan kendisine hareket alanı açmaktır. Bu hareket alanı doğru yönetilerek bağımsızlık alanının başıboşluk olmadığı gösterilmesiyle birlikte bu dönem öğrencilerinin dine yönelmeleri sağlanacaktır. Zira bu öğrencilerin içinde bulunduğu dönem her yönüyle bir gelişme dönemi, yeni tecrübelerin sınırlarının keşiştiği bir dönemdir.

Bu döneme damgasını vuran en önemli özelliklerden birisi de çocuklukta sınırlamalardan kurtulmaktır. Kişilik ancak tecrübe ve özgürlük ortamında gelişebilir. Öte yandan temelde yeni tecrübeler ve yeni baskılar yaşamak zorunda olan bütün insanlar onlara alışınca kadar kendilerini güvende hissetmez. İşte bu nedenden dolayı ergenlik dönemi aynı zamanda güvensizliğin de hissedildiği bir gelişme dönemidir. Karşılaşılabilecek baskılar ve yapılması gereken düzenlemeler insanlığın diğer gelişme dönemlerine göre daha da karmaşıktır. Ergen tecrübe edip keşfetmek için özgürlüğe gerek duyduğu kadar dışarı gideceği ve geri dönebileceği güvendiği dayanaklara da ihtiyaç duymaktadır. İşte tam bu noktada iyi bir din eğitimcisi öğrencilerin her iki boyuttaki ihtiyaçlarına cevap vermek ve gençlerin özgürlük ve güvenliğini bir arada duyumsayacakları bir ortamı oluşturarak onların bu olumsuzmuş gibi görünen gelişimsel özelliklerinden yararlanarak dini veya Allah'ı güven duydukları, sığınabilecekleri yegâne güç olarak sunmalıdır. Allah tam da onların güvensizlik içerisinde buldukları durumda güven duyacakları tek varlık olacaktır. Dolayısıyla onların dini anlamda şüpheye düştükleri bir dönemde sığınılacak bir kapı yine din olacaktır. Diğer taraftan ortaöğretim öğrencileri üzerinde yapılan birçok çalışmada görülmektedir ki bu dönemde öğrencilerin birçoğu özgürlüklerini engelleyen çevrelerindeki sınırlamaların önemli bölümünün dinden kaynaklandığını düşünmektedir. Dolayısıyla çevrenin izlenmesi ve öğrencilere kendi davranışlarını oluşturmada temel oluşturacağı düşünülen altyapının bu çerçevede gözden geçirilmesi

gerekmektedir. Öğrenci, yapması veya yapmaması gereken şeye karar verirken bir yetişkin gibi davranışının sonuçlarını da değerlendirebilmeli ve kendi kararlarını verirken sonuçlarını da göze alabilmelidir.¹⁴³ Böyle bir yöntem öğrencinin kendisine özgürlüğünü, bağımsızlığını tatmasını yaşatacak ve doğru yönetilmesi durumunda dine yönelik inancında daha tahkiki bir aşamaya geçişini sağlayacaktır.

Ergenlik döneminde bağımsızlık ve özgürlük duygusunu tatması yaşatılmayan öğrenciler bu kez çevresi, okul ve öğretmenleri tarafından hor görülme anlamında yorumlandığını düşünebilirler. Hâlbuki bu dönem öğrencileri, bireysel olarak değerli olduklarının kendilerine gösterilmesini isterler. Bütün bu söylenenlerin ötesinde daha önemli olan husus öğretmenlerin okulda öğrencilerine karşı saygı gösterip göstermediğidir. Din eğitimcisinin direkt değil kendilerine ima ile dahi olsa ortaöğretim öğrencilerine çocuk veya çocuklar olduklarını ifade etmesi onların konumlarından şüphelenmelerine ve kendilerine saygı duyulduğu inancının yok edilmesine neden olur. Bir din eğitimcisi bu dönem öğrencilerine yetişkin veya yetişkin adayı olduklarını hissettirecek hitap sözcüklerini özenle kullanması, onları din eğitimcisinin nezdinde dine karşı olumlu tavır takınmasına sevk edecektir. Burada din eğitimcisinin yapması gereken onların görüşlerini dinlemeye istekli olduğunu onlara hissettirmektir. Zira güven ve inanç sadece fikirlerden değil aynı zamanda insani ilişkilerden de kaynaklanır. Din eğitimcisi öğrencilerin gelişim dönemlerine paralel olarak onlara bir takım sorumluluklar yüklemeli, onları fikir alışverişinde bulunmaya teşvik etmelidir. Öğrencilerin kendilerine sunulan bilgilerin bir kısmına şüphe ile bakmaları sadece içerikten değil aynı zamanda öğretmenlerin içeriği öğrencilere sunarken onlara bilgilerin kendilerine tek taraflı olarak verildiği çocuklar olarak görmelerini hissettirmesinden de kaynaklanabilir. Burada kastedilen husus öğrencilere sorumluluk ve statü sağlamak adına disiplinden vazgeçmek değildir. Elbette ki her ne kadar dar anlamda baskıcı bir cezalandırma yöntemi olarak algılanmış olan disiplin, ergenlerin ihtiyaçlarına ters düşer gibi görünse de din öğretiminin etkinliklerinin bir amaca yönelik olarak gerçekleştirilmesinde vazgeçilmez kurallarının da bulunduğu unutulmamalıdır. Çünkü sınıfa hâkim olamayan bir öğretmen aynı zamanda dini sorunlara çözüm

¹⁴³ Nurullah Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, s. 194-196.

bulmada da sorun yaşar.¹⁴⁴

Bağımsızlık ve özgürlük kazanma duygusunu en çok tetikleyen duygular bu dönem öğrencilerinde görülen aşk ve sevgidir. Bu iki duygu ortaöğretim öğrencilerinin belki de en önemli duygusal ve bilişsel deneyimidir. Bununla birlikte yetişkinler tarafından en az anlayışın gösterildiği alanlardan birisi de yine aşk ve sevgi alanıdır. Bu alandaki normal davranışlarla normal olmayanların ayırt edilmemesi, normal olmayan patolojik davranışları ortaya çıkarmakta, ortaöğretimdeki şiddetin kaynağı olabilmekte ve hatta normal olmayan yollardan cinsel deneyim arayışlarını ortaya çıkarabilmektedir. Evde, yetişkinlerin en çok eleştirdiği konu bu olmasına rağmen aslında gençlerin en çok yardıma ihtiyaç duyduğu gelişimsel dönem ve özellikleri de bu konudur. Zira onlar davranışlarının önemli bölümünün din tarafından sınırlandırıldığını düşünmekte ve dine olan bakışları, dinin aşka olan bakışı çerçevesinde şekillenmektedir. Bu durumda din öğretiminin ortaöğretim seviyesinde gençlere ciddi bir yardım sağlaması ihtiyaçtır. Bir din eğitimcisinin normal olanla normal olmayan arasındaki çizgiyi örf ve yaşanılan çevrenin anlayış ve özelliklerini de dikkate alarak itinalı bir şekilde ve gerekçeleri ile belirlemesi, konuyu buna göre anlatması gerekir. Öte yandan aynı öğretmen gencin biyolojik olarak yaşadığı, hissettiği sevgi ve aşka dinin verdiği değeri de göz önüne alarak konuyu işlemelidir. Aşk, sevgi, özlem aynı zamanda dini bakış açısı ile ve manevi tecrübe kazandıracak duygusal malzemeler olarak kullanılabilir. Bu durum Allah'ın yarattıklarına, peygamberin ümmetine, peygamberin eşlerine özellikle Hz. Hatice'ye olan sevgisi, Hz. Ali ile Hz. Fatma arasındaki sevgi gibi örneklerle, İslam tarihi içindeki birçok modellerle desteklenerek işlenebilir. Şayet ergenliğin bu büyük dinamizmi ile ilgilenmeyen bir din eğitimi ve eğitimcisi olursa genç içerisinde yaşadığı durumdan hareketle dinden, emir ve yasaklarından uzaklaşabilir, din ile arasına mesafe koyabilir. Gence yaşamış olduğu bu durumun fitri olduğu anlatılmalı, dinin koyduğu sınırlamalar yeterli ve gerçekçi bir şekilde iknai bir yöntemle sunulmalıdır. Yukarıda geçen gençle Hz. Peygamberin diyalogu buna en iyi örnektir. Dolayısıyla dine bir mesafe koyma gerekçesi olan ergenlik ve cinsel duygular din eğitimcisi tarafından

¹⁴⁴ Altaş, s. 197-198.

doğru yönetildiğinde, aşk ile şehvet arasında farkın ortaya konularak bedenlerden çok kişileri sevmenin değeri işlenirse ve cinsel duygular bu yöne evirilebilirse gencin bu duygularla dine koymuş olduğu mesafe azalacak hatta ortadan kalkacaktır.¹⁴⁵

3.1.3.2.3. Hakikatle İlgilenme Arzusu

Ortaöğretim öğrencilerinde ortaya çıkan hakikatle ilgilenme arzusu onlarda ilgi ve merakın artmasına sebep olur. Bunun sonucunda onlar kendileri ve çevresi hakkında haberdar olmaya yönelirler. Bu arzuyla çevresini araştırır, düşünceleri yorumlamaya çalışır, bu yönde çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Dolayısıyla kendisini ve çevresini kuşatan sosyal hayatta yer alan dine ve dini değerlere karşı aslında kayıtsız kalamazlar. Bu nedenle bu dönem öğrencilerinin dine karşı ilgisi artar, soru sorup yoğun arayışlara girişirler. Her arayışta doğru bir şekilde soruları cevaplandırılıp tatmin edildikçe onlar dine daha fazla bağlanır ve bu bağ zaman ilerledikçe sağlamlaşır.¹⁴⁶ Bu aslında onun bir kimlik, şahsiyet, dünya görüşü edinmesini de sağlar. Çünkü gençlik dönemine gelen kişi kendisi için tutarlı bir dünya görüşü edinir, kimlik ve kişiliğini kazanma yolunda önemli adımlar atar. Artık ortaöğretimle birlikte çocukluk dönemindeki taklidi dini kabullerle başlayan davranışlar yavaş yavaş sorgulanmaya başlanır. Diğer taraftan bu aşamadaki öğrenci inandığını gözden geçirirken onları muhataplarına izah etme zorunluluğunun olduğunun farkına varır. İşte bu noktada öğrencinin kişiliğinin oturması ve din hakkındaki kararlarını doğru vermesinde yaşadığı dini şüphe tecrübesinin ona katkıda bulunması gerekir. Bu çağdaki dini şüpheler daha çok araştırmaya dayalı olduğundan sonuçları itibariyle öğrenciler, kutsal karşısında inanç durumunu belirlemede büyük ölçüde bu şüphenin sonuçlarından yararlanacaktır. Gencin toplumla, kendi vicdanıyla ve din ile barışık kalması için başta aile olmak üzere din eğitimcilerine büyük görevler düşmektedir.¹⁴⁷

Ortaöğretim öğrencileri arasında yapılan araştırmalarda bu dönem öğrencilerinin hakikatle ilgilenme arzusunun temelinde inanç konusu yatmaktadır.

¹⁴⁵ Altaş, s. 200-201.

¹⁴⁶ A. Kerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, s. 23.

¹⁴⁷ Kadir Ak, *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dini Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002, s. 3.

Bu konuda ciddi şüphe ve tereddütler içerisinde oldukları ve genelde merak ettikleri konuların başında inanç konusunun geldiği görülmektedir. Bu durumda ortaöğretim dönemine dönük bir inanç eğitiminin ergenlerin psiko-sosyal ve dini gelişimlerini, bu yöndeki beklenti ve ilgilerinin merkeze konulması bilhassa şüphe ve tereddütlerine duyarlı olunması gerekmektedir. Bu, inanç eğitiminde formel eğitimin yanında informal süreçleri de göz önüne almayı gerekli kılmaktadır. Ancak eğitim programları pek çok ülkede hala konu merkezlidir. Öğrencilerin yeterlilik düzeyleri ve hazır bulunuşlukları yeterince program hazırlanırken dikkate alınmamıştır. Oysa bu dönem öğrencilerinin dini gelişimsel düzeyleri, beklenti ve problemleri onları belli konulara hapsetmeye müsaade etmemektedir. Dahası ergenlik dönemindeki gelişimsel süreçlerin önceden tahmin edilemez düzeyde karmaşık olan yapısı da göz önüne alınmak durumundadır. Elbette böylesine bir karmaşık dönemde inanç eğitimi bağlamında yapılması gereken mümkün olduğunca sorun odaklı, birebir etkileşime dayalı yaklaşımla ergenlerin inanç gelişimine daha fazla katkıda bulunmak, aktif diyalog süreçler yoluyla kendilerini daha fazla açma ve onlara kendi inançlarını inşa etme imkânı tanımaktır.¹⁴⁸

Ortaöğretim öğrencilerinde ortaya çıkan hakikatle ilgilenme arzusu olumlu bir şekilde karşılık bulursa onların çocukluk döneminde şekillenmeye başlayan Allah algısı daha da pekiştirilerek inanç rasyonel bir temele oturtulabilir. Dolayısıyla çocukluk döneminden itibaren, çocuğun zihinsel gelişimine paralel olarak oluşmaya başlayan ve sadece öğrenme, inanma ihtiyacından doğan sorular, tatmin edici cevaplarla ve ilgiyle karşılanmalıdır. Aksi halde çeşitli problemler ortaya çıkmakta ve genç bunu dinden uzaklaşmanın bir nedeni olarak görmektedir. Bu tür problemler, çocuğun zihinsel yapısına uygun olarak anlatılmadığı ve özellikle ilk gençlik döneminde bir çözüme kavuşturulmadığı takdirde gerek bu dönemde, gerekse daha sonraki yıllarda, gençliği, şüphecilik hadisesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum, yani ihtiyaç duydukları din eğitiminin (örgün ve yaygın) ve eğitimcilerin yetersizliği, gençleri inançsızlığa kadar

¹⁴⁸ Cemil Osmanoğlu, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, *Bilimname*, XXVII, 2014/2, s. 199-200.

sürükleyebilmektedir. Bu öğrenciler içinde, namaz, oruç gibi ibadetlerini yerine getirenlerin bulunması ayrıca dikkat çekicidir. Öğrencilerde ortaya çıkan dini şüphenin genellikle salt bir inanmama sorunu olmadığı, ancak büyük oranda bilgisizlik, anlayamama, algılayamama, şüphelerin izale edilememesi gibi nedenlerin ağır bastığı görülmektedir.¹⁴⁹

Öyleyse ortaöğretim öğrencilerinde ortaya çıkan hakikatle ilgilenme arzusundan kaynaklanan sorular doğru, onların gelişimsel döneminin özelliklerini de göz önüne alarak cevaplanmalıdır. Cevabı istenilen sorularda iyi bir din eğitimcisi öğrencinin dinle ilgili şüphelerini giderme noktasında şunlara dikkat etmelidir:

- a. Öğrencilerin sormuş olduğu her soruyu ciddiye alarak doğru cevaplar verilmelidir.
- b. Öğrencilerin sormuş olduğu sorular, nasıl olursa olsun, anlayışla karşılanmalı, hiçbir şekilde öğrenci sormuş olduğu sorunun niteliği veya çokluğundan dolayı azarlanmamalıdır.
- c. Sorulara verilen cevaplar öğrencilerin seviyelerine uygun olmalıdır.
- d. Öğrenci sormak istediği soruyu tam anlatamayabilir. Burada din eğitimcisi sorunun gerçek amacını anlamaya çalışarak aslında onun neyi sormak istediğini kavramalı ve ona göre cevap vermelidir.
- e. Verilen cevaplar Kur'an ve sünnet temelinde olmalı, öğrenciye çeşitli dini cemaat ve grupların bu konudaki görüş ve düşünceleri aktarılmamalıdır.
- f. Verilen cevaplar öğrenciyi tatmin etmelidir. Öğretmen öğrencinin tam olarak ikna olduğundan emin olmalıdır. Aksi durumda yani tam olarak anlaşılmayan soruların cevapları başka yeni problemler ortaya çıkaracak ve öğrencinin zihni deyim yerindeyse allak bullak olacaktır.

Bu şekilde öğrencilerin hakikati arama arzusundan kaynaklanan soruları karşılık bulduğunda dine bakışlarında olumlu bir yaklaşım ortaya çıkacaktır. O

¹⁴⁹ Bayyiyğit, s. 228.

halde yapılması gereken bu dönemde onların hakikatle ilgilenme arzularından yararlanarak görünüşte olumsuz olarak duran bu özelliklerini olumluya çevirerek doğru yöntem ve metotta işletilen bir din eğitimiyle gençlerin sorularının cevaplanması, onlara tatminlik duygusunun yaşatılmasıdır. Burada en önemli iş ortaöğretimde görev alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine düşmektedir. Gençleri anlayarak, sorgulamalarının, içerisinde bulunduğu gelişimsel özelliklerinin bir yansıması olduğunu bilerek onların bu sorularını doğru, makul ve rasyonel bir şekilde cevaplamak gerekir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ortaöğretim öğrencileri arasında yaygınlaştığı ileri sürülen ateizm ve deizm düşüncesinin nedenlerini ele aldığımız çalışmada bu durumun öğrencilerin gelişimsel dönemiyle yakından ilişkili olduğunu gördük. Çünkü bu tür düşüncelere yönelmenin en önemli sebebi olarak dini şüpheyi görebiliriz. Dini şüphe ise ortaöğretim öğrencilerinin gelişimsel döneminin temel özellikleri olan bağımsızlık duygusu, otoriteye karşı olma, hakikatle ilgilenme arzusu, ergenlik ve buna bağlı olarak cinsellik duygularından kaynaklanmaktadır. O halde inançlarla ilgili olarak öğrenciler arasında bazı düşüncelerin yaygınlaşmasının her şeyden önce doğal bir durum olduğu unutulmamalıdır. Yapılması gereken en önemli şey bunun yaşanması gereken doğal bir süreç olduğunu unutmadan bu dönem özelliklerini dikkate alarak öğrenciyi dini inanç ile arasına koymuş olduğu mesafeyi daraltmaktır. Hatta bu dönemin özelliklerinden yararlanarak onların dine bağlanması daha kuvvetlendirilebilir, inançları taklit olmaktan kurtarılıp tahkike dönüştürülebilir. Bunun için yapılması gerekenleri daha önce yapılan çalışmaları da göz önünde bulundurarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Her şeyden önce ortaöğretim öğrencilerinde ortaya çıkan dini şüphenin en önemli nedeninin onların içerisinde bulunduğu ergenlik döneminin gelişimsel özelliği olduğu unutulmamalıdır. Benlik duygusu, otoriteye isyan, cinsellik, hakikati arama arzusu vb. birçok sebebin bu dönem gençlerini içerisinde yaşadıkları toplumsal yapıyı ve kültürünü, bunun yanı sıra toplumun dini değerlerini sorgulamaya sürüklemektedir.
2. Günümüz öğrencileri özgüveni en yüksek olan öğrencilerdir. İletişim imkânlarının bir tuş kadar yakın olduğu bu öğrencilere herhangi bir konuda düşünme veya sorgulamada sınır koymak imkânsızdır. Artık her öğrenci istediği bilgiyi rahat bir şekilde elde edebilmektedir. Burada öğretmene düşen onun doğru bilgiyi elde etmesine yardımcı olmaktır.
3. Ortaöğretim öğrencilerine din eğitimi derslerini veren öğretmenler iyi düzeyde özel alan, yeterli düzeyde genel kültür ve pedagojik formasyon öğretmenlik mesleki bilgisine sahip olmalıdır. Çünkü dini şüpheyi düşen birçok öğrencinin dini bilgileri ehil olmayan bir kısım merdiven

altı diye tabir edilebilecek grup ve cemaatlerden öğrendiği ortaya çıkmaktadır. Ehil olmayan kişilerce verilen yanlış hurafe bilgiler sonrasında bu bilgilerin ortaöğretim döneminde bilimle, matematik ve fenle çelişmesi halinde öğrenci dine mesafe koyabilmektedir.

4. Din eğitimcisi kişilik ve karakter sahibi olmalı, dini şüpheye düşmekten öğrencileri korumak için onları iyi tanımalı, onlarla yakından ilgilenmeli, onlara rehberlik etmeli, kolaylaştırıcı ve müjdeleyici olmalıdır.
5. İşlenen konular öğrencilerin ihtiyaçlarına ve gelişimsel dönemine uygun olmalı, konular tedrici bir yöntemle anlatılmalıdır.
6. Ortaöğretim öğrencilerini içerisinde buldukları dönemin genel özelliklerinden birisi bağımsızlık duygusunu kazanmadır. İyi bir din eğitimcisinin, öğrencilerin İslâmî açıdan insanın kendi iradesiyle davranma özgürlüğünü elde ederek sorumlu bir varlık olma konumuna yükseldiği gençlik döneminde, bağımsızlık duygularının, kişiyi kendine sahip olacak ve kendini yönetebilecek imkân ve güce kavuşturacak şekilde desteklemesi ve böylelikle gencin insanî olgunluğunun gelişmesine yardımcı olması gerekir.
7. Bu dönem öğrencileri otoriteye karşı olup özgürce davranma duygusunu yaşarlar. Öyleyse yapılması gereken şey bağımsızlık duygusuna karşı yetkin bir otorite ile onun kendisini ifade edecek davranışlarına izin vermekten uzak durmak, onu otoriter bir şekilde sınırlandırmamaktır. Bu dönem öğrencilerine iradi bir tutumla kendi eylemlerini kendilerinin belirleme halini onlara yaşatarak, kendi yargı süreçlerini çalışmalarına imkân vererek onu günah-sevap, iyi-kötü vb. dar kalıplara sıkıştırmadan kendisine hareket alanı açmaktır. Bu hareket alanı doğru yönetilerek bağımsızlık alanının başıboşluk olmadığına gösterilmesiyle birlikte bu dönem öğrencilerinin dine yönelmeleri sağlanacaktır.
8. Ergenlik dönemi aynı zamanda güvensizliğin de hissedildiği bir gelişme dönemidir. Karşılaşılabilecek baskılar ve yapılması gereken düzenlemeler insanoğlunun diğer gelişme dönemlerine göre daha da karmaşıktır.

Ergen tecrübe edip keşfetmek için özgürlüğe gerek duyduğu kadar dışarı gideceği ve geri dönebileceği güvendiği dayanaklara da ihtiyaç duymaktadır. İşte tam bu noktada iyi bir din eğitimcisi öğrencilerin her iki boyuttaki ihtiyaçlarına cevap vermek ve gençlerin özgürlük ve güvenliğini bir arada duyumsayacakları bir ortamı yaratarak onların bu olumsuzmuş gibi görünen gelişimsel özelliklerinden yararlanarak dini veya Allah'ı güven duydukları, sığınabilecekleri yegâne güç olarak sunmalıdır. Allah tam da onların güvensizlik içerisinde buldukları durumda güven duyacakları tek varlık olacaktır. Dolayısıyla onların dini anlamda şüpheye düştükleri bir dönemde sığınılacak bir kapı yine din olacaktır. Diğer taraftan ortaöğretim öğrencileri üzerinde yapılan birçok çalışmada görülmektedir ki bu dönemde öğrencilerin birçoğu özgürlüklerini engelleyen çevrelerindeki sınırlamaların önemli bölümünün dinden kaynaklandığını düşünmektedir. Dolayısıyla çevrenin izlenmesi ve öğrencilere kendi davranışlarını oluşturmada temel oluşturacağı düşünülen altyapının bu çerçevede gözden geçirilmesi gerekmektedir. Öğrenci, yapması veya yapmaması gereken şeye karar verirken bir yetişkin gibi davranışının sonuçlarını da değerlendirebilmeli ve kendi kararlarını verirken sonuçlarını da göze alabilmelidir.¹⁵⁰ Böyle bir yöntem öğrencinin kendisine özgürlüğünü, bağımsızlığını tatmasını yaşatacak ve doğru yönetilmesi durumunda dine yönelik inancında daha tahkiki bir aşamaya geçişini sağlayacaktır.

9. Din eğitimcisinin direkt değil kendilerine ima ile dahi olsa ortaöğretim öğrencilerine çocuk veya çocuklar olduklarını ifade etmesi onların konularından şüphelenmelerine ve kendilerine saygı duyulduğu inancının yok edilmesine neden olur. Bir din eğitimcisi bu dönem öğrencilerine yetişkin veya yetişkin aday olduklarını hissettirecek hitap sözcüklerini özenle kullanması, onları din eğitimcisinin nezdinde dine karşı olumlu tavır takınmasına sevk edecektir.

10. Bu dönem öğrencilerinin en çok yaşadığı duygu aşk ve sevgidir. Bu iki

¹⁵⁰ Nurullah Altaş Gençlik Döneminde Din Olgusu Ve Liselerde Din Öğretimi, s. 194- 196.

duygu ortaöğretim öğrencilerinin belki de en önemli duygusal ve bilişsel deneyimidir. Evde, yetişkinlerin en çok eleştirdiği konu bu olmasına rağmen aslında gençlerin en çok yardıma ihtiyaç duyduğu gelişimsel dönem ve özellikleri de bu konudur. Zira onlar davranışlarının önemli bölümünün din tarafından sınırlandırıldığını düşünmekte ve dine olan bakışları, dinin aşka olan bakışı çerçevesinde şekillenmektedir. Bu durumda din öğretiminin ortaöğretim seviyesinde gençlere ciddi bir yardım sağlaması ihtiyaçtır. Bir din eğitimcisinin normal olanla normal olmayan arasındaki çizgiyi örf ve yaşanılan çevrenin anlayış ve özelliklerini de dikkate alarak itinalı bir şekilde ve gerekçeleri ile belirlemesi, konuyu buna göre anlatması gerekir. Öte yandan aynı öğretmen gencin biyolojik olarak yaşadığı, hissettiği sevgi ve aşka dinin verdiği değeri de göz önüne alarak konuyu işlemelidir. Aşk, sevgi, özlem aynı zamanda dini bakış açısı ile ve manevi tecrübe kazandıracak duygusal malzemeler olarak kullanılabilir. Şayet ergenliğin bu büyük dinamizmi ile ilgilenmeyen bir din eğitimi ve eğitimcisi olursa genç içerisinde yaşadığı durumdan hareketle dinden, emir ve yasaklarından uzaklaşabilir, din ile arasına mesafe koyabilir. Gence yaşamış olduğu bu durumun fitri olduğu anlatılmalı, dinin koyduğu sınırlamalar yeterli ve gerçekçi bir şekilde iknai bir yöntemle sunulmalıdır. Aşk ile şehvet arasında farkın ortaya konularak bedenlerden çok kişileri sevmenin değeri işlenirse ve cinsel duygular bu yöne evrilebilirse gencin bu duygularla dine koymuş olduğu mesafe azalacak hatta ortadan kalkacaktır.

11. Diğer taraftan ortaöğretim öğrencilerinde ortaya çıkan hakikatle ilgilenme arzusundan kaynaklanan sorular doğru, onların gelişimsel döneminin özelliklerini de göz önüne alarak cevaplanmalıdır.
12. Din eğitimcisi ile diğer branş öğretmenleri arasında iletişim ve koordinasyon sağlanmalı, konular paralel işlenmelidir. Örneğin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde yaratılış konusu işlenirken Fen Bilgisi dersinde evren ve varoluşu konusunun işlenmesine dikkat edilmelidir. Diğer taraftan bu branş öğretmenleri arasında konu ve düşünce

bütünlüğü olmalıdır. Bir taraftan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde yoktan yaratılmadan bahsedilirken diğer taraftan biyoloji dersinde evrim teorisinin varoluşun tek nedeni olarak sunulması öğrencide zihinsel bir kargaşa meydana getirecektir. Bu durumda din-bilim çatışması söz konusu olacak ve öğrenci bilim lehine dine mesafe koyabilecektir.

13. Ders içerikleri günümüz öğrencilerinin durumu, gelişen kitle iletişim araçları, sosyal medya vb hususlar da göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmelidir. İçerik geçmişin geleneksel çizgisi dışında gençlerin sorgulamaları da esas alınarak Kur'an-sünnet temelli, bilimsel verilerle de çelişmeyen bir şekilde hazırlanmalıdır. Diğer taraftan programlarda tek merkezden ziyade bölgesel ve çevre farklılıkları da göz önünde bulundurmalıdır.
14. M. Zeki Aydın'nın da belirttiği gibi öğrencilerin çocukluk dönemi yaşantıları ve eğitimine gereken önem verilmeli, onların eğitiminde sosyal ortamlar ve dini kurumlardan yeterince faydalanılmalı, gencin bağımsızlık duyguları desteklenerek sağlıklı bir özgürleşme süreci yaşamasına yardımcı olunmalı, iyi özdeşim modelleri sunularak onlara arkadaşça davranılmalıdır. Diğer taraftan öğrencinin doğrudan davranışları hedef alınmamalı, onlar tarafından sorulacak sorulara verilecek cevaplarda dikkatli olunmalı, empati yapılmalıdır.¹⁵¹
15. İyi bir din eğitimi gençlerle din arasındaki mesafeyi daraltmak için her konuda, ister alan, ister genel kültür olsun, sürekli kendilerini yenileyerek sınıflara girmeli, Dünya'da ve Türkiye'de olup biten olayları güncel olarak takip etmelidir. Diğer taraftan öğrencilerinin sorunları ile ilgilenmeli, onlara rehberlik yapabilmelidir. Her ne sorarsa sorsunlar, ne yaparlarsa yapsınlar öğrencilerin hataları ve eleştirileri karşısında sabırlı, tahammüllü, hoşgörülü ve affedici olabilmelidirler. Hz. Peygamber ile on yıl hizmetinde bulunan Enes arasındaki ilişki bunun en güzel örneğidir.

¹⁵¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Zeki Aydın, "Ailede Din Eğitimi", s. 328-329.

16. Öğrencilerle din arasında bir mesafe olmaması için bir din eğitimcisi mümkün olduğu kadar ceza ve baskıdan uzak tebliğ ve ikna yolunu tercih ederek ders işleyebilmelidir.
17. Din eğitimcilerinin çok dikkat etmeleri gereken bir diğer husus da öğrencilere kız-erkek, küçük-büyük, köylü-şehirli, zengin-fakir ayrımı yapmamaktır. Hangi mezhep ya da düşünce mensubu olursa olsun hiçbir zaman onları küçük, hor ve hakir görmemektir. Çünkü Muhammed İkbâl'in ifadesiyle, “insanın makamı Sema'dan yüksektir, terbiyenin aslı insana hürmet göstermektir”. Öyleyse karşısındaki öğrenci her kim veya ne olursa olsun, ona insan olduğu için saygı duyulmalı, kendisine bir şeyler öğretme ve eğitme gayreti içerisine girilmelidir. Öğrencilerin hepsine eşit ve liyakatlerine uygun düşecek tarzda adaletli davranılmalıdır. Şayet bir din eğitimcisi öğrencilerini hor ve hakir görürse, onları adam yerine koymazsa bunun hem dini vebaline ve hem de gelecekte ortaya çıkacak sonuçlarına katlanmalıdır. Çünkü bir din eğitimcisinin öğrenciye yansıyan her olumsuz tavır ve hareketi dine mal edilecek, öğrenci tarafından inanılan din ve inanç noktasında olumsuz bir durum ortaya çıkacaktır.
18. Günümüzde yeni nesil öğrencilerinde birçok konuda olduğu gibi özellikle dini meselelerde de bir kavram kargaşası yaşanmaktadır. Şeriat, tarikat, mezhep ve benzeri meselelerde bilgi eksikliği dinin de, eğitiminin de yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır. Öncelikle bir din eğitimcisi bunları bir tarihi vaka olarak değerlendirip dinin asli iki kaynağı olan Kur'an ve sünnet tefekkürü çerçevesinde bir uzlaşma üzerinde durmalıdır. Kendi kişisel hayatında içerisinde bulunduğu cemaat veya dini grubun görüşlerini derslerde aktarmaya çalışma, peygamberden ziyade sürekli kendi şeyh veya üstatlarına vurgu yapma, dinin aslında olmayan kendi içerisinde bulunduğu cemaat ve grubun ritüellerini dinin aslı gibi sunma öğrencide dine karşı olumsuz bir tavrın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Özellikle Kur'an ve sünnetin özülüyle diğer taraftan bilimsel bilgi ve akılla çelişen her türlü bilgi öğrencinin zihin dünyasında bir karmaşaya sebebiyet verebilmekte, dinin

aslı gibi sunulan bu hurafe bilgiler akıl ve bilimle çeliştiğinde öğrenci aklın ve bilimin yolunu takip edip din ve inanç arasına mesafe koyabilmektedir. Din eğitimcisi kargaşa konusu olan tartışma alanlarının dışında olmalıdır. Zira din eğitimcisi içinde bulunan ortam ve çevre şartlarını göz önünde bulundurmalıdır. Bir sınıfta çok farklı inançta öğrenciler olabilir. Çünkü bir taraftan Allah'a ve İslam dinine inanan ve bütün gereklerini yerine getirmeye çalışan öğrenciler olduğu gibi diğer taraftan Allah'a ve İslam dinine inanıp çok az ibadet eden veya Allah'ın varlığına inanmayan öğrenciler de olabilir.

19. Hz Peygamberin taklit edilmesi gereken tek dini model olarak anlatılması gerekir. Diğer şahıslar ve mürşitler ise bütünüyle örnek değil ancak istifade edilebilecek şahsiyetler olarak sunulmalıdır. Bu anlamda hiçbir irşad edici Hz. Peygamberin önüne geçirilmemelidir.
20. Din eğitimcisinin İslam itikadını öğretirken bireyi özgürleştiren ve ona tercih hakkı veren yönünü vurgulaması gerekmektedir. Aksi takdirde gençler dinden uzaklaşabilmektedir.
21. Din eğitiminde bilgi, duygu ve davranışın tümünün kazandırılması hedeflendiğinden öğretmenin anlattığı değerleri temsil edebilmesi büyük önem arz etmektedir. Söylemlerle davranışların tutarsızlığı ve hayata yansımayan bir dînî anlatım genci dinden uzaklaştırmaktadır.
22. Ortaöğretim öğrencilerine, inanç tabanlı bir eğitimin yanı sıra ibadet tabanlı bir din eğitimine de ağırlık verilmelidir. Pek çok öğretmen itikat yönünden yeterli olduğu ön kabulüyle hedef kitlesine hitap etmekte; fakat öğrencilerin zihninde hem yaşının gereği olan inanç sorgulamaları hem de çevre ve sosyal medya kaynaklı pek çok soru bulunabilmektedir. Öğrenci, öğretmeninden ve arkadaşlarından çekindiği için inanca dair kafasına takılan soruları soramamakta, öğretmen de pek çok zaman bu ihtiyacı fark edememektedir. Öğrenci, cesaretini toplayıp soru sorabildiğinde de genellikle uygun bir dil ile yeterli ve temellendirilmiş cevaplar alamamaktadır. Bazı eğitimciler, soruları geçiştirmekte, bazıları bastırmakta bazıları da tatmin edicilikten uzak cevaplar

verebilmektedirler. Öğretmen, dînî hükümlerin ancak düşünce ve duygu dünyasında neden iman ettiğini tam anlamıyla idrak etmiş bireylerde anlam kazanabileceğini unutmamalıdır.

23. Ortaokullarda ve liselerde din eğitiminde kullanılan ders kitapları bilgi, kullanılan dil, dizgi ve görsellik açısından yeterli değildir. Öğrenciye akademik seviyede; daha çok kavrama boğulmuş bilgi aktarımı yapılmaya çalışılmakta, kullanılan üslup seviyeye uygun olmayıp gençten çok yetişkine hitap etmektedir. Ayrıca dînî söylem ve yaklaşımlar bugüne hitap etmeyen bir şekilde sunulmakta, bu nedenle hedef kitlenin inanç hususundaki ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz almaktadır. Ders kitapları bu hususlar dikkate alınarak yeniden kurgulanmalıdır.
24. İnançla ilgili tüm din derslerinin güncel inanç meseleleri göz önünde bulundurularak uygun dil ve somut etkinliklerle daha erken sınıflarda verilmesi, ders kitaplarının eşgüdümünün sağlıklı yapılarak farklı sınıf seviyelerinde gereksiz tekrarların çıkarılması, bölgesel ihtiyaçlara yönelik olarak öğretim programlarının esnekleştirilmesi, uygulamaya yönelik derslerin atölye ortamında verilmesi din eğitimin niteliğini artıracaktır.
25. İnanç öğretimine yönelik yeni usul ve yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle soru-cevap, beyin fırtınası ve örnek olay yöntemlerinin inancın inşasında etkisi büyüktür. Bunun dışındaki kıyas, bilinenden bilinmeyene akıl yürütme, analogi yöntemiyle soyut kavramların somutlaştırılarak öğretilmeye çalışılması, empati kurdurma, drama, altı şapka, istasyon tekniği gibi yöntemler klasik yöntemlere göre daha etkili olmaktadır.
26. Ölçme değerlendirme açısından bakıldığında inanca dair konularda açık uçlu soru yönteminin yanında gezi-gözlem, yaratıcı drama, röportaj, video, anket şeklinde uygulama esaslı yöntemler daha çok etkili olmaktadır. Ölçme değerlendirme yöntemleri içinde en çok kullanılan çoktan seçmeli soru yönteminin en işlevsiz ölçme yöntemi olduğu

unutulmamalıdır.

27. Öğretmen, günümüz inanç problemlerine dair alanında uzman kişiler tarafından hizmet içi eğitimlerle; sene sonu ve sene başı seminer dönemlerinde ve belirli aralıklarda atölye uygulamaları şeklinde pratik eğitimlerle desteklenmelidir. Bu eğitimler esnasında çok yönlü bakış açısını sağlamak için farklı bilim dallarından da yardım alınabilir.
28. İlahiyat Fakültelerinde verilen teorik eğitim öğretmen adayı için bir alt yapı oluşturması açısından yeterli sayılabilir. Fakat mevcut eğitimde günümüz kelimelerine dair verilen teorik eğitim yeterli olmamakta yanı sıra pedagojik formasyon ve uygulama açısından eksiklikler bulunmaktadır. İlahiyat fakültesi müfredatlarının teorik ve pratik açıdan ihtiyaca göre güncellenmesi gerekmektedir. Bu yetersizliği gidermek için öğretmenin kişisel okumalar yapması, sempozyum, çalıştay, konferans gibi etkinliklere katılarak kendini geliştirmesi gerekmektedir.
29. Sosyal medyayı kullanmayı tercih eden öğretmenler, öğrencileri ile etkileşim içerisinde olduklarında belli ilke ve sınırlarla hareket etmelidir. Öğretmen öğrencilerin görebileceği paylaşımlarına dikkat etmeli ve toplumun sınır uçlarını harekete geçirecek ideoloji, siyaset, mezhep ve cemaat tarafgirliği gibi ayrıştırıcı paylaşımlardan uzak durmalıdır. Öğretmen sosyal medyada dînî ve siyasi konularda öğrencilerinin görebileceği şekilde polemige girmemelidir. Kendi mahremini paylaşmamaya özen göstermeli ve öğrencisine sosyal medyadaki mahremiyetine dair düşüncelerini yansıtmamalıdır.¹⁵²
30. En önemlisi de açıköğretim ilahiyat fakültelerinden mezun olanların öğretmen olmasının önünün kapatılarak onların diğer alanlara yönlendirilmesidir. Hiçbir şekilde yüz yüze eğitim almamış, sraya oturmamış, sınıf ortamını teneffüs etmemiş, öğrenci psikolojisini

¹⁵² <http://iktibasdergisi.com/2018/04/03/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirgesi/>

bilmeyen birçok insan son birkaç yılda MEB kadrosunda öğretmen olarak istihdam edilmiştir. Ortaöğretimi açık liselerde, yüksek öğretimi açık öğretim fakültesinde okuyan çok sayıda kişi yine uzaktan eğitimle formasyon alarak öğretmen olmuşlardır. Bu durum öğrenci psikolojisini bilmeyen, müfredata uzak, içerisinde yetiştiği çeşitli dini grup ve cemaatin görüşlerini derslere yansıtan din eğitimcilerini ortaya çıkarmıştır. Kuran ve sünnet temelinden yoksun anlatılan bu dini anlayış öğrencilerin dini düşüncelerle aralarına mesafe koymalarına sebep olmuştur. Bu nedenle her ne olursa olsun din eğitimcileri ülkemizde örgün olarak eğitim veren fakültelerden mezun olmalı ve fakülte yıllarında mutlaka pedagoji eğitimi almalıdır.

31. Okullarda son zamanlarda din ve inançla ilgili şüphelerin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi de MEB ile çeşitli dini dernek ve cemaatler arasında yapılan protokollerle Ahlak ve Değerler Eğitimi adı altında özellikle pansiyonlarda herhangi bir formasyonu olmayan kişilerin ders vermesidir. Bu dersler genellikle öğrencinin gelişimsel seviyesi göz önünde bulundurulmadan mensup olunan cemaatin düşüncelerini yayma anlamında kullanılmakta, okullarda öğretilen din eğitimine paralel bir eğitim oluşturulmakta ve özellikle okullarda din eğitimcisi ve verdiği ders hafife alınmaktadır. Bu ise öğrencilerin dinle ilgili olarak zihinsel dünyalarında karmaşa oluşturmaktadır. MEB'in bir an önce işin ehli olmayan, alanında bilimsel anlamda hiç bir yetkinliği bulunmayan kişi ve kurumlarla protokollerini gözden geçirmesi gerekmektedir. Son zamanlarda din ve inanç alanında ortaya çıkan kargaşanın temel nedenlerinden birisi ve belki de en önemlisi budur diyebiliriz.

KAYNAKLAR

Ak, Kadir, *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dini Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002.

Akdemir, Ferhat, “Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18-19 Samsun 2005.

Altaş, Nurullah, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.

Arıcan, Musa Kazım, “Ulûhiyet Anlayışları”, *Din Felsefesi El-Kitabı*, ed.

Recep Kılıç, M. S. Reçber, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

Augustine, Saint, *The Confessions of Saint Augustine*, (Trans. Edward B. Pusey), The Modern Library, New York 1949.

Aydın, Ali Rıza, *Dini İnkârın Psiko-sosyal Nedenleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995.

Aydın, M. Zeki, “Ailede Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Ankara 2013.

Aydın, Mehmet S., Ateizm ve Çıkmazları, AÜİFD, C. XXIV.

Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2002.

Az, Mehmet A. “Descartes’ta Tanrı, Kudret ve Ezeli Doğrular”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2, Cilt: II, Sayı: 2, 2011.

Bahadır, Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul 2015.

Bahadır, Abdülkerim, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜSBE, Bursa 1994.

Bayyığıt, Mehmet, “Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, ed. Hayati Hökelekli, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003.

Bilgin, Beyza, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980.

Burnham, Wm. H. “The Study of Adolescence”, *The Pedagogical Seminary*, 1: 2, 2012.

Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, (çev. Refik Özdek), Yağmur Yayınları, İstanbul 1990.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

Clark, W. H. “Çocukluk Dönemi Din”, çev. N. Armener, AÜİFD, XXIV.

Çelebi, Ahmed, *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 2013.

Edwards, Paul, “Atheism”, *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert. 2. Edition, Thomson Gale, 2006, Vol: 2.

Edwin Diller, Starburck, *The Psychology, of Religion An Emprical Study of The Growth of Religios Consciousness*, Walter Scott, Ltd, Paternoster Square. Charles Scribner's Sons, New York 1900.

Elie, Wiesel, *Gece*, çev. Dila Balça Öğün, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2017.

Erdem, Engin, “Ateizm ve Kanıtları”, *Din Felsefesi El-Kitabı*, ed. Recep Kılıç, M. S. Reçber, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

Erdem, Hüsamettin, “Deizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul.

Etienne, Gilson, *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, (çev. Şamil Öçal), Açılım Kitap, İstanbul 2005.

Flew, Antony, *A Dictionary of Philosophy*, Pan Books Ltd and The Macmillan Press Ltd, 1985.

Freud, Sigmund, *Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans*, (çev. Kâmuran Şipal), Bozak Yayınları, İstanbul 1975.

Gazali, Muhammed, “Mümkün Âlemlerin En İyisi”, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, çev. Mahmut Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2010.

Gazali, Muhammed, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, terc. Ahmet Müftüoğlu, Pırlanta Yayınevi, İstanbul 1981.

Gould, R. K. "Deism", *The Encyclopedia of Religion and Nature*, Continuum, London & New York: 2005.

Güç, Ahmet, "Gençlik ve Satanizm", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II*, ed. Hayati Hökelekli, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003.

Gündüz, Turgay, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", *Etkili Din Eğitimi*, Geliştirilmiş Üçüncü Baskı, İstanbul 2010.

Hepburn, Ronald W., "Agnosticism", *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert. 2. Edition, Thomson Gale, 2006, V: 9.

Hick, John, "Ruh-oluşturma Teodisesi", *Din Felsefesi Seçme Metinler*, çev. Osman Baş, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

Hökelekli, Hayati, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *MEB Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 14, Ankara 1988.

Hökelekli, Hayati, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *MEB Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 14, Ankara 1988.

Hökelekli, Hayati, "Gençlik ve Din", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul 2015.

Hume, David, *Dialogues on Concerning Natural Religion*, ed. Nelson Pike, Bobbs-Merrill Co. Inc., New York 1970.

Jersild, Arthur T. *Gençlik Psikolojisi*, çev. İbrahim N. Özgür, Gül Yayınları, İstanbul 1974.

Kayıklık, Hasan, "Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe", *AÜİFD*, XLVI, 2005.

Kenny, Anthony, "Agnosticism and Atheism", *Philosophers and God at The Frontiers Of Faith And Reason*, Edit. John Cornwell and Michael Mcghee, Continuum, New York 2009.

Kılavuz, Akif, "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (ed. Hayati Hökelekli), Ankara Okulu Yayınları, İstanbul 2002.

Kula, Naci, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul 2015.

Kula, Naci, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, İstanbul

2001.

Lee Ormsby, Eric, *İslam Düşüncesinde 'İlahi Adalet' Sorunu*, çev. Metin Özdemir, Kitabiyat, Ankara 2011.

Leibniz, G. W, "The Monadology", *The Rationalists*, trans. George Montgomery with Revisions by Albert R, Chandler Anchor Books, New York 1960.

Mackie, J. L. "Evil and Omnipotence", *Mind. New Series*, V. 64, No. 254, 1995.

McCloskey, H. J., "God and Evil", *Philosophical Quarterly*, V. 10, No: 39.

Mossner, Ernest Campbell, "Deism", *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert. 2. Edition, Thomson Gale, V: 2, 2006.

Oluğ, Fatma, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜSBE, Sakarya 2011.

Osmanoğlu, Cemil, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", *Bilimname*, XXVII, 2014/2.

Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, TDV Yayınları, Ankara 2007.

Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1982.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Yayınevi, Samsun 1993.

Peterson, Michael vd, *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*. (terc. Rahim Acar), Küre Yayınları, İstanbul 2013.

Phillip L. Quinn, Theism, *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert. 2. Edition, Thomson Gale, 2006, Volume: 9.

Plantinga, Alvin, *God and Other Minds*, Cornel University Press, Ithaca 1967.

Plantinga, Alvin, *The Nature of Necessity*, Clarendon Press, Oxford 1974.

Starburck, Edwin Diller, *The Psychology, of Religion an Emprical Study of The Growth of Religios Consciousness*, Walter Scott, Ltd, Paternoster Square. Charles Scribner's Sons, New York 1900.

Sunar, Cavit, "Aşk'ın Terbiye'de Rolü", AÜİFD, c. XXV, 1981.

Şimşek, İsmail, *Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu*, Elis Yayınları, Ankara 2017.

Şimşek, İsmail, William L. Rowe ve “Kötülüğün Anlamsızlığı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 55, 2018.

Taliaferro, Charles and Elsa J. Marty, *A Dictionary of Philosophy of Religion*, New York 2010.

Taşkent, Ayşe, *Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd’de Estetik*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 2009.

Taylan, Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 2013.

Tetik, Hayati, “Ortaöğretim Kurumlarında Mükâfat Ve Ceza Algısı”, Recep Tayyip Erdoğan Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi 3, 2013

Topaloğlu, Aydın, “Ateizm”, *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul 2003.

Topçu, Nurettin, *İsyan Ahlâkı*, çev. Mustafa Kök-Musa Doğan, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013.

Vergote, Antoine, “Ergenlikte Din”, çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXIV, 1981.

Werner, Charles, *Kötülük Problemi*, çev. Sedat Umran, Kabakçı Yayınları, İstanbul 2000.

Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016.

Yasa, Metin, “Kötülük Sorunu”, *Din Felsefesi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

Yasa, Metin, *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara 2014.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Seher ŞİMŞEK
Doğum Yeri ve Tarihi	03.08.1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetler	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-posta Adresi	shrism1@hotmail.com
Yüksek Lisans Mezuniyet Tarihi	
19.07.2018	